

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

32. AASTAKÄIK 2020 NUMBER 4 (373)

Allesjäämise aeg	<i>Janar Holm</i>579
Aastapäev ja muutuvad mõisted	<i>Kristin Kuutma</i>585
Eesti teooriad digihumanitaaria pinnalt	<i>Margus Ott, Anne Ott</i>593
Dekameroniaeg	<i>Toomas Kiho</i>601
Mis on liberalism?	<i>Duncan Bell</i>603 <i>Tõlkinud Märt Väljataga</i>
Luulet	<i>Zvonko Taneski</i>651 <i>Tõlkinud Jüri Talvet</i>
Tühik: Teel Eduard von Keyserlingi juurde	<i>Klaus Modick</i>657 <i>Tõlkinud Anne Arold</i>
Johannes Silvet — legendaarne leksikograaf	<i>Ilmar Anvelt</i>667

Vadja-retked. II

Lauri Kettunen713

Tõlkinud ja kommenteerinud Jüri

Valge

Arvustus: Suurteos suunab talurahva tööde taga ajama. Ants Hein. *Vanaaja pulm: Valitud tekste ja pilte 16. sajandi keskpaigast 19. aastasaja viimase veerandini*. Tallinn: Tänapäev, 2018. 423 lk.

Merili Metsvahi732

Abstracts

.....741

Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XXII

Herbert Normann751

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Maalid lk 592, 602, 650, 666, 712:

PIRET KULLERKUPP MA (1969) alustas kunstiõpinguid Torhild Ramberg Art Studios aastatel 1998–2000, on lõpetanud Tartu Ülikooli maaliosakonna 2011. a, õpetanud maalimist Tartu Kõrgemas Kunstikoolis ja Tartu Rahvapäikoolis, alates 2018. a Tartu Lastekunstikooli õpetaja.

ALLESJÄÄMISE AEG

Janar Holm

Ilmselt ei ole just väga tavapärane laskuda kellegi sünnipäeval kohe keskustellu teemal:

- kauaks sünnipäevalast veel meie hulgas on, või siis. . .
- millised on haigused, mis võivad sünnipäevalapse suure tõenäosusega hauda viia.

Arutelu selle üle võib tunduda sünnipäeval lausa ebasünnis. Sünnipäev on rõõmupidu. Isegi pidevalt muretseva eestlase jaoks on see nii olnud. Sünnipäev on võimalus vaadata ettepoole ja vaadata tahapoole ning tunda rõõmu koosolemisest.

Aga ma arvan, et sünnipäevalapse tõelised sõbrad räägivad ka sünnipäevadel asjadest, mis on tõsised ja argised. Ka valusad — kui soovite. Sest tegelik sõber on oma sõbra ees aus. Ehk oleme ka meie siin saalis oma riigi sõbrad, kelle jaoks ei ole olulistes küsimustes tabusid.

Tänase aktuse juhtmõte on sõnastatud kui “jäämise aeg”. Eesti Vabariigi 102 aastat on kõik olnud üks allesjäämise aeg. Ka eesti keele ja kultuuri jaoks on kogu ajalugu olnud allesjäämise aeg. Ja küllap saab olema ka edaspidi.

Meil on olnud õnne, mõistust ja ehk ka vedamist. Õnnele ei saa lõputult loota — õnn võib enamasti ainult korra naeratada. Meil on õnnega õnne olnud ning see on suisa mitu korda naeratanud. Edaspidi tuleb küllap rohkem mõistusele panus teha.

Kuidas jääda alles — riigina, kultuurina, rahvana? Kas topida riik, kultuur ja keel konservikarpi? Kas hapendada või ma-

Eesti Vabariigi 102. aastapäeva aktusel “Jäämise aeg” 21. veebruaril 2020 Tallinna Ülikoolis peetud kõne.

rineerida säilitamise eesmärgil? Või säilitamise kõrval ka arenda — selleks, et alles jääda. Kas sulgeda tihedalt aknad või lasta sisse värsket õhku? Nii parasjagu, et tõmbetuul kopsupõletikku ei tekitaks.

Suures üldistusastmes arutelu on valdavalt mõnus ja mugav. Ohutu. Kellel meist oleks midagi selle vastu, et Eesti oleks tark, õiglane, jõukas, tugev, kestev. Üldistes kategooriates võivad üksmeele leida ka arvamustespektri äärmustes olevad arvajad. Tüli on aga kohe majas, kui hakkame rääkima sellest, mida täpselt tuleb teha ning mis teekond viib tulemuseni ja mis viib rappa. Konflikt tekib siis, kui räägime inimeste päriselu praktilistest ja rasketest probleemidest. Aga just need küsimused vajavad konkreetseid vastuseid.

Näiteks — millised on riigi tuumikfunktsioonid ja millised kõrvalfunktsioonid? Mis aitaks siinsel Euroopa ääremaal tekitada ja hoida mingitki majandustegevust ja -arengut? Kas jagada olematut lisaraha erivajadustega inimestele toetusteks, õpetajatele palkadeks, ülikoolidele tegevustoetusteks, uuteks säravateks valimisjärgseteks projektideks või lastetoetusteks? Või jagada see kõigile laiali nii, et keegi peaaegu ei saagi midagi, aga hinge ka ei heida? Olla kiduv riik, kus keegi eriti ei ela, aga ära ka ei sure, ja sõltuda loodusjõududest. Ehk mitte olla ise oma valikute peremees.

Või milline peaks olema ülikoolis eesti keele ja inglise keele vahekord? Kas Woltide-Boltide kullerid-roolikeerajad peavad tundma viisiütleva käände ajalugu? Või piisab sellest, et nad saavad aru sihtkoha aadressist ja viivad kliendi elusalt ja tervelt soovitud kohta? Kas lubame ukrainlasi Eesti põllumeestele ajutiselt appi või unustame oma hooajalise tööpuuduse ja ostame oma vilja hoopis Ukrainast?

Allesjäämise eelduseks on see, et me oleme võimelised ilma vihata, vastandumise ja solvumiseta ratsionaalselt arutama nende ja paljude teiste samalaadsete probleemide ja valikute üle. Ning siis ka tegelikult otsustama. Selleks, et areneda. Areneda selleks, et alles jääda.

Eesti elanikud on olnud tunnistajaks riigi erakordsele arengule. Eesti on jõukam kui kunagi varem. See kõlas nüüd küll nagu

tüüpiline Vabariigi Valitsuse pressiteade, aga meil on tõepoolest 17 korda rohkem raha kui 25 aastat tagasi. Aga miks on meilendiselt kogu aeg tunne, et raha ei ole? Kust see tunne tuleb ja kuhu see raha läheb?

Poolteist aastat tagasi uurisime Riigikontrollis, millised reformid on vahetult algamas, käimas või lõpetatud. Neid oli üle kahekümne. Iseküsimus on — kui paljud neist olid pärisreformid ja kui paljud neist olid ainult kaunistatud reformi nimega. Sellele reformilaadungile lisandus hulk algatusi, mida iseloomustasid ilusad sõnad — uus, laiendatud, täiendatud, arendatud.

Eelmine riigikontrolör, arengubioloog Alar Karis on öelnud — loogiline oleks, et ka riik toimiks nagu elus ja arenev organism ning toimuks pidev valikute tegemine — rakud, mida enam pole vaja, hääbuvad, sünnivad uued rakud, kuni ka need on oma ülesande täitnud.

Meil aga tuleb uusi algatusi ja projekte üha juurde ja juurde, aga alustatud ja mittetoimivaid asju ei lõpetata. Miks? Sest julgust ei ole.

Eriti palju tuleb “uut kaupa” juurde valimiste ajal. Siit kohtub järjekordselt välja vana probleem — soov pidevalt pakkuda valijatele uusi ja läikivaid asju. Olukorras, kus hädavajalikud põhifunktsioonid on jäänud tähelepanuta.

Elu on näidanud: kes helde ei ole, sellel ei ole valimistel edu. Helde vähemalt ebareaalsete lubaduste alal. Samal ajal teame edasilükatud ja lahendamata probleemidest tervishoius, hariduses, sotsiaalhoolekandes, kultuurivaldkonnas.

Kui nende lahendamata probleemidega üldse midagi tehakse, siis enamasti neid pigem leevendatakse. Plaastrit sinna, sidet tänna. Või nagu Eesti digiriigi juht, majandus- ja kommunikatsiooniministeeriumi asekancler Siim Sikkut hiljuti oma valdkonnas iseloomustades kirjutas — kui me tahame parimat e-Eestit, siis tatist, teibist ja pärituulest enam ei piisa.

Tahtmatus või suutmatus tagada riigi tuumikülesannete täitmine toidab ühiskonnas ebakindlust. Ebakindlus on kõige parem toitepinnas umbusule ja pettumusele, kibestumusele ja vihale, äärmuslusele. Värvilised klaaspärlid võivad teha rõõmu, kuid

kindlustunnet saab anda eelkõige päriseluprobleemide lahendamise kaudu.

Kõike ja kõikjal võrdselt hästi teha ei ole jõukohane, ükskõik kui efektiivseks me süsteemi ka muudaksime. Esmalt tuleb selgusele jõuda, millega riik peab tegelema, millega ta võib tegeleda ning millega tegelemine tuleb lõpetada.

Mulle meenub Saksa kirjaniku Joachim Knauthi näidendi ainetel 1976. aastal valminud telelavastus “Kuidas kuningas Kuu peale kippus” Eesti Televisioonis. Ehk mäletate selle etenduse lõppu, kus kuningas oli oma kastidest torni otsas ja ainult ühe kasti kaugusel ihaldatud kollasest naeratavast Kuust? Meenutagem seda hetke, kus kastid olid otsas ja kuningal tekkis mõte, et kui üleval on kast puudu, siis saab selle võtta tornist altpoolt. Küsimusele, ega mitte ometi vundamendist, vastas kuningas: “Vundamenti ma ei vaja, ma vajan ainult tippu.”

Kas ka Eesti on arenguga tõusnud nii kõrgele, et ei näe sellelt kõrguselt enam vundamenti ega taju, et tipu ehitamiseks kraabitakse materjali juba vundamendist? Allesjäämiseks on vaja tugevat vundamenti. Toimivaid tuumikfunksioone.

Kuidas selle kõigega on seotud kõrgharidus? Tuumikfunksioonina otseselt. Auditeerisime eelmisel aastal kõrgharidusreformi eesmärkide täitmist. Järeldusi tegime selles auditis mitu, kuid keskendun siin ühele. Probleemile, millele enne osutasin. Alustamisele ja siis unustamisele.

Kõrgharidusreformiga võttis riik vastutuse kõrgkoolide ülalpidamise eest endale. Ilmselt on loogiline eeldada, et kui keegi endale vabatahtlikult vastutuse võtab, siis ta vastutab ka tegelikuses — aitab katta ja toita. Esimestel aastatel pärast reformi ka aitas. Kuidas nüüd, teate minust paremini.

Tasuta kõrgharidus ei saa tähendada seda, et inimesed hakkavad tasuta tööd tegema. Aga praegu oleme olukorras, kus kõrgkoolidel on ääretult keeruline kavandada õppeasutuste pikaajalist arengut, sest pole selge, millise rahaga nad arvestada võivad. Kõrgkooli vaates võib situatsioon tunduda lootusetuna. Tõsi on — kõrgkoolid peavad endiselt ja pidevalt ka ise kriitiliselt vaatama, millega tegeleda ja millega mitte.

Tõenäoliselt vastate siin, et kõike seda on juba tehtud ning piir on käes ja isegi ületatud. Nuga lõikab juba luusse. Aga väikeses kõrgharidusruumis on pidev arutelu kõrgkoolidevahelise dubleerimise vähendamise üle vältimatu.

Tuleb väga kriitiliselt hinnata, millistel juhtudel on põhjendatud jutt sellest, et riigisisene konkurents aitab õppekvaliteeti parandada, ning millistel juhtudel on see lihtsalt mugav õigus-tus raskeid otsuseid mitte teha. Konkurents olematule rahale. Selle piiskadena laialijagamine ei tee kedagi tugevamaks. Seda ka kõrgkooli sees mitte.

Olukorras, kus tegevustoetusel puudub kasvumehhanism ja õppejõudude palkade konkurentsivõime väheneb, on täiesti mõistetav, et osa kõrgkoole on algatanud õppemaksu taastamise debatti.

Mida muud selles olukorras teha kui lahendust otsida ja lahendustele jõudmist survestada? Rahastamisvõimalusi palju ei ole. Neid on laias laastus kolm: õppekulude eest maksab riik, õppekulude eest maksab üliõpilane või õppekulude eest maksavad riik ja üliõpilane koos.

Need on poliitilised valikud, mille suhtes Riigikontroll seisukohta võtta ei saa. Oluline on, et neid valikuid tehes oleks silme all kõrghariduse kvaliteet ning tagatud kõigi võimekate noorte juurdepääs kõrgharidusele.

Võib lõputult arutada, mis on parem ja õiglasem. Otsust on vaja.

Kuidas edasi? Kõige hullemaks variandiks on see, kui selle üle jäädaksegi arutama ja otsust ei tehta. Kõrgkoolid ei pea pikka debatti vastu — ressursside lagi on käes. Iga otsus on praegu parem kui otsustamatus.

Olles olnud riigieelarve arutelude juures, saan kinnitada, et piimajõgesid silm ei seleta, isegi niresid mitte. Pigem tilgad. Januseid on aga palju.

Oleme selle riigi suuremaks ja raskemaks ehitanud, kui jaksame pidada. Nüüd tuleb ka üleliigset lammutada, et pealisehiti-se koormus karkassile ehk tuumikfunktsioonidele ja sellealusele vundamendile üle jõu ei hakkaks käima. Muidu kukub ehitis iseenda raskuse all kokku.

Nüüd võib selle sünnipäevajutu peale küsida: kas midagi hästi ka on? Tegelikult on väga palju väga hästi. Saame omaenda riigis rääkida eesti keeles. Saame muretult kritiseerida seda, mis meie hinnangul ei toimi. Saame kindlad olla, et ülikool on koht, kus mõte on vaba.

Saame Eestis maailmatasemel haridust. Saame nautida oma-keelset kõrgharidust ja teadust.

Saame olla mureta oma laste ja lähedaste turvalisuse pärast. Ja nii edasi ja nii edasi.

Kuidas läheb see kokku minu eelnenud murelike mõtetega? Väga hästi läheb. See näitab, et meie riigi rajajatel ja hilisematel taastajatel oli tasakaalukust ja mõistust hoolitseda selle eest, et selle hoone vundament oleks stabiilsel alusel.

See vundament koosneb kolmest elemendist — need on vabadus, õiglus, õigus. Just nii on öeldud meie põhiseaduses — Eesti riik on rajatud vabadusele, õiglusele ja õigusele. Need põhimõtted on põhiseaduses olnud alates meie esimesest põhiseadusest. Selle vastuvõtmisest Asutavas Kogus möödub tänava suvel 100 aastat.

Sõnade järjekord on küll vastavalt aja vaimule varieerunud, aga põhimõte on jäänud samaks. Praeguses põhiseaduses on riigi alustest esimesena nimetatud just vabadust, mis rõhutab liberaalse riigi keskmes olevat vabaduse ideed.

Riigi vundamendi stabiilsuseks on oluline, et kõik kolm selle koostiselementi oleksid ühtviisi tugevad. Riigi pealisehitise koormus vundamendile peab olema ühtlane ja jõukohane. Kui juba vundament vajuma hakkab, tõmbab ta ka maja endaga kaasa.

Meie asi on hoolitseda, et vundament oleks kindel ja koormus sellele jõukohane.

JANAR HOLM (1976) on lõpetanud Tartu Ülikooli õigusinstituudi eraõiguse õppesuuna 1998 ja magistriõppe samas 2005, *mag. iur.* 2005. Eesti Kaupmeeste Liidu tegevdirektor 1997–1999, Haridusministeeriumi õigusnõunik 1999–2000, Haridus- ja Teadusministeeriumi õigusosakonna juhataja 2001–2004, Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse direktor 2004–2006, Haridus- ja Teadusministeeriumi üld- ja kutsehariduse asekanstler 2006–2007, haldusala asekanstler 2007–2008, kanstler 2008–2017, Sotsiaalministeeriumi tööala asekanstler 2017–2018, Eesti Vabariigi riigikontrolör a-st 2018.

AASTAPÄEV JA MUUTUVAD MÕISTED

Kristin Kuutma

Äsja tähistasime Eesti(ks) olemise arvatavalt suurimaid tähtpäevi — 100 aastat Eesti Vabariiki ja 100 aastat eestikeelset ülikooli.

Aastapäevi tähistatakse ja mõtestatakse tõsimeelsema pühallikkusega kui muid pidulikke sündmusi. Siin on tähistamise puhul keskseks sündmuse korduvus ning ajaline mõõde.

Aastapäevade tähistamine järgib kindlat mustrit, on täheldanud Saksa-Austria etnoloog Konrad Köstlin. Aastapäeva puhul suunatakse pilk algusesse — algushetkes valgustatakse välja tähistatava aated, teisalt pakub see meenutamiseks ettekäände, annab loomingulise impuls. Köstlin osutab ühtlasi korduvuse tahule. Kordamine seadustab ja muudab õiguspäraseks selle, mida pühitsetakse; alguse taasesitus veenab pidulisi järjepidevuses ja kinnitab osalejate ustavust sündmuse aluspõhimõtetele.

Aga sündmuste tähistamine, nende ühiskondlik roll ja repertuaar on muide just see, mida talletab ning analüüsib tänapäevaste kultuuriteaduste osana etnoloogia ja folkloristika. Mu kolleegide uurimisaineseks võivad olla algushetked, mälestused, osavõtjad, või milliste vahendite toel püütakse silma paista, milliseid sümboleid selleks kasutatakse.

Humanitaarteadlased nii uurivad kui ka loovad mäletamise kultuuri, mis samas põimub lahutamatuult tulevikuga, sest nõnda

Eesti Vabariigi 102. aastapäeva aktusel 21. veebruaril 2020 Tartu Ülikooli aulas peetud kõne.

kinnitamist vajab kestvus, järjepidevus. Kuidas või mille kaudu me seda järjepidevust esitame?

Eesti Vabariigi aastapäeva silmas pidades tekitab aga just see kultuurimälu, mälestamise ja mäletamise aspekt ühtlasi küsimusi. Sest tähistades peame hõlmama ka poolt sajandit nõukogude režiimi, mil seda riiki Eesti territooriumil ei eksisteerinud.

Aastapäeva eritlemisel on kõnekad koht ja aeg. Korduvus on ju ajaline mõiste. Asukoht, kus me viibime, väärika Tartu ülikooli väärikas aula, on märgiline ja samas rikkalik uurimisaines, mõeldes paarisaja aasta jooksul selles ruumis peetud tähtpäevadele. Kuna paljud teist on selles ruumis viibinud aastakümnete vältel, võin ma isiklikke mälestusi revideerides polemiseerida, kas me mäletame ajas tagasi rännates pigem ennast või konkreetset nähet? Kas kohta või sündmust?

Sündmuste korduvuses kajastub teatav kultuurikood, soov pida minevikuga dialoogi. Aga selles mineviku ihalemises ja mäletamise paines on märgatav kinnismõte kultuuripärandi tähtsusest. Ka koorilaul, mida tänasel pidupäeval kuulame, on ju Eestis kultuuripärand. Nagu ka Tartu ülikooli hooned ja eestikeelne ülikool.

Tänutäheks austava kutse eest pidada tänane aktusekõne pean ma oma kohuseks kõnelda mitte üksnes enda, vaid ka Tartu ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna nimel, ning laiemalt humanitaarteaduste eest. Seetõttu soovin osutada hiljuti ilmunud kogumikule *Humanitaarteadused ja kunstid 100-aastases rahvusülikoolis*, milles avaldatud artiklile tuginedes arendan ma edasi mõtteid kultuuripärandi teemal. Humanitaarteaduse osa on seoste sõnastamine abstraktses keeles, eesmärgiks mõtteprotsessi edastamine, on öelnud meie hulgast hiljuti lahkunud kolleeg Marju Lepajõe.

Minu käsitus on korraga nii Eesti-keskne kui ka rahvusvaheline, kusjuures see vaade on institutsionaalse määratluse, s.o kultuuriteaduste seisukohast erialade ülene. Nüüdisaegne kultuuriteadus suhestub ühiskondlikku, märkab muutusi ja püüab mõtestada toimuvat arengut. Juhindun järgnevas tõdemusest, et keele kaudu me loome ja edastame tähendust, sõnal on vägi ja võim.

*

Võttes kõneks mõistelise mõõtme, alustagem tõdemusest, et kultuuripärand ei ole olemuslik substants, seda ei eksisteeri väljaspool ühiskondlikku konteksti. Kultuuripärandiks kuulutamine on esiletõstva ja kindla lisaväärtuse sihipärane tekitamine, mis kätkeb endas moraalset ettekirjutust ning aatelist suunitlust. Niisiis ei ole see määratlus kunagi neutraalne, seda raamistavad tähendus suhted ja toetavad võimusuhted. Kultuuripärand on mõistena üldistus ja ideeliselt laetud abstraktsioon, mis väärtustab eetiliselt, ent samas võimestab valikuliselt — kultuuriantropoloogina pean küsima sedagi, mis või kes kujundab vastavaid arusaamu, hinnanguid ja norme.

Mõisteliselt peetakse kultuuripärandi all silmas materiaalist ja vaimset kultuurivara, mis siirdub eelnevate põlvkondadelt järgneva(te)le. Esiplaanil on tunnetatud side minevikuga, mida tõlgendatakse tänapäeva vajadustest lähtudes. Tegemist on hilismodernse, euroopalikust ajalooharrastusest kantud kontseptsiooniga, mis väärtustab põlvnemist ja kestust. Kultuuripärandi määratlus on laetud ja kantud juhtmõttest, mida kujundab arusaam kindlast kuuluvusest. Sellesse on põimitud nii jätkuvus kui ka kaduvus, nii kaasamine kui välistamine.

Kultuuripärandi määratlemisel on olemuslikuks kriteeriumiks pärilikkus — määravaks osutub esmaasuka õigus territooriumile ning materiaalsele ja vaimsele keskkonnale (mida iseloomustavad sellised märksõnad nagu põlvnemine, vereside, keel, rajatised, looduslikud muistised). Tihti vastandatakse puhtust ja ehedust rõhutav hinnang hübriidsetele nähtustele, mida pärandipoliitika pigem taunib.

Teisalt iseloomustab kultuuripärandi käsitust mineviku idealiseerimine, ja samas ajalise kategooria eitus. Sest kultuuripärandis üldjuhul ei nähta aja jooksul toimunud muutusi, vaid tõstetakse hindavalt esile ühte momenti ajaloos, jättes kogetud perioodid eristamata ning pigem varjutades tekkinud keerdsõlmi.

Ühtlasi on kultuuripärandi kontseptsioonile omane ka teatav elitism ja eksklusiivsus — kultuuripärandi määratlevad need, kes on antud ühiskonnas või kogukonnas eelisasendis; siin tehakse

valikuid, mille käigus keegi või miski jäetakse kõrvale. Kultuuri-pärandist hakatakse rääkima siis, kui tuntakse vajadust rõhutada päritolu, paikkondlikkust ja ajaloolist ulatuvust.

Pärandiks kuulutamine tähendab samas nii õilistamist kui ka probleemi tekitamist. Nii luuakse omamoodi uus, parandav ja ümberkujundav tähendus, mis püüab korraga hõlmata minevikku, olevikku ja tulevikku.

*

Aastapäeva pühitsemine juhib tahes-tahtmata arutluse ajalisele teljele. Distsiplinaarset ajalugu uurides pean ma ikka ja jälle tõde-ma mõistete muutuvust. Peatusin pikemalt kultuuripärandil, mis tänapäeval on laialt kasutuses. Kuid veel üsna hiljuti osutati samadele ilmingutele pigem sõnaga “muinsus”. Tähistaja “rahvaluule” on asendunud pigem mõistega “folkloor” — laensõna, mida omakorda asendatakse kas või rahvusvaheliselt keelendiga “vaimne kultuuripärand”. Ehkki mõiste osutab olemile, tuleb tõdeda, et mõisted võivad ajas muutuda, ning see puudutab ka mõistet tähistavaid märksõnu.

Lähtudes endiselt kultuuripärandi tõlgendamisest ja mõistete endi tõlgenduslikkusest, arutlen põgusalt ka traditsiooni teemal. Mõistega “traditsioon” väljendatakse olemi ajalist pidevust, mõeldes põlvest põlve edasiantavat ilmingut või pärandatud kommet, tava. Traditsioon on humanitaar- ja sotsiaalteadustes laialt kasutatav ning erialadeülene mõiste. Kultuuriantropoloogias, etnoloogias või folkloristikas osutatakse nii oma uurimisobjektile, aga võidakse tähistada isegi eriala.

Märksõna eestikeelse sünonüümina toimib tavakasutuse ning õigekeelsussõnaraamatu järgi omatüvelisem “pärimus”, millega samas osutatakse otsesemalt arhailisuse kategooriale ja rahvaloominguga seonduvale. Sõna “pärimus” käibib järjepidevuse tähistajana eelnenu ja kaasaja vahel, rõhutades suulist edasikandumist ning tähistatava ehedat, enesestmõistetavat ja orgaanilist tervikkust minevikus.

Traditsioonil puudub aga formaalne eksistents inimsuhtlusest väljaspool — tegu on sümboolse konstruktsiooniga, mis tõlgendab minevikku käesolevas hetkes — Soome folkloristi Pertti

Anttoneni sõnutsi on see modernistlik konstruktsioon. Kui argikäsitus esmatähtsaks ikkagi kestvuse orgaanilist olemust ning mõistetakse tavapäraselt traditsiooni all mingite nähtuste, uskumuste või praktika kivikõva tuuma edasikandumist, siis nüüdisaegne akadeemiline kultuurianalüüs märkab sümboolset taasloomist või leiutamist olevikus.

Traditsioonile luuakse kindel vorm ja rituaalsus vastusena muutunud oludele, järsu ühiskondliku murrangu tulemusena, mil varasemalt toimunud ühiskondlikud mustrid ähmastuvad või katkevad (nagu osutasid ligi poole sajandi eest briti ajaloolased Eric Hobsbawm ja Terence Ranger).

Ühiskonna teisenemise hoovused tekitavad kogukonnas vajaduse ühendavate sümbolite järele, mis toetaks ühtsustunnet, millega omakorda kaasneb soov rõhutada erinevust “meie” ja meile vastanduvate “teiste” vahel. Traditsiooni sümboolne representatsioon või see, mida määratletakse kultuuripärandina, tõlgendab minevikku tänapäevastes oludes, vaekausil on nii mineviku pained kui ka tuleviku võimalused.

Ent kui valikuid tehakse praegu, mil kultuuripärand muutub aina olulisemaks nii sümboolse kui materiaalse ühiskondliku ja poliitilise kapitalina, siis mis või kes jäetakse kõrvale? Kultuuri-teadustes või humanitaarias laiemalt on näha vaadet, mis on kindlustunud pärandile, selle hoidmisele ja kaitsmisele. Kuidas sel juhul seada sihte tulevikuks?

Tulles veel mõistete tähendusvälja muutumise juurde — minus tekitab kõhedust sõna “emakeel” n-ö ametlik kasutamine juhul, kui ilmselgelt osutatakse eesti keelele. 102. aastapäeva tähistavas Eesti Vabariigis on see ju ametlikult riigikeel. Mis keeles on kõnelenud inimese ema, ei ole riiklikult määratav. Nõukogude ajal kandis selle mõiste eestikeelne kasutamine just eristamise ja vastandamise eesmärki. Siis peeti seda õilistavaks suhtumiseks. Tänapäeval võiks eesti keel kanda tähendust “ühiskeel”, millest emakeel või kodukeel võivad erineda. Nii tõstame eesti keele kui riigikeele staatust.

*

Küsigem sedagi: milliseid valikuid ja kuidas teeb järgnev põlvkond, alates neist, kes on praegu üliõpilased? Milline on see kesk-kond, kuhu sihivad huvid, millised on nende arusaamad ja vajadused? Kas kaasaegses ühel ajal killustunud ja üleilmastunud maailmas on võimalust ühtsel sümboolsel raamistusel? Kuidas koh-tuvad praegused noored kultuuripärandiga? Kuidas paistab kul-tuuripärand või maailm nutitelefonist? Kas digitaalsel kujul on sõnum ja tunne sama?

*

Hiljuti saatis mõtteloo vanemteadur Meelis Friedenthal huma-nitaarvaldkonna professoritele üleskutse koostada *Akadeemias* avaldamiseks ülevaade arutlustest, milleks meie teadust tarvis on, praegu ja siin, Eestis.

See haakub muidugi viimasel ajal põletavalt lahvatanud ava-liku diskussiooniga minu erialases lähikonnas. Taas kord on esile kerkinud humanitaarteaduste väärtuse ja kasu teema. Kõike ei saa aga arvestada kaubandusliku mõõdupuuga. Humanitaarteadlased tunnevad huvi ja koguvad teadmisi maailmast enda ümber — kui teadmised on tähtsad, siis on seda ka humanitaaria.

Humanitaarteadused arutlevad selle üle, miks me siin oleme ning kuidas me siin oleme. Näiteks võime võtta vaagida sellisegi inimolemisega kaasneva nähtuse nagu sisekõne. Neuroloogilised katsed suudavad eritleda ses vallas vaid inimkõnega analoogseid füüsilisi impulsse. Aga mis keeles toimub sisekõne, mis ju saadab meid siin elus lakkamatult? Tuleb tõdeda, et sisekõne saab mei-le väliselt adutavaks või jälgitavaks teha hoopis kirjandusteos ja etendatud sõnakunst.

Humanitaarteadustel on oluline osa demokraatlikus ühiskon-nas, sealhulgas kasvatajana, on kinnitanud Ameerika filosoof ja eetikaproffessor Martha Nussbaum. Humanitaarteadused ja kunstid aitavad muuta maailma elamisväärsaks, kasvatada ärksaid ja kaasavaid kodanikke, kes mõtlevad kriitiliselt ja on samas ka loo-mingulised, kes märkavad ka piiripealset või tõrjutut. Ladinakeel-se *educare* eestikeelseks vasteks on tegusõnad “kasvatama” või “esile tooma”.

Võtkem järjekindlalt lähtuda ka sokraatilise hariduse põhimõttest, mis õpetab küsimusi esitama, mitte ei paku valmis vastuseid. See peaks olema meie kohus ka tuleviku põlvkondadele mõeldes.

*

Jõuan lõpetuseks ringiga tagasi aastapäeva juurde — mäletamise ja meenutamise kõrval on ses korduvuses ja pühitsemises täheledatav soov muutuda paremaks, täiustuda — otsida ehk uut algust. Kestvuse ja järjepidevuse esitus hõlmab ju ühtlasi vaadet tulevikku.

Ent milline peaks olema uus algus? Ja kellega me seda jagada soovime?

Jätan õhku küsimuse ja tänan, et minuga kaasa mõtlesite.

Ettekanne on valminud IUT34-32 toel.

KRISTIN KUUTMA (1959) on lõpetanud Tartu Ülikooli romaani ja germaani filoloogia osakonna inglise keele ja kirjanduse erialal 1982, Washingtoni Ülikooli Skandinaavia uuringute osakonna 2002, filosoofiamagister 1998 (TÜ, folkloristika) ja 1999 (Washingtoni Ülikool, Seattle), filosoofiadoktor 2002 (Washingtoni Ülikool, Seattle, Skandinaavia regionaaluurimised). Eesti Rahvakultuuri Keskuse toimetaja ja kirjastusala peaspetsialist 1984–1994, Eesti Keele Instituudi folkloristika osakonna tõlk, toimetaja ja vanemtoimetaja 1994–2000, ühtlasi Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi teadur 1995–1998, Washingtoni Ülikooli eesti keele abiõpetaja 1998–2001 ja Wisconsin Ülikooli uurimisassistent 2001–2002, Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuriloolise arhiivi vanemteadur 2002–2007, TÜ filosoofiateaduskonna kultuuriteaduste ja kunstide instituudi Eesti ja võrdleva rahvalooluse osakonna erakorraline teadur 2004–2005, etnoloogia osakonna teadur 2006 ja vanemteadur 2009–2010, kultuuriteaduste instituudi erakorraline professor 2008–2010 ja kultuuriteaduste professor a-st 2010; TÜ vaimse kultuuripärandi rakendusuurimiste UNESCO õppetooli juhataja a-st 2018.

PIRET KULLERKUPP. Joon. I (2018)

EESTI TEOORIAD

DIGIHUMANITAARIA PINNALT

Margus Ott, Anne Ott

1. SISSEJUHATUS

2015. aastal tulid Kalevi Kull ja Marek Tamm lagedale “Eesti teooria” kontseptsiooniga (Tamm, Kull 2015), mille nad järgmisel aastal avaldasid inglise keeles pealkirja all “Kultuuriteooria reterritorialiseerimise poole: Eesti teooria Baerist Uexkülli kaudu Lotmanini” (Tamm, Kull 2016). Pisut teisendatud kujul on see ilmumas kultuuriteooria tippkeskuse järgmises, ühtlasi viimases väljaandes (Tamm, Kull 2020). Kalevi Kulli puhul ulatub vastav huvi juba vähemasti kolmekümne viie aasta taha (Sutrop, Kull 1985) ning ta on seda mõtet eri kontekstides jätkuvalt esitanud (nt Kull, Lotman 1995; Kull 2008).

Ometi tundub, et see algatus pole ulatuslikust haardest hoolimata erilist vastukaja leidnud ega poleemikat tekitanud. Samal ajal on juba paar aastakümnet vahelduva eduga diskuteeritud eesti filosoofia üle (vt nt Eenmaa 2002; Lott jt 2003; Sutrop 2015, 2016; Luks 2016) ning võiks eeldada kokkupuudet. Viimast on ehk seganud ka distsipliinipiirid, sest eesti filosoofia üle on peamiselt arutlenud filosoofid, Kalevi Kull aga on bioloog ja biosemiotik ning Marek Tamm ajaloolane ja kultuuriteoreetik. Oma tekstis jätavad nad ka ise eesti filosoofia küsimuse meelega kõrvalle (Tamm, Kull 2015: 579–580, märkus 1). Seda silda ei hakka ka alljärgnev kirjutis otse ehitama, ent neid erinevaid harusid tasub eesti kultuuri edasises eneserefleksioonis silmas pida.

Järgnevalt tahame Kulli ja Tamme käsitlusest lähtudes pakuda välja viisi, kuidas seda saaks digihumanitaaria vahenditega

arendada, ning seejärel näidata, kuidas oleks hea sel moel saadud abivahendit kasutada.

2. KULLI JA TAMME PROJEKT

Kull ja Tamm on uurinud Eestiga seotud teoreetikuid ning valinud välja nende meelest kesksed figuurid, keda nad jaotavad tähtsuse järgi kolme sõõri: esimeses sõõris on seitse isikut, nende seas näiteks Jakob von Uexküll, Juri Lotman, Karl Ernst von Baer ja Gustav Teichmüller. Teises ringis on üksteist isikut, kelle seas näiteks Uku Masing ja Madis Kõiv. Sellest väljapoole jääb veel ebamääraste piiridega kolmas ring tegelasi. Tasub märkida, et Kull ja Tamm piiravad oma valimi surnud autoritega.

Nonde figuuride põhjal on nad moodustanud konstellsiooni viiest mõistest, mis peavad kirjeldama eesti teooriat: holism, organitsism, subjektilisus, substantsiaalsus, ruumilisus.

Usutavasti on need tulemused saadud kvalitatiivselt ja subjektiivselt, suure hulga tekstide lugemise põhjal. Inimvõimed on aga piiratud ja tasub mõelda, kas tänapäevased tehnilised vahendid saaksid selle juures abiks olla, ehkki Kull ja Tamm ise on “statistika” ja “teadusmeetrika” suhtes skeptilised (samas: 581).

3. DIGIHUMANITAARIA

Siinses alapeatükis visandame ettekujutuse sellest, kuidas digihumanitaaria saaks Kulli ja Tamme laadis projekti juures abiks olla.

Seda sorti uurimuse läbiviimiseks oleks ideaalis olemas digitaalsel kujul kõigi Eestiga seotud teoreetikute või üldse kirjainimeste tekstikorpused (ehk Kulli ja Tamme sõnutsi “arhiiv”). Ja ideaalis oleks samasugune tekstikorpused ka teiste piirkondade kohta, nii et saab uurida eri piirkondade seoseid, sest ka Kulli ja Tammele on oluline relevantsus muu maailma jaoks: “Eesti teooria, nii nagu me seda mõistame, võib olla väljapaistvate arusaamade teataval määral kokkukuuluv kogum, mis on pärit Eestiga seotud õpetlastelt, ning millel võib olla oluline huvipakkuv

väärtus kogu intellektuaalse maailma jaoks” (samas: 580). Selle korpuse sees uuritaks autoreid ja autorite mõistestikku.

3.1. Autorid

Mis puudutab **autorite** uurimist, siis Eesti tekstikorpuse sees saab uurida nendevahelisi seoseid ning tuvastada, millised autorid on seotud rohkemate teiste autoritega: nemad on olulised sõlmpunktid.

1) Eesti teooria seisukohalt on olulised viited mõlemat piidi: nii need, kellele autor viitab, kui ka need, kes talle viitavad. Niimoodi eeldatavasti eristub ilukirjandus teoreetilisest tekstivaramust, sest kirjanik kirjanikuna üldiselt palju oma tekstides teistele autoritele ei viita ning enamasti on rohkem viiteid vastupidises suunas, kirjanikele viitamist teistelt autoritelt, esmajoones kirjandusteadlastelt ja -kriitikutelt (muidugi võib kirjanik olla ka ise kirjandusteadlane, kirjanduskriitik, teoreetik või filosoof ning sellisena viidata teistele autoritele samal moel nagu teisedki nimetatud valdkondade esindajad; samuti võib olla seda sorti ilukirjandust, kus viidataksegi ilmutatult teistele autoritele, aga sellised tekstid arvatavasti ongi suurema teoreetilise ja referentsiaalse potentsiaaliga).

2) Arvesse tulevad esmalt muidugi otsesed viited autorile ning autori tekstidele. Kuid autoritevaheliste seoste ja mõjude tuvastamiseks saab peale selle rakendada ka samasuguseid meetodeid nagu plagiadituvastusega, mis tooksid välja ka omistamata tsiitaadid ja parafrasid.

3) Autorite juurde saab siduda biograafilist infot: kus nad on sündinud, mis kohtades tegutsenud, milliste institutsioonidega seotud olnud, millised pere- või hõimkondlikud seosed on neil teiste autoritega, jne.

Autoritevahelisi seoseid saab diferentseerida eri kriteeriumide järgi:

a) Lokaalne ja globaalne. Mõne teoreetiku mõju võib piirduda üksnes tema kitsa valdkonnaga (nii et me näeme tema puhul palju

tihedaid seoseid ühes klastris, aga vähem seoseid teiste klastritega), teise oma aga ulatuda üle paljude valdkondade.

b) Kohalik ja üleilmne. Millised autorid ühenduvad ainult teiste Eesti teoreetikutega ja millised ühenduvad (ka) väljapoolle? On nii neid, kes on tuntud ainult Eestis, kui ka neid, kes on tuntud enamjaolt välismaal.

c) Ajutine ja kestev. Mõni autor ühendub ainult oma kaasaegsete autoritega, aga mõnele viidatakse jätkuvalt pika aja vältel. Mõni autor vajub unustusse, aga avastatakse hiljem uuesti (olgu püsivalt või jällegi ajutiselt), nii et tema seosestikus oleks vahepeal tühik, aga seejärel tuleks neid jälle.

Eri väärtusega seoseid saab visualiseerida näiteks eri värvi ja paksusega joonte abil, nii et graafilisest esitusest saaks juba ühe pilguga haarata esialgset infot.

3.2. Mõisted

Iga autori **mõistestiku** ja kujundite tuvastamist ja uurimist on ilmselt raskem automatiseerida — sest polegi võimalik üheselt määratleda, mis kehtib filosoofias või teoorias mõistena. Siiski saab kasutada näiteks raamatute sisuregistrit ning erialaste leksikonide või entsüklopeediate märksõnu. Samuti saab autoreid ükshaaval ette võtta ning käsitsi sisestada igauhe kirjesse mõisteid, mis asjatundja on leidnud olevat autori jaoks olulised. Seda sisestamist võib alustada nendest, kelle autoriseosestik on tuvastanud oluliste tippudena, seosesõlmpunktidenä.

Sellest mõistete sõnapilvest saab süsteem kuvada iga autori juurde need mõisted, mida ta tarvitab, ning kuvada mõisteid eri suurusega, vastavalt nende esinemissagedusele, ning samuti saab ta diferentseeritult kuvada nende lähedussuhteid (kaks mõistet samal leheküljel / samas peatükis/teoses).

Kokkuvõttes moodustuks niimoodi mõtlejateparv ja iga mõtleja juurde mõisteparv ning biograafiline info. Sellist andmepilve saaks ilmselt kasutada mitmel moel ning seeläbi võiksid ehk tulla välja seosed, mille peale varem pole tuldud.

4. EESTI TEOORIAD

Samas tuleb aga rõhutada, et kui eesmärgiks on just nimelt mõne eesti teooria ehk eesti mõttepildi kättetoomine, siis andmepilvest üksi ei piisa ning äärmiselt oluline on **uurija** persoon, kes neid seoseid mõtestab.

Isegi kui eri teoreetikutel võib korduda mingi mõiste identse-na, on selle mõiste tähendus igaljuhul rohkemal või vähemal määral erinev. Reaalteadustes on varieeruvused väiksemad ning terminoloogia stabiliseeribki neid intersubjektiivse kumulatiivse ettevõtmisena, kuid isegi seal võivad koolkonniti olla mõistete tähendused erinevad ning ajapikku muutub ka mõistestik ise. Nõnda näiteks ei ole eeter tühjust täitva substantsina enam teaduslik mõiste. Humanitaarias on varieeruvus suurem, ent teisipidi on sealgi ühiseid stabiliseerivaid mõisteid, mille tähendus pole päris idiosünkraatiline.

Hea uurija kasutab neid mõistelisi eristumisi ja lõiminguid. Tehisintellekti abil moodustatud mõistekimbud on talle teejuhtidena abiks, ent ta on teadlik ka nende taandamatust ühitamatuses — mis kõige paremini tuleb välja mõistete varieerumises humanitaarteaduste ja filosoofia valdkonnas. Nõnda on igal filosoofil oma mõistekonstellatsioon, aga isegi kui ta kasutab selles mõisteid, mis vormiliselt langevad kokku mõne teise filosoofi mõistega, siis kuna need tema konstellatsioonis asetuvad teistesse suhetesse, on nende tähendus teistsugune. Hea uurija peab hoiduma tõtakatest samastumistest. “Sama” mõiste järgimine läbi aja ja läbi mõtlejate tähendab ühtlasi ka selle mõiste erinemise uurimist. Mõisteparv — ja seetõttu ühtlasi ka mõtlejate parv — on taandamatult heterogeenne ja divergentne.

Teisipidi on võimalik, et sootuks erinevate mõistete abil luuakse sarnast või haakuvat mõttekooslust. Sellise sarnasuse või haakuvuse taju näib motiveerivat Kalevi Kulli algintuitsiooni ühendada Lotman Baeri ja Uexkülliga. Selle uurimisele tehisintellekti praegused vahendid palju kaasa ei aita ning seda olulisem on siin uurijapositsioon.

Digihumanitaaria vahenditega saab luua mõtlejate ja mõistete parve, kus joonistuvad välja olulisemad mõtlejad (kes on palju-

de viitamiste sõlmpunktiks) ja mõisted (mida kasutatakse sageli). See on väärtuslikuks infomaardlaks, mis sisaldab rohkem andmeid, kui üks uurija muidu hõlmata suudab.

Lähemal uurimisel me peame seda ometi kvalifitseerima, mis sõltub suuresti meie uurimistöö eesmärgist ja küsimusseadest. See määrab, millise osatähtsuse me omistame kohalikule või üleilmsele, ühele perioodile või läbiajalisele, lokaalsele (ühes valdkonnas) või globaalsele (valdkonnavaheline), Tartu või Tallinna või välisest või baltisaksa intellektuaalidele jne. Peale selle võib uurija kinni hakata parve mistahes punktist ning jõuda selle kaudu kogu ülejäänud parveni. Sest parv on risomaatiline (selle mõiste Deleuze'i-Guattari tähenduses): selle igast punktist saab jõuda iga teise punktini, kusjuures ükski pole aprioorset keskpunkt. Parve uurija saab alustada mistahes sõlmpunktist ning võtta selle lähtepunktiks kogu parve uurimisel ja esitamisel.

Niimoodi me näeme, kuidas otsustava tähtsusega on siin uurija isik ise. Seda, kust ta kinni haarab ja milliseid seoseid järgib, kujundavad tugevasti tema huvid, kalduvused, hoiakud. Näiteks Kalevi Kull, kes ise on suurepärase uurija ja mõtleja, nopib parvest välja Baeri-Uexkülli-Lotmani liini, mis haakub tema enda mõtlemisega. Sellega teeb ta mõlemapoolse teene: esiteks aitab reaktualiseerida ja võimestada noid minevikumõtlejaid ning teisest küljest annab omaenda teoreetilisele mõtlemisele ajalist ja intersubjektiivset sügavust. Pannes Baeri, Uexkülli ja Lotmani omaenda kõlalaua helisema, aitab ta võimendada nende resonantsi ning tuua välja omaenda kõlalaua tämbreid.

Uurija isik tulekski eesti teooriate kättetoomisel ja esitamisel ilmutatult sisse võtta. See pole kunagi pelgalt väline uuring, vaid uurija alati uurib ka iseennast ning panustab end uuritavasse, kirjutab end sinna sisse. Hea uurija puhul ei tähenda see muidugi meelevaldust, sest ta just nimelt võtab arvesse objektiivseid ja reaalseid seoseid, s.t seoseid maailmas eneses nonde uurijate ja mõistete vahel. Aga hea uurija toob ennast mängu. Ta ei pretendeeri sellele, et parve saaks kätte tuua ainult ühel moel, vaid ta esitab seda just nimelt omaenda perspektiivist, ning üldsuse huvi seisneb esiteks selles, et kuulata, millist muusikat toob pärimus kuuldavale uurijainstrumentil, ning teiseks selles, et saavutada

sügavam mõistmine pärimuspilve väest, kui seda tuuakse kätte erinevatest perspektiividest. Nende vahe, nihke, erinevuse, “parallaksi” kaudu avaneb uut laadi mõttesügavus.

Sest kuigi tehisintellekti abiga tuvastatud ja väljajoonistatud parved on käesolevad, osutavad need tegelikult mõtlejate ja mõtete parvele kui väesolevale — atraktoritena liigendavad nad kätetoomisi, aga neid endid ei saa kunagi jäägitult käesolevaks teha. See tuleb välja, kui luust ja lihast uurija neid mõtestab, küündib mõtlejate ja mõistete ühitamatuseni, heterogeensusesse, ning kui ta ühitab nendega omaenda siseresonantse, mis käivad üle tema enda eksistentsi tuumse ühitamatuse ja detsentreerituse.

Nõnda saab seda väesolevat parve kätte tuua lõputu hulga eesti teooriatena. Parv on paljutine. Parve võimsust saabki hinnata selle järgi, kui suurt mitmekesisust ja heterogeensust ta kätkeb ja kui erisuguseid kätetoomisi suudab taluda. Sel moel me saaksime eesti teooria *genereerimise* masina, mitte ühe valmis teooria.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri grant PRG319.

Kirjandus

- E e n m a a, Helen (koost.) 2002. *Eesti filosoofia: mis see on?* Tallinn: SE & JS
- K u l l, Kalevi 2008. Ideedeajaloost eesti filosoofias: Baeri-Lotmani liin. — <https://www.flfi.ut.ee/sites/default/files/fl/kull.pdf>
- K u l l, Kalevi, Mihhail L o t m a n 1995. *Semiotica Tartuensisa*: Jakob von Uexküll ja Juri Lotman. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2467–2483
- L o t t, Toomas, Kristi L õ u k, Eduard P a r h o m e n k o, Riin S i r k e l, Kuldar T r a k s, Ester V e s k i m e t s (toim.) 2003. *Tõttõelda: Ettekandeid seminaridelt “Keel ja filosoofia” (Madsa 2002) ning “Millest kõneldakse siis, kui kõneldakse EESTI FILOSOOFIAST” (Valgemetsa 2000)*. Tartu: TÜ Kirjastus
- L u k s, Leo 2016. Ajaloopoeeglike seina peal: kas EESTI filosoofial on tulevikku? — *Sirp*, 9.09.
- S u t r o p, Margit 2015. What is Estonian Philosophy? — *Studia Philosophica Estonica*, Vol. 8.2, pp. 4–64

- S u t r o p, Margit 2016. Eesti filosoofia või filosoofia Eestis? — Ü. Matjus, J. Sooväli (toim.). *Tagasi mõteldes: Tööd filosoofia ajaloost Eestis*. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 21–83
- S u t r o p, Urmas, Kalevi K u l l 1985. *Theoretical Biology in Estonia*. Tallinn: Valgus. www.zbi.ee/~kalevi/tb.htm
- T a m m, Marek, Kalevi K u l l 2015. Eesti teooria. — *Akadeemia*, nr 4, lk 579–625
- T a m m, Marek, Kalevi K u l l 2016. Toward a reterritorialisation of cultural theory: Estonian theory from Baer via Uexküll to Lotman. — *History of the Human Sciences*, Vol. 29, No. 1, pp. 75–98
- T a m m, Marek, Kalevi K u l l 2020. Estonian theory. — A. Kannike, K. Pärn, M. Tasa (eds.). *Interdisciplinary Approaches to Culture Theory*. (Approaches to Culture Theory 8.) Tartu: University of Tartu Press, pp. 30–66

MARGUS OTT (1975) on õppinud Tallinna, Bologna, Nanjingi ja Xiameni Ülikoolis filosoofiat ja romaani filoloogiat ning kaitsnud TLÜ Eesti humanitaarinstituudis doktoriväitekirja (2014). Oli 2004–2007 Tartu Ülikooli romaani filoloogia assistent, 2012–2016 TLÜ humanitaarteaduste instituudi Lähis-Ida ja Aasia kultuuriloo lektor, alates 2019 samas teadur. *Akadeemia*le on varem tõlkinud Henri Bergsoni tekstid “Sissejuhatus metafüüsikasse” (2007, nr 8, lk 1743–1778) ja “Teadvus ja elu” (2009, nr 2, lk 346–364) ning Gilles Deleuze’i artikli “Bergson, 1859–1941” (2007, nr 8, lk 1779–1792), samuti arvustanud Jesper Hoffmeyeri raamatut *Biosemiootika* (2015, nr 4, lk 750–758).

ANNE OTT (1996) on lõpetanud 2019 Tartu Ülikooli matemaatilise statistika erialal, praegu samas informaatika magistrant.

DEKAMERONIAEG

Toomas Kiho

püsume kodus
mängime tubaseid mängu,
ei mitte noid boccaccio noorte omi,
meid on tabanud spordipisik —

täringumängutõbi
kaardimängukuri
tripstrapstrullitaud
reisümberraailmamikroob
me lauale laskus laevade
pommitamise patoloogia
monopolimõnu
ja aliaasehasart —
oleme lauajalgpallihaiged
meil on pingpongipatsill
snuukrisõltuvus
ja see kõige hullem:
PILJARDIBAKTER!

PIRET KULLERKUPP. Joon. II (2018)

MIS ON LIBERALISM?

Duncan Bell

Tõlkinud Märt Väljataga

Filosoofia nagu kõige muugi ajaloo kirjutavad võitjad. Võitjad saavad oma eelkäijaid valida selles mõttes, et otsustavad, keda oma liigagi mitmekesisest eelkäijatest mainida, kelle elulugusid kirja panna ja keda järeltulijatele soovitada.

Richard Rorty (1984: 70).

Enne, kui analüüsida liberalismi mõnda konkreetset vormi, tuleks meil võimalikult selgelt öelda, mida see sõna üldse tähendab. Sest aastatepikkuste ideoloogiliste konfliktide käigus paistab ta olevat oma identiteedi täielikult kaotanud. Äraleierdatuse ja laialivalgumise tõttu on see sõna muutunud nii vormituks, et teda kasutatakse tänapäeval, olgu siis kiidu- või sõimusõnana, samahästi kui igaks otstarbeks.

Judith Shklar (2002: 308).

SISSEJUHATUS

Liberalism on tont, mis käib ringi mööda Lääne poliitilist mõtet ja praktikat. Mõne jaoks on see modernsuse asupaik, soovide

Duncan Bell. What Is Liberalism? — *Political Theory*, Vol. 42, No. 6, December, 2014, pp. 682–715. [Taastrükk teoses: Duncan Bell. *Reordering the World: Essays on Liberalism and Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2016, pp. 62–90.]

© 2014 SAGE Publications

Avaldame autori ja kirjastuse SAGE Publications nõusolekul.

objekt, isegi ajaloo lõppsiht. Teistele kujutab see endast lahtirul-
luvat luupainajat, mis tähistab kas kapitalismi pahelist loogikat
või räpast langust moraalirelativismi. Kolmandatele, keda võib
olla enamus, on see ambivalentseuse märgiga ideoloogiline eeldus
selleks, et elada mõistlikult mugavat elu jõukas demokraatlikus
ühiskonnas — parim halbadest valikutest.

Aga mis liberalism on? Mitmesugustes teaduslikes diskursus-
tes üldiselt ja omaette tõlgitsetakse seda väga mitmekesisel ja
vasturääkival viisil: rünnatava avangardiprojektina ja modernsuse
enese konstitueerijana, peenekoelise normatiivse poliitilise filo-
soofiana ja valitsemisvaimu hegemoonilise vormina, kammitse-
mata kapitalismi õigustusideoloogiana, nagu ka kõige küllusli-
kuma ideoloogiaressursina säärase kapitalismi piiramiseks. En-
da liberaalideks kuulutajad on pooldanud laialdast heaoluriiki ja
selle ärakaotamist; imperiaalset tsiviliseerimissiooni ja selle
kirglikku hukkamõistu; sotsiaalse õigluse hädavajalikkust ja selle
otsest tagasilükkamist; suveräänse riigi püsistamist ja selle üle-
tamist; rikkuse massiivset üleilmset ümberjagamist ning olemas-
oleva korra radikaalseid ebavõrdsusi. Judith Shklari kurtmine, et
tegu on sõnaga “igaks otstarbeks”, ei ole seega üllatav, sest libera-
lismist on saanud Lääne poliitilise diskursuse metakategooria.

Sellisele “laialivalgumisele” saab vastata mitut moodi. Üks
vastus oleks seda lihtsalt eirata, kasutades liberalismi-terminit nii,
nagu oleks selle tähendus enesestmõistetav. Niisugune reflektee-
rimatu tung, mis on kõikjal humanitaar- ja sotsiaalteadustes le-
vinud, sünnitab aga palju segadust. Teine oleks võtta käsile “pii-
rivalvetöö” — hakata diskursust piiritlema ja haldama.¹ Mõned
mõjukad katsed selles vallas on kujutanud liberalismi mahuka tra-
ditsioonide traditsioonina — nii on näiteks Guido de Ruggiero
ja Friedrich Hayek eristanud selles briti ja kontinentaalset haru.
Selle teema kõige tavalisem variatsioon seisneb “klassikalise” ja
“sotsiaalse” liberalismi eristamises. (Ruggiero 1959; Hayek 1978:
113.)² Veel üks populaarne vastus on jutustada liberalismi ajalü-

¹ Selle praktika kohta vt Gieryn 1983.

² Alan Ryan ajab asjad keerulisemaks, eristades moodsat, klassika-
list, sotsiaalset ja libertaarset varianti: Ryan 2013: 23–28.

gu kui tõusu või languse, triumfi või tragöödia lugu. Üks selle loo tavalisi esitusi halab originaali kaotatud puhtuse pärast. Nõnda kahetses Leo Strauss voorusliku “antiikliberalismi” (mis jõudnud apogeesse Ateenas) mandumist “moodsa” liberalismi madalateks vormideks (alates Machiavellist), samal ajal kui Sheldon Wolin on väitnud, et 20. sajandi liberalism on katastroofilisel kombel unustanud oma varasema skeptilise selguse (Strauss 1968; Wolin 2004: 263). Mõned uuskonservatiivid on nõutanud seda mantlit endale, püüdes Irving Kristoliga eesotsas “pöörduda tagasi liberaalse nägemuse ja liberaalse energia algallikate poole, et korrigeerida selle moondunud versiooni” (Kristol 1983: 75). Allakäik on olnud korduv kurtmisteema ka libertaaride seas. Kui Ludwig von Mises asus kirja panema oma 1927. aasta kaitsekõnet “klassikalisele” liberalismile, torises ta, et pärast Milli on see ideoloogia degenereerinud sotsialismiks — samasuguse hoiatuse oli andnud Herbert Spencer juba pool sajandit varem (Mises 2007: 217; Spencer 1964). Kuid liberalismi arengut saab kujutada ka progressina. Näiteks kiitsid nii L. T. Hobhouse kui ka John Dewey liberalismi ümberkujunemist *laissez faire*’i ideoloogiast ideoloogiaks, mis õigustab valitsuse süstemaatilist sekkumist kahjulike halvemuste kahandamiseks (Hobhouse 1994; Dewey 1935: 21). See vaidlus jätkub nüüdisajalgi, kui paljud libertaarid mõistavad hukka “sotsiaalset” liberalismi kui üht sotsialismi vormi ja paljud sotsiaalliberaalid lükkavad tagasi libertarismi liberaalsed tunnis- kirjad. Kõik pooled väidavad, et on ühe tõelise liberalismi tõelised pärijad.

Sellele lähedane haldusstrateegia seisneb liberalismi intellektuaalse mitmekesisuse möönmises, üritades samas esile tuua selle konstitutiivset elementi või elemente, liberalismi kõrvaldamatut tuuma. Järgides sellist kõige tavapärasemat joont, püüdis Shklar “möödukatki korda luua”, iseloomustades liberalismi “poliitilise doktriinina”, millel “on ainult üks tooniandev eesmärk: kindlustada isikuvabaduse realiseerimiseks tarvilikud poliitilised tingimused” (Shklar 2002: 308).³ Ent Jeremy Waldronil on õigus,

³Vabaduse kui millegi “normatiivselt fundamentaalse” kohta vt Gaus jt 2018.

et vabadustaotluse kujutamine liberalismis alusmüürina tähendab “öelda midagi liiga ähmast ja abstraktset, et sellest võiks mingit kasu olla”. Selle asemel pakub tema, et liberalismi oleks kõige parem määratleda “nõudena, et kõik sotsiaalsuse aspektid tuleks teha aktsepteeritavaks või nad peaksid olema aktsepteeritavaks tehtavad igale viimasele kui üksikisikule”. (Waldron 1987: 131, 127, 140.) Samas kinnitab Ronald Dworkin, et “liberalismi närviks on [...] teatav võrdsuse kontseptsioon” (Dworkin 1985: 183). Teised rõhutavad mingit kindlat pühendumuste kobarat. Ajaloolane Gary Gerstle pakub näiteks välja, et liberaalid on alati poolendanud kolme “alusprintsipi”: ratsionaalsust, emantsipatsiooni ja progressi, samal ajal kui John Dunn kurdab “jahmatava hulga kategooriate” üle, mida on liberaalsele ideoloogiale olemuslikuks peetud, nende hulgas poliitiline ratsionalism, vaenulikkus autokraatia vastu, kultuuriline vastumeelsus konservatismi ja traditsiooni suhtes, sallivus ja individualism (Gerstle 1994: 1046; Dunn 1991: 33). Isegi liberalismi oletatav tuum osutub kaunis käestlibisevaks.

Järgnevas ma ei üritagi nende võistlevate tõlgenduste vahekohtunikuks hakata ega esitada uut sisulist liberaalset teooriat. Selle asemel püüan pakkuda uut raami, milles liberaalset traditsiooni mõista. Alustan mõningate poliitiliste traditsioonide pii-ritlemiseks kasutatud tõlgendusprotokollide kritiseerimisega ning tutvustan seejärel (II punktis) uut viisi liberalismi kontseptualiseerimiseks, väites, et liberalismi saab võtta kui selliste argumentide summat, mida on liigitatud liberaalseteks ning läbi aja ja ruumi sellistena ka teiste end liberaalideks pidajate seas tunnustatud. Essee teises pooles analüüsin liberalismi kategooria esiletõusu angloameerika poliitilises mõttes ning järgnenud ümberkujunemist aastatel 1850–1950. See peaks sobima juhtumiuuringuks, mis illustreeriks mõnd esimeses kahes punktis visandatud metodoloogilist argumenti. Kui III punkt püüab tabada liberalismi keele evolutsiooni 19. sajandi Suurbritannias, siis IV punktis uuritakse, kuidas liberaalse traditsiooni haaret 20. sajandi keskmistel kümnenditel ja eriti Ühendriikides massiivselt laiendati nii, et seda hakati paljude silmis pidama lausa läänemaailma konstitueerivaks ideoloogiaks. Lõpuks jõuan ma järeldusele, et nõnda mahu-

ka arusaama liberalismist kutsusid esile “totalitarismi” vastu peetud ideoloogiasõjad koos mõningate suundumustega sotsiaalteadustes. Tänapäeval me oleme sellise arusaama niihästi pärandiks saanud kui ka elame selles.

I. LIBERALISMI KONSTRUEERIMINE: TEADUSLIKUD EESMÄRGID JA TÕLGENDUSPROTOKOLLID

Artikli pealkirjas esitatud küsimusele saab anda vähemalt kolme *tüüpi* vastuseid, millest igaüks teenib erinevat teaduslikku eesmärki. *Ettekirjutavad* vastused täpsustavad korrektse või parima kasutuse norme. Need piiritlevad mõnd konkreetset liberalismi kontseptsiooni, esitades seda ehedamana — või tõelisemalt liberaalsena — kui teised pretendendid liberalismi tiitlile. Need käsitlused varieeruvad selle poolest, millised tuumtunnused tunnistatakse konstitutiivseteks, milliseid tõlgendusmetodoloogiasid nende tuvastamiseks kasutatakse ning milline normatiivne hoiak nende suhtes võetakse. See on kõige tavapärasemat tüüpi vastus eelkõige meie kaasaegses poliitikateoorias. *Hõlmavad* vastused üritavad liberaalsete keelte üliküllust välja selgitada. Eelistatud kontseptsiooni ettekirjutamise asemel püüavad nad tuvastada *tegeliku* mõistekasutuse ulatust, kaardistades liberaalse ideoloogia mitmekesisest topograafiat. Sellised käsitlused erinevad rakendatud tõlgendusmetodoloogiate poolest, samuti uurimisaine ajalise ja ruumilise ulatuse poolest. *Seletavad* vastused püüavad selgitada liberalismi(de) arengut, mõistes seda/neid kas ettekirjutavalt või hõlmavalt. Ka nende metodoloogia ja haare varieerub. Kuigi iga vastuseliik on teatavates tingimustes õigustatud, tekivad probleemid siis, kui neid rakendada valesti või ajada segi. Eriti just ettekirjutavad käsitlused on viletsad teejuhid ideoloogiate sisemise keerukuse ja ajaloolise arengu mõistmisel.

Uurijad juhinduvad küsimusele vastamisel ka erinevatest metodoloogilistest strateegiatest ehk *tõlgendusprotokollidest*. Et mingi poliitilise traditsiooni üle arutleda — et seda võrrelda ja vastandada; et kirjeldada selle allakäiku, kriisi või tõusu; et tuua välja selle vigu ja kiita selle tugevusi —, on esmalt tarvis see konstrueerida analüüsi objektina. Tüüpiliselt kasutavad poliitika-

teoreetikud kaht peamist protokollit, kas omaette või üheskoos: *sätetavat* ja *kanoonilist*. Alternatiivi neile pakub *kontekstualism*.⁴

Sätetavad käsitlused tuvastavad tarvilikke, ent harva piisavaid tingimusi, millele mingi positsioon peab vastama, et minna arvesse asjakohase traditsiooni õiguspärase eksemplarina. Enamasti konstrueeritakse “liberalism” niisuguste tuummõistete nagu vabadus, autoriteet, autonoomia ja võrdsus tähenduse ja vastasseoste tõlgendustest. Sellised käsitlused rakendavad liberalismi õiguspärase piiride mahamärkimiseks defineerivat tahteakti: ainult need, kes pooldavad teatavat eelduste ja argumentide kobarat, lähevad arvesse õigete liberaalidena. Eespool me juba mainisime vastandlikke formuleeringuid, mille on välja käinud Dworkin, Gerstle, Shklar ja Waldron. Niisugustes käsitlustes tugineakse mõnikord ka ajaloole, aga tavaliselt on tegu sellega, mida Rawls on tabavalt nimetanud “filosoofi skemaatiliseks versiooniks spekulatiivsest ajaloost”, ja kuigi neis argumentides mainitakse sageli ajaloolisi tegelasi — eelkõige Locke’i, Kanti, Milli ja nüüd ka Rawlsi ennast —, ei sõltu nende normatiivsete tuumargumentide õigustatus nende minevikuväljendustest (Rawls 2007: 11).

Traditsioone konstrueeritakse tavaliselt tähtsate mõtlejate kaanoni ümber, mis toimib ühtaegu nii argumentide reservuaarina

⁴Poliitikateoorias on vähem levinud *ekspressiivsed* protokollid, mida aga kasutatakse laialdaselt humanitaar- ja sotsiaalteadustes. Need püüavad liberalismi tähendust välja destilleerida teatava tagurpidise inseneritöö abil, lähtudes tähelepanekutest mõne ühiskonna (aspektide) kohta ning kulgedes sealt neid oletatavasti toetavate ideedeni. Esiteks liigitatakse teatavad nähtused — näiteks avalik poliitika — “liberaalseks”, ning see liigitus põhineb tavaliselt asjakohaste tegutsejate enesemääratlusel või nähtuse vastavusel oletatavale välisele (“liberaalsele”) mõõdupuule. Teiseks, neid nähtusi oletatakse kehastavat või väljendavat alusideid või -väärtusi, mida siis iseloomustatakse liberaalsena. Niisiis: riik A liigitatakse liberaalseks; “liberaalne riik” A rakendab poliitikat B. Seetõttu on B “liberaalne”. B kehastab või väljendab liberaalset väärtust või ideed C. Võib väita, et Dworkin oma “teoorias sellest, mis liberalism on” kasutab just ekspressiivset protokollit (Dworkin 1985). Sellisel protokollil on mitmeid küsitavusi, eelkõige kurnav tsirkulaarsus.

kui ka ajaloolise järjepidevuse tähisena ning intellektuaalse autoriteedi tugeva allikana. Seega *kanoonilised* lähenemisviisid destilleerivad “liberaalseid” teoreetilisi struktuure teatavatest eeskujulikest kirjatöödest. Sellise protokolliga kõige sagedasemad tugipunktid on (jällegi) Locke, Kant, Mill ja Rawls, kuigi mõnikord sobitatakse sellesse veel terve vägi muidki tegelasi. Leo Strauss ja tema epigoonid on tuletanud lennukaid tõlgendusi liberaalse modernsuse kohta kõigest käputäiest “suurtest raamatutest”. Pierre Manent näiteks kirjeldab liberalismi lahtirullumist läbi tegelaste rongkäigu, mis ulatub tagasi Machiavelli ja Hobbesini (Manent 1996). Aga see pole kaugeltki ainult straussiaanide strateegia, vaid on arvatavasti kõige tavalisem liberalismi konstrueerimise protokoll. Kui tuua üks hiljutine silmapaistev näide, siis argumente liberalismi ja impeeriumi vahelistest suhetest on struktureerinud just nimelt kanoonilised formuleeringud. Kui Uday Singh Mehta rajas oma mõjuka väite, et liberalismil on “tung” impeeriumi poole, Locke’i ja Milli tõlgendamisele, siis enamik vastuvaidlejatest keskendus samuti kanoonilistele autoritele (Mehta 1996).⁵

Need metodoloogilised strateegiad on mõlemad väärtuslikud, isegi hädavajalikud konkreetsete teaduslike sihtide saavutamiseks. Sätestavaid protokolle saab viljakalt rakendada normatiivse poliitika filosoofia väljatöötamiseks ning ühiskonna analüüsis vajalike ideaaltüüpide konstrueerimiseks. Kanooniline uurimine võib samas pakkuda läbinägelikke tõlgendusi üksikmõtlejate kohta. Ent kumbki ei suuda tagada usutavaid hõlmavaid või seletavaid käsitlusi, sest nad ei heida just palju valgust liberaalse keelte universumile, liberalismi nime all käibivate võistlevate ja vasturääkivate väidete üliküllusele. Sätestav žanr, mida väljendatakse filosoofiliste abstraksioonide registris, on ajaloo ja poliitilise praktika keerdkäikudest võõrandunud. See on püüdnud ühe dilemma sarvede otsa. Kui sätestatud hoiakuid ei kontseptualiseerita just väga kõrgel üldisustasandil — näiteks öeldes, et liberalism seab esikohale üksikisiku vabaduse või et liberaalid on pühendunud sallivusele, vabadusele ja konstitutsioonilisele valit-

⁵Olulist vastust vt Pitts 2005. Vrd Bell 2012.

semisele —, siis ei suuda nad kunagi hõlmata sügavaid lõhesid kõikide liberalismiks nimetatud suundade vahel, aga kui need paigutada madalamale tasandile, siis pakuvad nad vähe juhatust, kuidas jõuda rahuldavaks kirjelduseks või seletuseks vajaliku detailse rekonstruktsioonini. Seda ebaklappi näitlikustab üks Waldroni mõttekäik. Väites, et õigete liberaalidena lähevad arvesse ainult need, kes jagavad tema kontraktualistlikku vaadet institutsioonide õigustamisele, pühitseb ta tõelisteks liberaalideks Locke'i, Rousseau ja Kanti, öeldes samal ajal, et John Stuart Milli ja paljude teiste 19. sajandi tegelaste, iseäranis utilitaristide suhe selle traditsiooniga jääb "ambivalentseks". Sellise käsitluse järgi on liberalism ühtaegu juba olemas enne oma eneseteadlikku formuleerimist ning samas on seda mõistnud valesti paljud neist, kes on mänginud selle levitamises fundamentaalset rolli. Waldron vähemalt mõõnab, et tema maaltitud pilti "ei tarvitse paljud liberaalid ära tunda". (Waldron 1987: 128, 143–144.)⁶

Kanooniliste protokollide probleem on selles, et nad toetavad üksnes harva üldistusi, mille alusena neid välja käiakse. Nagu näitab Mehta argument, näib sedalaadi töö sageli eeldavat, justkui esindaksid kanooniliste mõtlejate ideed traditsiooni tervikuna või oleksid võetavad seda piisavalt esindavana. See aga annab traditsiooni analüüsimiseks vigase alusmüüri. Arvestades liberalismi sisemist mitmekesisust, selle riikide- ja piirkondadevahelist varieeruvust ning polüfoonilist evolutsiooni, on õnnestunud üldistuste rajamine käputäie autorite tööle erakordselt raske. Üks probleem on veel selles, et niisugune protokoll võtab sageli antusena seda, mida just tuleks uurida — kaanoni konstruktsiooni. Idee suurte mõtlejate kaanonist, mis asub juba konstitueerunud traditsiooni südames, on osalt 20. sajandi akadeemilise poliitikateooria professionaalse arengu artefakt. (Gunnell 1993.)⁷ See on ühe konkreetse ajahetke saadus, mille on kujundanud suuresti

⁶Veel üht silmapaistvat näidet ajaloolisest gümnaastikast vt Holmes 1989: 236–237. Holmes iseloomustab Spinozat, Locke'i ja Hume'i (teiste hulgas) otseste liberaalidena, kuid ei jäta oma panteonis kohta Michael Sandelile ega Charles Taylorile.

⁷Kirjanduskaanoni moodustumise poliitika kohta vt Guillory 1993.

ununenud väärtushoiakud ja valikukriteeriumid, ning kaanonist destilleeritud väidetele keskenduvad argumendid kulgevad diskursiivses kajakambris. Õigupoolest võib kaanoni kristalliseerumise protsessi uurimine näidata poliitilise mõtlemise dünaamika kohta sama palju (või isegi rohkem) kui väidetavate näidistekstide peenanalüüs.

Kontekstualistlikud lähenemisviisid põhjalikumat tutvustamist ei vaja.⁸ Suur osa sellistest töödest keskendub varauusaegse poliitilise mõtte mustrite valgustamisele ning üldisi kontekstuaalseid liberalismiajalugusid kirjutatud ei ole — lähenemisviisi metodoloogilised eeskirjad muudaksid ju säärase projekti donkihhotlikuks. Kontekstualistid on sellegipoolest andnud liberalismi analüüsi suure panuse, vaidlustades oletust, nagu saaks liberalismi tagasi viia 17. sajandisse. Versioone sellest argumendist on esitanud John Dunn, Mark Goldie, J. G. A. Pocock, Quentin Skinner ja James Tully. Näiteks Pocock väidab, et sõna “liberalism” “18. sajandil ei kasutatud ning adjektiiv “liberaalne” ei kandnud tollal selle nüüdisaegset tähendust, ja kuigi leidis elemente, mis aja jooksul selle vormeli abil kokku koguti, puudus tollal selle hilisemale kasutusele vastav doktriinisüsteem” (Pocock 2003: 570). Pocock järeldab, et varasema perioodi põhjal ei saa liberalismi kohta teha mingeid tähendusrikkaid järeldusi. Kontekstualistlik uurimissuund on pannud korduvalt küsimuse alla eriti just Locke’i kõrge staatuse alustrajava liberaalina (Goldie 1999).⁹ Tähtis on mõista, et tegu pole esmajoones semantilise argumendiga sõna “liberalism” puudumise kohta varauusajal, vaid väitega ajaloolistele tegutsejatele saadaval olnud mõistete ja argumentide ringist.¹⁰ See käib meieni jõudnud mõttemaailmade, mitte taastatava terminoloogia kohta. Aga kuigi need uurijad on pannud küsimuse alla konventsionaalsed käsitlused liberalismi ajaloost, ei ole nad eriti uurinud seda, kuidas ja miks selline konventsioon üldse tekkis.

⁸Mõjukat seisukohavõttu vt Skinner 2002.

⁹Hiljutist argumenti vt Stanton 2018.

¹⁰Ryan (2013: 9) tõlgendab seda otseselt semantilise väitena.

Kõige süstemaatilisema kontekstualistliku käsitluse anglo-ameerika liberalismist on välja arendanud Michael Freeden. Ta väidab, et liberalism on

semantiline väli, milles võib uurida nende inimeste poliitilisi arusaamasid, kes peavad ennast või keda teised peavad liberaalideks. See on üks plastiline, paindlik asi, mida kujundavad ja kujundavad ümber indiviidide ja rühmade mõttepraktikad; ja kuigi selleks, et me saaksime seda järjekindlalt nimetada ühe ja sama nimega “liberalism”, on tarvis jämedates joontes tuvastatavat mustrit, esineb selles ka tuhandeid variatsioone, mis peegeldavad mitmesuguste liberaalide püstitatud küsimusi ja omaksvõetud positsioone. (Freeden 2005: 20. Vt ka Freeden, Stears 2013.)

Ometi kaldub isegi Freeden ettekirjutavaid, hõlmavaid ja seletavaid argumente kokku segama. Määratledes selle ideoloogia kõige ehedama avaldusena Milli liberalismi, leiab ta küündimatusi paljudes alternatiivsetes harudes, kaasa arvatud nüüdisaja libertaarsuses ja “Ameerika filosoofilises liberalismis” (ehk Rawlsi järgivas sotsiaalliberalismis). Viimane oma fookusega riigi neutraalsusel, uuskantilikel autonoomiakontseptsioonidel ja fikseeritud õigluseprintsipiide määratlemise võimalikkusel, nagu ka abstraheeritusega praktilisest poliitilisest tegevusest kujutavat endast “otsustavat lahkulöömist” liberaalse mõtte prevaleerivatest viisidest, samal ajal kui libertaarsusel puuduvat “paljud atribuudid, mis annavad liberaalsele profilile selle eriomased piirjooned,” ning seega ei kvalifitseeru ka see “tõsiseks pretendendiks liberalismi nüüdisaegsele mantlile”. (Freeden 1996: 227 jj, 276, 278.) Sellise käsitluse järgi ei sisalda liberalism küll mingit ajalooülest olemust, aga üks selle eriline lõim väljendab sellegipoolest liberalismi küpset, “juurdunud” vormi. Seega piiravad Freedeni otsesõnalist antiessentsialismi metodoloogiliselt ettekirjutuslikud piirivaltetaotlused. Sellegipoolest näitab tema üldisem lähenemiski viis teed viljakale tõlgendusstrateegiale. Hõlmav kontekstualistlik analüüs liberalismist peaks andma raamistuse, mille abil tabada erinevaid viise, kuidas liberaalsed keeled esile kerkivad, arenevad ja lähevad üksteisega konflikti, selle asemel et destilleerida mõistete või kaanoni uurimisest mingit liberaalsete pühendumuste ajaloovälist hulka.

II. SUMMEERIV KONTSEPTSIOON

Thomas Nagelil oli kindlasti õigus, et “täenduslik fakt meie ajastu kohta on see, et enamik poliitilisi vaidlusi läänemaailmas käib praegu [liberaalse] traditsiooni eri harude vahel” (Nagel 2003: 62). Seda ideoloogilist võitu tunnistavad niihästi need, kes ennast ise liberaalideks nimetavad, kui ka nende kriitikud. Uue aastatuhande vahetusel pahandas Perry Anderson, et “esimest korda pärast reformatsiooni ei ole Lääne mõttemaailmas — ja vaevalt ka maailma mastaabis — enam mingeid tähenduslikke opositsioone — see tähendab rivaalitsevaid süstemaatilisi vaateviise” (Anderson 2000: 13). Pigem kurvastades kui takka kiites nõustub sellega Raymond Geuss: “Me ei tunne ühtki teist lähenemisviisi inimühiskonnale, mis oleks nii nagu liberalism samaaegu teoreetiliselt rikkalik ja hõlmav ning samavõrdki aktsepteeritav suurtele osadele Lääne ühiskondade elanikkonnast” (Geuss 2002: 320). Enamik läänemaailma asukaid on nüüdseks *värvatud liberalismi*: selle traditsiooni haare on laienenenud hõlmama legitiimseks peetavate poliitiliste positsioonide suurt enamust.¹¹ Tänapäeval leidub angloameerika peavoolu poliitilises debatis (ja võib-olla iseäranis akadeemilises poliitikateoorias) vähe sellist, mis jääks liberalismi diskursiivsest embusest välja, ning enamik neist, kes määratlevad ennast sotsialistidena, konservatiividena, sotsiaaldemokraatidena, vabariiklastena, rohelistena, feministidena ja anarhistidena, on sellesse ideoloogiliselt inkorporeeritud, meeldigu see neile või mitte. Olgu sätestavad ja kanoonilised protokollid muudeks ülesanneteks kui tahes kasulikud, selle nähtuse tõlgendamisel on neist vähe abi. Seega on meil tarvis hõlmavat käsitlust, mis suudaks haarata olevikus ja minevikus tegelikult eksisteeriva liberalismi mitmekesisust, sokutamata sisse piirivalvelisi ja ettekirjutavaid taotlusi. Usutav seletus peaks ühtlasi avama ka ideoloogilise värbamise dünaamikat. Käesolev punkt tutvustab hõlmavat heuristikat, samal ajal kui ülejäänud osa esseest võtab käsile ülesande seletada, kuidas angloameerika liberalismi tähendus 1850. ja 1950. aasta vahel teisenes.

¹¹Paralleelset terminikasutust, millele ma tänu võlgnen, vt Scott 2004.

Pakun (*hõlmavatel* eesmärkidel) välja järgneva määratluse: *liberaalne traditsioon moodustub nende argumentide summast, mida on liigitatud liberaalseteks ja mida enda liberaalideks pidajad on läbi aja ja ruumi sellistena tunnustanud*. Nimetagem seda summeerivaks kontseptsiooniks. Selle omaksvõtt annab mitmeid eeliseid: aitab mõtestada selle termini diskursiivset “laiali-valgumist” ja elastset kasutust, samal ajal vältides kasutuid väiteid puhtast olemusest või autentsest vormist. Pealegi sunnib see meid uurima traditsioone kui arenevaid ja vaieldavaid ajaloolisi nähtusi, mille on ilmale toonud paljude käte töö ja mida kujundanud teaduslik teadmisproduktioon ja pedagoogilised režiimid ning mida on sageli sisse õnnistatud ja ümber kujundatud spetsiifilisi poliitilis-intellektuaalseid eesmärke silmas pidades. See võimaldab meil niisiis tabada kavatsusliku inimtegevuse ja kavatsematute konsekventside peent dialektikat, mis struktureerib iga rikkalikku poliitilist traditsiooni.¹²

Freenen, nagu nägime, juhatab meid “semantilise välja” poole, “milles võib uurida nende inimeste poliitilisi arusaamasid, kes peavad ennast või keda teised peavad liberaalideks”. Ometi on tarvis täpsustada väidet nende kohta, “keda teised peavad liberaalideks” (Freenen 2005: 20). Probleem on siin selles, et seda terminit kasutatakse tavaliselt ka oponentide tõrvmiseks või liberalismi seostamiseks selliste poliitiliste positsioonidega, mida liberaalid alati tagasi tõrjuvad. Märgitagu vaid Ameerika ultrakonservatiivide praegust meeleolu panna liberalism kokku niihästi fašismiga kui ka marksismiga (nt Goldberg 2007). Kui me võtame omaks kvalifitseerimata summeeriva positsiooni — määratlades liberalismi liberaalseteks nimetatud positsioonide kogutervikuna —, siis ulatuks see traditsioon läbi terve spektri fašismist kommunismini. See oleks usutamatult lai vaade. Siit siis episteemiline piirang: sisse tuleb arvata ainult need positsioonid, mida mingis ajapunktis on *jaatanud* need, kes on *nimetanud ennast* liberaalideks. See võimaldaks meil kaardistada liberalismi(de) universumit, kuigi tõstatab uue küsimuse: kui laialt peaks

¹²Pandagu tähele, et hõlmav käsitlus ei sobi sidusa normatiivse poliitikateooria konstrueerimiseks.

mõni konkreetne tõlgendus olema omaks võetud, et see sisse arvata? Kas iga (ennast liberaaliks nimetaja) terminipruuk peaks laiendama liberalismi piire? Sellisele läveküsimusele lihtsat vastust pole — teadlased võtavad omaks erinevaid sissearvamiskriteeriume, olenevalt oma eesmärkidest ja metodoloogilistest kalduvustest. Minu enda vaade on see, et sissearvamisnõuet peaks toetama vastavate positsioonide või argumentide kestev kasutus arvukate prominentsete ideoloogiliste antreprenööride seas vähemalt kahe põlvkonna vältel. Vastasel korral seataks sissearvamislatt liiga madalale. See, et H. G. Wells kuulutas ennast “liberaalseks fašistik”, ei ole kaugeltki piisav, et õigustada fašismi inkorporeerimist liberaalsesse traditsiooni, sest peaaegu mitte keegi temale sellel iseäralikul teel ei järgnenud (Coupland 2000).¹³ Ent Freedenist ja teistest hoolimata vastab “libertarism” selgelt sissearvamiskriteeriumidele. Nagu ka need sotsiaaldemokraatlikud argumendid, mille libertaarid ära põlgavad.

Ka ajaline aspekt on tähtis: ma ei taha väita, nagu läheksid liberaalsena arvesse ainult need argumendid, mida on liberaalseteks sildistatud (ja sellistena tunnustatud) mingil ajal A_1 . Argumenti ei heideta liberaalsest traditsioonist välja, kui sellele on hiljem kleebitud teistsugune silt või kui nüüdsed liberaalid juhtuvad selle tagasi lükkama. Traditsioon moodustub argumentide akumuleerumisest *üle aja*. Otsesõnalised imperialismiõigustused, argumendid, mis püüavad piirata valimisõigust soo- või rassierinevuse alusel ning eugenistlikud püüdlused liiki “täiustada” moodustavad kõik osa liberaalsest traditsioonist.¹⁴ Nagu ka nende positsioonide tagasilükkamised. Selle asemel et liberalismi saneerida või vaksineerida, eirates aspekte, mida seeditavaks

¹³Goldberg kasutab seda näidet, et jõuda vastupidisele järeldusele.

¹⁴Üks vastuväide sellele argumendile oleks see, et mõned liberaalsed ideed/väärtused/pühendumused (nt vabaduse normatiivne esimus) on liberalismi traditsioonis kesksamad kui teised. Nõustun selle kui empiirilise väitega. Kuid minu silmis pole see, et kõik võimalikud legitiimsed liberalismid peaksid sisaldama neid ideid/väärtusi/pühendumusi, ei mõisteline ega normatiivne paratamatus. Me võime ette kujutada tulevase liberalismijuhtumeid, millel on teistsugune tuum. Seega (näiteks) vabaduse keskne koht on liberalismi ajalooliselt sattumuslik tunnus.

enam ei peeta, või peenemal viisil seostades neid aspekte nüüdseks ületatud ajalooliste oludega, eraldades samal ajal välja mingi puhta ajalooülese tuuma, peaksime hoopis tunnistama, et liberalismist on saanud hüperinfleerunud, mitmepalgeline mõttekorpus ehk ideoloogiliste vasturääkivuste sügav hoidla.

Traditsioonidest mõeldes oleks viljakas eristada tegutsejate identiteeti nende seas kasutatavate argumentide identiteedist — ühelt pool *X*-iks (liberaaliks, sotsialistiks, fašistiks) olemine ning teisalt argumentide kasutamine, mida oleks kõige parem iseloomustada *X*-ilikena. Esimest liiki väide käib enesekujunduse ja *persona*’de konstrueerimise kohta, teine on väide õpetuse kohta. Kuigi käesolev essee keskendub akadeemilistele aruteludele, käib seesama ka praktilise poliitika kohta. Ameerika Teepartei pühendunud järgijate enesemõistmise juurde võib küll kuuluda fundamentaalne vastuseis liberalismile, ent sellisest identiteediväitest ei järeldu, nagu heidaksid nad kõrvale liberaalsele traditsioonile (nii nagu summeeriv kontseptsioon seda tõlgitseb) kesksed argumendid. Teisisõnu, hoolimata ägeda antiliberalismi pooldamisest on nad end sellegipoolest sidunud paradigmaatilisel liberaalsete positsioonidega, kuivõrd nad kaitsevad (näiteks) uusklassikalist majandusteadust, libertaarset sotsiaalpoliitikat ning “liberaaldemokraatlike” institutsioonide ülimust. Poliitikateooria sees saab sedasama öelda nende paljude kohta, kes peavad ennast liberalismi kriitikuteks, olgu nad poststrukturealistlikud, kriitilisteoreetilised, vabariiklikud, kommunitaarsed või konservatiivsed.

Teine järeldus summeeriva kontseptsiooni omaksvõtust on see, et nõnda hajub tuttav, kuid eksitav pilt traditsioonidest, mida ikka veel nõnda sageli käsitatakse eneseküllaste mõttekorpusena, millel on võrdlemisi selged ja stabiilsed piirid (nt Berman 2006; Smith 2007). Selle vaate järgi asustavad juurdunud traditsioonide vahelist ruumi hübriidid — liberaalsotsialistid, liberaalkonservatiivid, kristlikud realistid. Paraku ei suuda selline vaade tabada moodsa poliitika ideoloogilist õhustikku, milles enamik indiviide peab samaaegselt omaks positsioone, millele pretendeerivad erisugused traditsioonid. Ka kõige jäigem Briti toor või Ameerika vabariiklane, kes põlgab mõõdukaid “liberaalkonservatiive”, pooldab tõenäoliselt ideid, mida peavoolu liberaalid

on pikka aega jaatanud. Kui vaadelda mõnda tegutsejat, keda on liigitatud kahel või enamal viisil — näiteks liberaaliks ja konservatiiviks —, siis võib see tähendada mitut eri asja. See võib tähendada, et üks liigitustest on ekslik või et too peab omaks hübridi-positiooni või et arutluskäigu osadeks võtmine näitaks, et mõned selle elemendid on tõeliselt “liberaalsed” ja teised tõeliselt “konservatiivsed”. Nende valikuvõimaluste peamine probleem on aga selles, et tänapäeval on võimatu veenvalt liigitada väärtusi (nagu vabadus või võrdsus) või avalikke poliitikaid (nagu vabakaubandus ja demokraatia edendamine) *eksklusiivselt* liberaalseks või konservatiivseks (või millekski muuks). Need on — neist on saanud — mõlemad samal ajal.¹⁵

Traditsiooni konstrueerimise teaduslikel järelmitel võib olla suur tähtsus, nagu näitab Domenico Losurdo töö. Tema märkimisväärne liberalismi “vastuajalugu” paneb kaaluka rõhu Briti, Hollandi ja Ameerika ühiskonnale iseloomulikele sotsiaalsetele praktikatele. (Losurdo 2011.)¹⁶ Ta järeldeb, et Briti orjakaubandus jõudis tippu 18. sajandil, tunduvalt pärast seda, kui 1688. aasta sobimus* oli liberalismi konsolideerinud, ja et Põhja-Ameerika orjapidamine jõudis oma tippu 19. sajandi alguseks, pärast liberalismi võitu Iseseisvussõjas. John Locke figureerib tugevalt mõlemas narratiivis. Kui võtta omaks praegune konventsionaalne arusaam liberalismist, nagu seda teeb Losurdo, siis see toob esile häiriva mõistatuse, millised ikka on liberaalsed hoiakud domineerimise, hierarhia ja ekspluateerimise suhtes, ning toetab tema lenukat kriitikat. Normatiivsed järeldused, mida Losurdo kaasaegse liberalismi kohta teeb, tulenevad tema tõlgendusest traditsiooni kohta ning on mõistetavad ainult seoses sellega. Aga mõistatus hajub, kui võtta omaks (näiteks) Pococki tõlgendus, sest tema käsitluses polnud ei Suurbritannia ega Ameerika Ühendriigid enne

¹⁵Siit järeldub, et need väärtused/poliitikad on nüüd ka osaks konservatiivsest traditsioonist (ja hüpoteetiliselt ka teistest traditsioonidest).

¹⁶Losurdo segab kanoonilisi ja ekspressiivseid protokolle.

*Mõeldud on Kuulsat revolutsiooni (ingl k *Glorious Revolution*) Suurbritannias 1688. a, mille tagajärjel tõugati troonilt viimane Stuartite soost kuningas James II (Šoti kuningana James VII) ja troonile asusid William III (Oranje Willem) ja Mary II. *Toim.*

19. sajandit mingiski mõttekas tähenduses liberaalsed.¹⁷ Traditsiooni tõlgendused kujundavad sageli niihästi kaasaegset arusaamist kui ka ajaloolist uurimist.

III. LIBERALISM ENNE LOCKE'I

20. sajandi alguses määratles ingliskeelses maailmas domineeriv ettekirjutav narratiiv liberalismi 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse saadusena, osana ideoloogiliste uuenduste kobarast, millesse kuulus ka sotsialism. 21. sajandi alguses näeb domineeriv narratiiv liberalismi kui 17. sajandi keskpaiga või veelgi varasema aja saadust. Esimeses narratiivis mängivad peaosas Prantsuse ja Ameerika revolutsioon ning kapitalismi ülemaailmne levik; teises narratiivis aga 1688. aasta Kuulus revolutsioon ja Euroopa ususõjad. Esimeses on juhtteemadeks kasulikkus, demokraatia ja poliitökonoomia; teises loomulikud õigused, ühiskondlik leping ja konstitutsionalism. Esimeses hõivavad laval keskse koha radiikaalid, nagu Jeremy Bentham, teise keskmes on peaaegu eranditult John Locke. Locke'i alustpaneel roll liberalismis on tänapäeva poliitilises mõttes lausa juhtmotiiv, mida kuulutavad nii liberalismi kriitikud kui järgijad. "Kui saab öelda, et moodsat liberalismi on inspireerinud keegi üksainus kirjamees," märgib Wolin raamatus *Poliitika ja visioon*, "siis juhtiv kandidaat selleks on kahtlemata Locke." Stephen Holmes on päri: "Parim koht, kust alustada, kui tahta jõuda liberalismi tuumani, on Locke." (Wolin 2004: 263; Holmes 1995: 15.)¹⁸ Üleminek ühest kontseptsioonist teise kõneleb meile palju moodsa poliitika trajektooriga, teadmiste sotsioloogiast ning teoreetiliste kategooriate ajaloolisusest.

Oma tooniandvas käsitluses Ameerika poliitilisest mõttest väidab John Gunnell, et liberalismist sai üldise poliitdiskursuse laialt tunnustatud kategooria alles pärast Esimest maailmasõda ning tähtsa rolli akadeemilises poliitikateoorias omandas see Tei-

¹⁷Probleemidest, mis tekivad, kui iseloomustada 19. sajandi Ühendriike liberaalsena, vt Rodgers 2004.

¹⁸Rawlsi "spekulatiivne" ajalugu viib liberalismi tagasi reformat-sioonini ja 16. sajandi ususõdadeni (Rawls 2007: 11).

se maailmasõja järel. Lisaks väidab ta, et “esimesed põhjalikumad käsitlused Locke’ist kui liberaalist hakkasid ilmuma alles pärast 1950. aastat”. (Gunnell 2001: 131; Gunnell 2004: 183–219.) Sellele loole Briti mõõtme lisamine ajab pildi keerulisemaks. Käsitlus liberalismist kui traditsioonist, mille juured on varauusaegses poliitilises mõtlemises, nagu ka Locke’i identifitseerimine alustrajava liberaalina kujunesid Suurbritannias pisut varem kui USAs ning teistsugustel põhjustel. Kuid algsest erinevusest hoolimata lähenesid Briti ja Ameerika narratiivid 20. sajandi keskpaiga aastakümnete ideoloogilistes lahingutes teineteisele, luues üha laieneva nägemuse liberalismist, mis on tänapäeva akadeemilises diskursuses valitsev.

Kuigi terminit “liberaalne” on inglise keeles kasutatud ammu, tähistamaks mitmesuguseid aristokraatlikke mõtteviise, kombeid ja pürgimusi, omandas see spetsiifilise poliitilise tähenduse alles 19. sajandi algul. Sõna laenati Hispaania 1812. aasta põhiseaduse kavandajatelt (*liberales*) ning algselt kasutasid seda toorid, et oma viigidest oponente halvustada. 1820. aastatel võtsid mõned radikaalsed viigid selle üle, klassikalise näitena retoorilisest ümberkirjeldusest, et iseloomustada mitterevolutsioonilistele reformidele pühendunud indiviide ja poliitikaid, kuigi see hakkas seostuma ka väikese, ent hääleka “filosoofiliste radikaalide” grupiga, kelle hulka kuulus John Stuart Mill. Sõna *liberal* kasutati üha enam selleks, et kirjeldada tõusva keskklassi poliitilismajanduslikke nõudmisi (Leonhard 2004). Aga see jäi ikka veel vähetuntud ja marginaalseks kategooriaks: 1820. ja 1830. aastatel ei olnud “liberaalid” mingi kindlalt määratletud rühm ja kindlasti ei tähistanud “liberalism” veel mingit omaette ühtset intellektuaalset nähtust.” (Craig 2012: 482. Vrd Hay 2008.)¹⁹ Alles sajandi teisel poolel hakkas selline kasutus levima, kuigi jäi tihedalt seostatuks äsja ümbernimetatud Liberaalse Partei usutunnistusega.²⁰

¹⁹Mandri-Euroopa konteksti kohta vt Isabella 2009.

²⁰Liberaalne Partei loodi viigide, vabakaubandust pooldavate tooride ning radikaalide hapra koalitsioonina. Ametlikult kasutati seda nimetust

Hoolimata liberalismismi kasvavast nähtavusest ilmus mõttetiheid ja põhjalikke diskussioone sellest kui intellektuaalsest traditsioonist enne 20. sajandit vähe ja isegi 20. sajandi algul jäid need veel haruldaseks. Seda on näha poliitilise mõtte ülevaade-tes, mis on kirjutatud 1850. ja 1930. aastate vahel. (Nt Pollock 1890; Graham 1899; Barker 1915; Davidson 1915; Brown 1920; Murray 1926; Rockow 1925; Vaughan 1925.)²¹ Peamine poliitika-teooria õpik, mida Cambridge'is ja Oxfordis 19. sajandi lõpul kasutati, [Johann Kaspar] Bluntschli *Riigiteooria* (Lehre vom modernen Staat, The Theory of the State), ei kasutanud liberalismi mingisuguse korrastava kategooriana, nagu ka mitte Sidgwicki *Euroopa riigikorra areng*, mis seda Cambridge'is hiljem asenda-ma hakkas. Jõupingutused konstrueerida autoriteetne liberaalne traditsioon hakkasid maad võtma alles siis, kui Edward VII ajas-tul hakati tajuma "liberalismi kriisi". Võideldes vihaseid lahin-guid Briti riigi tuleviku nimel ning pead tõstva poliitiliselt tead-liku töölisliikumise rünnaku all, töötasid mõned liberaalid väl-ja õpetlikke genealoogiaid oma ürituse ideoloogilise õiguspära-suse kinnitamiseks. Selle traditsiooni kõige tavalisemad esitused määratlesid sellele kuju andnud momendina üleminekut 18. sa-jandist 19. sajandisse. W. Lyon Blease'i *Inglise liberalismi lühi-ajalugu*, mis ilmus 1913, oli selles osas tüüpiline. See on polee-miline kaitsekõne arenenud liberalismile õigusteadlase sulest, kes seletab, et liberalism on kolme revolutsiooni saadus: tööstusrevo-lutsioon (mis algas 1760. aastatel), Ameerika ja Prantsuse revo-lutsioon. (Lyon Blease 1913.)

Käsitlused, mis rõhutasid liberalismi algupära revolutsiooni-de ajajärgus, määratlesid seda ettekirjutavalt kui niihästi vabadu-sele kui ka sotsiaalsele võrdsusele ja mõnikord isegi demokraa-tiale pühendumise väljendust. Selline käik välistas viigide varase-ma poliitilise mõtte. Liberalismi nähti ideede konstellatsioonina,

esmakordselt 1868. a, aga see oli olnud tavaline tähistus juba 1850. aas-tatest alates.

²¹Harold Laski oli erand, kes määratles liberalismi kui tööstusrevo-lutsiooni tekitatud majanduslikku ideoloogiat, mille filosoofilised juu-red ulatuvad 17. sajandisse: Laski 1920: 7. ptk.

mis sai esile kerkida alles pärast 18. sajandi lõpu revolutsiooni-keerist ning poliitilist esindatust nõudva tugeva keskklassi tõusu. 1862. aastal, ühes varaseimas üksikasjalikus liberalismikäsitluses, tõstis James Fitzjames Stephen esile just seda seost:

“Liberaalne” ja “liberalism” [...] tähistavad üldises pruugis seda parteid poliitikas ja mõnel määral ka kirjanduses ja filosoofias, mis soovib ümber kujundada olemasolevaid asutusi, pidades silmas rahvavõimu suurendamist. Ühesõnaga, need ei jää tähenduselt kaugele sõnadest “demokraatia” ja “demokraatlik”. (Stephen 1862: 72–73. Vt ka Hobhouse 1904: 166.)

Nelikümmend aastat hiljem väitis tähtis Ameerika ajaloolane ja poliitikateoreetik William Dunning, et “19. sajandi liberalism tähendas põhiolemuselt demokraatiat” (Dunning 1904: 803). Üks teine kirjamees eristas essees, mis püüdis valgustada “Liberalismi ajaloolisi aluseid”, liberaale viigidest, osutades 1688. aasta pöörde aristokraatlikele tunnustele ja järelditele. “Üheski selle aja tähtsamas dokumendis,” teatas ta, “ei leia soovitust, et rahvas peaks osalema valitsuse töös,” sest säärane kontseptsioon kerkis esile alles pärast Prantsuse revolutsiooni. Järelikult sai liberalism olla üksnes 18. sajandi lõpu saadus. (Macdonell 1897: 220.)²² See vaade hakkas oma populaarsust kaotama alles sõdadevahelistel aastatel, kuigi ei kadunud täielikult. Näiteks ühes 1920. aastal avaldatud õpikus kuulutab selle autor, et “viigluse olemuseks on alati olnud usk indiviidivabadusse koos ühiskondliku võrdsuse eitamisega” ja et “sellise kontseptsiooni lükavad tagasi liberaalid, kellel on palju laiem kogemus, millele oma sotsiaalseid otsustusi rajada” (Brown 1920: 66).²³ Võib eristada ka teisi ettekirjutava protokollide variante, sealhulgas sellist, mis taandab liberalismi üheks utilitaarse radikalismi liigiks. Nii kirjutab A. V. Dicey 1905. aastal “benthamlikust individualismist,

²²Ka Hilaire Belloc käsitles liberaalset traditsiooni üleni 19. sajandi termineis (Belloc 1897).

²³“Locke oli püüelnud kõigest väest ja edukalt suurema vabaduse poole, aga ta ei püüelnud kunagi innukalt suurema võrdsuse poole” (Brown 1920: 66). Viigide ja Victoria-aegsete liberaalide vahelise järjepidevuse kohta vt Burrow 1988.

mida kooskõlas populaarse fraseoloogiaga nimetatakse sageli ka liberalismiks” (Dicey 2008: 67).²⁴

On niihästi üllatav kui ka sümptomaatiline, et Suurbritannias, mida nähakse sageli liberalismi inkubaatorina, ei peetud Locke’i laialdaselt liberaaliks — ammugi mitte liberaali musternäiteks — enne, kui möödus peaaegu sajand liberalismi esiletõusust ekspliiitselt poliitilise doktriinina. Mitmed põlvkonnad eneseteadlikke liberaale ei suutnud mingil põhjusel teda ühena omadest ära tunda. Kui Locke’i biograafid 19. sajandil ülistasid teda kui üht suurimat filosoofi, olid nende hinnangud tema poliitilistele kirjatöödele märksa vähem positiivsed. Tunnistades teda üheks viigide juhtideoloogiks, kes avaldas suurt mõju 18. sajandi poliitilisele mõttele, lükkasid nad peaaegu üksmeelselt tagasi tema teoreetilised argumendid kui midagi puudulikku ja aegunud. (Lord King 1830; Fox-Browne 1876: II, 524–540; Fowler 1880; Fraser 1890; Alexander 1908.) Seda tehes maalisid nad mikrokosmilise pildi tema üldisemast reputatsioonist Victoria ajastul: “Locke tähendas *Esseed [inimarust]*”, mitte *Traktaate [valitsemisest]*” (Aarsleff 1997: 278).

Enamikus käsitlustes moodsa poliitilise mõtte ajaloolisest arengust jõuti järeldusele, et 18. sajandi lõpus toimus radikaalne pööre — niihästi intellektuaalne kui ka poliitiline. Oli koitnud uus maailm ja selles oli vähe ruumi Locke’i poliitikateooriale. Liberalismi kujutleti selle *Gestalt*’i-nihke ühe võsuna. 19. sajandi sotsiaalset ja poliitilist mõtlemist läbiv historistlik meelelaad oli otse vastandlik Locke’i ratsionalistlikele deduktsioonidele ning käsitlusi loomulikest õigustest [*natural rights*], loomuõigusest [*natural law*] ning eelkõige ühiskondlikust lepingust mustati laialdaselt kui midagi primitiivset. Tähtis õigusteadlane Frederick Pollock kordas levinud mõttekäiku, kui väitis, et Hume on otsustavalt näi-

²⁴Radikaalset viigi Charles James Foxi nimetati mõnikord liberalismi alusepanijaks. Vt Boulton 1899; Sibley 1897: 509; Macdonell 1897: 226–227. Täna Emily Jonesi selle teema käsitlemise eest. Oma käsilolevas Oxfordi doktoriväitekirjas põhjendab Jones, et konservatismist valmistati samuti eristuv ja sidus poliitiline filosoofia (mille keskmes seisis Burke) hilisel Victoria ja Edwardi ajal.

danud, et “iseegi analüüsina jääb pelk [lepingu]doktriin kasutuks”. Ta ütles kokkuvõtteks, et Burke’il oli olnud õigus naeruvääristada [ühiskondlikku] lepingut kui midagi “absurdset”. (Pollock 1922b: 109. Vt ka Pollock 1922a.)²⁵ Henry Craik, kirjamees ja hilisem Šoti ühendatud ülikoolide parlamendisaadik, kasutas värvikamat mõnitust, nimetades seda õpetust “pedantse teoretiseerimise ülimaks uiuks, mida üks meeltesegaduses skolastik on unes näinud” (Craik 1889: 490). Teine tavaline vastus seisnes Locke’i töö ajaloolises relativeerimises, näidates teda oma aja (lõksu takerdunud) inimesena. Nõnda teatas idealistlik filosoof W. R. Sorley üleolevalt, et hoolimata Locke’i poliitikateooria käegakatsutavast nõrkusest, “teenis see kooskõlas oma aja ideedega kindlat otstarvet õigustusena revolutsiooni sobimusele” (Sorley 1912: 390). Paljud seadsid ka kahtluse alla Locke’i originaalsuse, osutades, et tema peamised poliitilised ideed olid tuletatud teistelt, eelkõige Richard Hookerilt. Nagu kirjutas G. P. Gooch oma mõjukas käsitluses 17. sajandi demokraatlikust mõttest, “Locke’is on vähe sellist, mida ta poleks leidnud interreegnumi perioodi* mõtlejaltelt” (Gooch 1898: 358).²⁶ Need kriitikaalid sünteesiti esimeses monograafias Locke’i poliitilisest filosoofiast (mis oli algselt John Dewey juhendamisel valminud doktoriväitekiri): “Tema moraali- ja poliitikafilosoofiat võib väga hästi näha kui 17. sajandi parimate mõtete kokkuvõtet. Kuigi ta lisas mõned omaenda ideed ja arendas teistelt saadud vanu ideid, on ta pigem mineviku küps täidamine kui tulevikukuulutaja.” Autor järeldas, et “Locke’i teooria poliitilisest ühiskonnast on otsustavalt nõrk” ja pakub kaasaja poliitikateooriale vähe. (Lamprecht 1918: 6, 150–

²⁵Pollock oli eriline selle poolest, et väitis, nagu oleks Locke kujutlenud lepingut hüpooteetilisena. Konventsionaalset kriitikat vt Wallace 1877: 193.

*Ajavahemik (1649–1660) Charles I hukkamisest Charles II trooniletõusmiseni, mil Inglismaa (alates 1653 koos Šoti- ja Iirimaa) oli vabariik. *Toim.*

²⁶Gooch ei sidunud Locke’i liberalismiga, kuid väitis, et Locke’i käsitlus indiviidi suveräänsusest [*self-ownership*] on andnud teoreetilise baasi sotsialismile (1898: 358).

151.)²⁷ Locke olevat kõnelenud kadunud maailmast — seestütleva nii ühes kui teises tähenduses.

19. sajandi filosoofid nägid harva Locke'i liberaalina või kirjutasid tema poliitikateooriast positiivselt. Iseloomulik on John Stuart Milli hinnang. Oma *Loogikasüsteemis* kiidab ta Locke'i kui "tõeliselt originaalset geeniust" ning tohutult andekat "metafüüsikut", aga Milli tööde hiilgaslikus korpuses leidub ainult käputäis viiteid Locke'i poliitilistele kirjatöödele (Mill 1974: VII, 29; VIII, 305). Tema ainus pikem käsitus leidub ühes raamatuarvustuses,²⁸ milles Mill järgib tava alavääristada ühiskondliku lepingu teooriaid ja võõrandamatuid õigusi, samal ajal möön-des, et nende edustajad tabasid õigesti valitsusele piirangute sead-mise olulisust. Mill märgib: "See on tõde, mida ähmaselt, olgugi rohmakal ja oskamatul moel aimasid ette ühiskondliku leppe ja inimese õiguste teooriad" (Mill 1974: XVIII, 11). Milli *Vabadu-sest* sisaldab ainult üht möödaminnes pillatud viidet Locke'ile, samal ajal kui James Fitzjames Stepheni jõuline vastulööök *Vaba-dus, võrdsus, vendlus* ei maini Locke'i üldse (Mill 1996: 205; Ste-phen 1873). Mujal pisendas Stephen Locke'i kui segast ja aegu-nud mõtlejat. Ta väitis, et Locke'i *Teine traktaat*

oli omal ajal äärmiselt populaarne ja selle praktilised tagajärjed olid kahtlemata suured, kuna see andis inimestele parima ja kõige ligipääsetavama populaarse õigustuse 1688. aasta revolutsioonile. Ometi oleks raske leida paremat illustratsiooni faktile, et me ole-me rännanud väga pika tee Locke'i ajast edasi ning viinud meta-füüsilised printsüübid, mille teatavaid aspekte ta tajus, järeldusteni, mis on pannud tema poliitilisi spekulatsioone paistma täiesti ajast ja arust ning iganenuna.

Stepheni lõppjäreldus oli sama halastamatu: kunagi populaarseid raamatuid tasub uurida selleks, et "kaaluda põhjusi, miks need meie seas nüüd nii vähe kõlapinda leiavad" (Stephen 1892: II, 142).

²⁷Locke oli "viig ja liberaal".

²⁸Arutlusaluses raamatus, milleks on George Cornewall Lewise *Re-marks on the Use and Abuse of Some Political Terms* (Lewis 1832), puudub sõna "liberalism" ning Locke'i vaateid seal naeruvääristatakse.

Herbert Spencer, oma aja arvatavasti kõige loetum ingliskeelne filosoof, kirjutas neli tähtsat poliitikateoreetilist teost — *Valitsuse õige sfäär* (The Proper Sphere of Government, 1842), *Sotsiaalne staatika* (Social Statics, 1851), *Inimene riigi vastu* (1884) ja *Eetika printsiipide* (1891) neljas osa (“Õiglusest”) — ning sadade lehekülgede jooksul mainib ta Locke’i ainult üks kord, lükates tema omanditeooria kerge käega kõrvale kui millegi “ebarahuldava” (Spencer 1978, II: 111–112). T. H. Green, sajandi lõpuveerandi filosoofia üks helgemaid päid, jagas Milli sügavat skeptitsismi varauusaegse poliitilise mõtte aluste osas, ja kuigi ta kulus märkimisväärsel hulgal energiat maadlemisele Locke’i tunnetusteoreetiliste kirjutistega (“ühtaegu nii usutavate ja nii õõnsatega”), ei maini ta tema poliitilisi vaateid peaaegu üldse. Lükates tagasi nii loodusliku seisundi, poliitikaeelsed õigused kui ka lepinguteooria, heidab Green lõppeks Locke’i argumendid kõrvale kui midagi seosetut, nägemata Locke’is sugugi kaas- või protoliberaali (Green 1997a, I: 13; Green 1997b: 375).²⁹ Nagu ka Henry Sidgwick, kes iseloomustas Locke’i kui viigide filosoofilisel eksiteel ideoloogi (Sidgwick 1903: 364–367, 417–418).³⁰ Edwardi ajastul lisas Graham Wallas sellele loole Darwini-järgse keeru, väites, et Locke’i “eestkõne valitsusele, mis teadlikult realiseeriks jumala eesmärgi”, on üks paljudest filosoofilistest utopiast, mille kohatust on moodne teadus näidanud (Wallas 1909: 178).

Samasugune väljajätmise, lahtiütlemise ja põlastuse muster tuleb esile ka siis, kui pöörduda poliitikateooriast ajalooteaduse poole. Leslie Stepheni tähtsas *Inglise mõtte ajaloos kaheksateistkümnendal sajandil* pagendati Locke’i ideed arhailisse minevik-

²⁹D. G. Ritchie oli osaline erand. Raamatus *Principles of State Interference* (Ritchie 1891a) seostas ta Inglise empirismi liberalismiga ning kiitis Locke’i kirjutiste jätkuvat poliitilist asjakohasust, kuigi nõokis nende filosoofilist väärtust (samas: 138, 128). Ritchie raamatus *Natural Rights* (Ritchie 1895) iseloomustatakse Locke’i niihästi 1688. aasta ideoloogina kui ka varajase liberaalina (samas: 6, 239, 175, 186).

³⁰Locke puudub suurel määral Sidgwicki raamatutes *Methods of Ethics* (1874), *Principles of Political Economy* (1883) ja *The Elements of Politics* (1891).

ku. Relativeerivas laadis nimetas ta Locke'i argumente "viigluse formaalseks apoloogiaks" ning möönis vastumeelselt, et nende "käsi käis kaheksateistkümnenda sajandi rahulikel aegadel küllaltki hästi". Seejärel aga need ületati igakülgselt: "Nende autoriteet haihtus, kui Prantsuse revolutsioon tõi lahendamiseks sügavamaid küsimusi ning poliitikas, nagu kõikides muudeski mõtetevaldades said vajalikuks uued meetodid." (Stephen 1876: 150, 135.)³¹ Samal aastakümnel publitseeritud J. R. Greeni ülipopulaarne Inglismaa ajalugu liigitas Locke'i 1688. aasta viigide filosoofiks, märkides enne, et ühiskondliku lepingu teooriat on juba ammust aega peetud aegunuks (Green 1878: 601–602). Oma imelise eruditsiooni pärast üle Euroopa austatud lord Acton tunnistas küll, et Locke olnud küll tähtis ajalooline tegelane, ent samas ta tungis kallale Locke'i poliitikateooria kvaliteedile: "alati mõistlik ja arukas, kuid lahja, madalalennuline ja kehv" (Acton 1906: 217). Kuigi Acton pidas Locke'i selgesti "vabaduse partei" märkimisväärseks liikmeks, ei pidanud ta teda liberalismipartei liikmeks. Mõjukas mitmekõitelises *Cambridge'i uusaja ajaloos*, millele Acton kavandas enne oma varajast surma, tunnustati Locke'i jällegi viigide mõjuka apoloogina, kuigi sellisena, kelle poliitilisi ideid "oli juba varem paremini väljendanud Sidney" (Smith 1909: 805, 787). Ka suur F. W. Maitland oli Locke'ist madalal arvamusel, lugedes üles tema argumentide paljusid "ränki vigu", eelkõige otsesõnalist usku ühiskondliku lepingu ajaloolisse reaalsusse (Maitland 2000: 42, 52).³² Locke'i reputatsioon teisel pool Atlandi ookeani polnud sugugi kõrgem. Näiteks üks standardne poliitilise mõtte ajaloo õpik esitas hävitava käsitluse tema "poliitika filosoofia ebaloogilisest ja seosetust süsteemist" (Dunning 1905: 368).

Laialdast skeptitsismi Locke'i poliitilise mõtte kvaliteedi ja asjakohasuse osas süvendas "võrdlev-ajalooline meetod", mis ku-

³¹Siiski tunnistas ta hiljem, et Locke oli tahtmatult andnud alused Benthami radikalismile: Stephen 1895: 32.

³²See 1875. aastal kirjutatud teos ilmus alles 1911. Raamatus *Constitutional History of England* (Maitland 1908) figureerib Locke ainult väga lühidalt kui "too suurepärase viig" (samas: 290).

jundas väga tugevalt 19. sajandi lõpu teadust.³³ Selle edendajad, kelle seast kõige mõjukam oli Henry Maine, seadsid deduktiivsed poliitikamudelid kahtluse alla ning püüdsid leida tavade, keele, sotsiaalsete struktuuride ja õigusvormide tekke ja arengu juuri pikaaegsetes ajaloolis-evolutsioonilistes protsessides. Võrdlev meetod oli umbusklik niihästi varauusaegse loomuõiguse kui ka utilitarismi vastu ning andis sellisena veel ühe relva, millega 17. ja 18. sajandi poliitilist mõtet rünnata. See avaldas sügavat mõju ajaloole ja tõusvatele sotsiaalteadustele — võib-olla eriti politoloogiale — Atlandi ookeani mõlemal kaldal. (Adcock 2014: 5. ptk; Bell 2015; Farr 2007.) Komparatismi *locus classicus*’es, Maine’i *Vanas õiguses* tegi Locke põgusa etteaste kui üks paljudest mõtlejatest, kelle ideed looduslikust seisundist ja õiguse tekkimisest olid fundamentaalselt ekslikud. Hilisviktoriaanliku impeeriumi juhtideoloogi J. R. Seeley silmis oli Locke’i poliitiline mõtlemine lihtsalt liiga ebaajalooline, et omada väärtust, samal ajal kui Locke ei pälvinud isegi äramainimist E. A. Freemani *Võrdlevas poliitikas* — esimeses raamatus, kus seda meetodit rakendatakse poliitiliste institutsioonide arengule ajas ja ruumis (Seeley 1919: 28).

Inglise eliitülikoolide õpetus peegeldas niihästi Locke’i tähtsust “metafüüsikuna” kui ka tema viletsat mainet poliitika mõtestajana. 1870. aastate Oxfordis oli moraali- ja poliitikafilosoofia vallas kohustuslikuks tekstiks küll tema *Essee*, ent mitte *Traktaatid* ega *Kiri [ususallivusest]* (Pattison 1876: 91). Ritchie ülevaates 1891. aasta politoloogia õppekavast mainitakse võtmeautoritena Aristotelest, Hobbesi, Bluntschlit, Maine’i ja Milli (Ritchie 1891b: 88). Cambridge’is oli 19. sajandi esimesel poolel standardtekstiks William Paley *Moraali- ja poliitikafilosoofia printsiibid* (Principles of Moral and Political Philosophy, 1785). Kuigi Paley mainis mokaotsast ka Locke’i ajaloolist tähtsust, eiras ta tema argumente ja lükkas utilitaarsetel kaalutlustel kõrvale ühiskondliku lepingu teooria. Locke’i käekäik ei paranenud ka sajandi lõpukümnendel. Kui Henry Sidgwick 1870. aastate keskel sellest ainest ülevaate andis, ei õnnestunud Locke’il poliitikafi-

³³Võrdleva meetodi kohta vt Barrow jt 1983: 7. ptk; Den Otter 2007.

losoofia püsinimekirja pääseda, kuigi üliõpilastelt eeldati Platoni, Aristotelese, Cicero, Hobbesi, Clarke'i, Shaftesbury, Butleri, Smithi, Hume'i, Kanti, Paley, Benthami, Whewelli, Milli ja Grote'i tundmist (Sidgwick 1876). Ajaloo lõpueksam aines "Poliitiline filosoofia ja üldine jurisprudents" järgis sama, juba tuttavat malli. Näiteks aastal 1875 kuulusid nimekirja Aristoteles, Guizot, Tocqueville, Mill, Gibbon, Blackstone, Austin ja Maine, aga mitte Locke. (McLachlan 1947: 99.)

Kui võtta arvesse Locke'i tollast räsitud reputatsiooni, siis mida arvata tema praegusest staatusest algliberaalina? Üks võimalik vastus on, et see põhineb eksitusel — Locke lihtsalt ei olnud liberaal (Pocock 1980; Goldie 1999). Teine võimalus oleks rõhutada, et me oleme nüüd parandanud varasemate mõtlejate vea, kes ei osanud Locke'i liberalismi ära tunda. Teisisõnu, ta on kas alati olnud liberaal või polnud seda kunagi. Mõlemad positsioonid on kaitstavad: Locke'i töödest on võimalik ekstraheerida konfliktseid tähendusi. Aga mina pakuksin välja alternatiivse vastuse: Locke *sai* liberaaliks 20. sajandil. *Retrojektsiooni* protsessis värvati tema tööde korpus — või vähemalt mõned sellest väljarebitud ja stiliseeritud argumendid — postuumselt liberaalse traditsiooni uude ekspansiivsesse kontseptsiooni.

IV. POSITSIOONISÕJAD: LIBERALISMI KONSOLIDEERIMINE

Locke'i-keskne narratiiv konsolideerus Suurbritannias ja Ameerika Ühendriikides 1930. ja 1950. aastate vahel, mil liberalism mõtestati ümber kui vasak- ja parempoolsete "totalitaarsete" ideoloogiate ideoloogiline teine.³⁴ See saavutati kahe tähtsa diskursiivse käiguga ja peamiselt kahes kronoloogilises faasis. Esimene käik hoogustas liberaalse traditsiooni retrojektiivset laiendamist, mis oli juba nii Suurbritannias kui ka Ühendriikides pihta hakanud. Käsitus liberalismi varauusaegsest algusest nihkus vähemusraportist domineerivaks narratiiviks. Kindlasti veelgi tähtsam oli teine areng: "liberaalse demokraatia" idee esiletõus ja

³⁴Selle mõiste kohta vt Gleason 1997.

levik. Kui poliitilise korra esindusvormid langesid püsiva tule alla, siis hakkasid intellektuaalid propageerima hõlmavat narratiivi, mis ühtaegu lükkas liberalismi ajaloolised juured ajas kaugemale ja samal ajal laiendades tohutult selle ruumilist ulatust. Esmakordselt hakati liberalismi laiadaselt esitama kui kas lääne-maailma kõige ehedamat ideoloogilist traditsiooni (1945. aasta eelne loojoonis) või kui Läänt konstitueerivat ideoloogiat (populaarne vaade pärast 1945. aastat). See lugu hakkas kuju võtma 1930. aastatel, kui tunti tohutut ärevust liberalismi saatuse pärast. See oli ajajärk, mil Mussolini kuulutas, et “kõik tänapäeva poliitilised eksperimendid on antiliberaalsed” (tsit. Katznelson 2003: 23). Liberaalid ja nende kriitikud pidasid ideoloogilist positsioonisõda, üritades visandada liberalismi tõelist, ettekirjutavat tähendust. Selle narratiivi tsementeeris kokku enesega rahulolevam sõjajärgne intellektuaalne õhustik, kui õpetlased üle terve poliitilise spektri ning mitmest akadeemilisest distsipliinist koondusid selle uue kõikehõlmava narratiivi ümber, isegi kui nad esitasid selle kohta radikaalselt erinevaid seletusi ja normatiivseid hinnanguid. Teiste seas aitasid seda uut ideoloogilist struktuuri fabritseerida Strauss, Laski, Macpherson, Hartz ja Wolin. Kuigi liberalismi nüüsgust teisenemist on harva tunnistanud või analüüsitud, ei jäänud see ka täiesti märkamata. 1960. aastal peetud loengus täheldas Eric Voegelin, et “viimase 30 aasta jooksul on pilt sellest, mis liberalism on, täielikult muutunud” (Voegelin 1974: 504–505). Olgu teadlikult või mitte, me maitseme selle ideoloogi töö vilju.

Peamine mõisteline nihe, mis soodustas Locke'i-keskse narratiivi esiletõusu ja populariseerumist Suurbritannias, oli viigide konstitutsionalismi värbamine uude ekspansiivsesse nägemusse liberalismist. Seda käiku tabas de Ruggiero juba 1933. aastal: “Radikaalide ambitsioonikad kavad, mida kärpisid traditsiooni jonnakad jõud, sulandusid kokku vanema viiglusega, et moodustada liitliberalism, milles vana ja uus järk-järgult lõimiti ja harmoneeriti” (Ruggiero 1933: IX, 438). Ent Ruggiero väitest hoolimata oli selline diskursiivne “sulandamine” suurel määral siiski 20. sajandi saadus. Seetõttu hakati liberalismi vaatama läbi lainurkläätse kui poliitilis-intellektuaalset traditsiooni, mis keskendub indiviidi vabadusele konstitutsioonilise valitsuse kontekstis. Ideoloogi

gilise haarde laienemist hõlbustasid ka nihked filosoofiavooludes. Idealismi taandumine 20. sajandi alguses koos võimsate väljakutsetega utilitarismile aitas luua intellektuaalse keskkonna, mis sobis paremini loomulike õiguste argumentide ja kontraktualismi* jaoks. “Peaviig” Locke valati ümber — nii automaatselt kui ka sihilikult — viljastavaks liberaalseks mõtlejaks ning inspiratsiooniallikaks poliitilise elu individualistlikule käsitlusele.

See retrojektiivne protsess hakkas tõsiselt peale Edwardi ajal. Hobhouse'i *Liberalism*, väidetavasti kõige populaarsem ja rafineeritum sajandi algupoolel ilmunud arutus liberaalsest poliitikateooriast, mängis tähtsat rolli (uue) Locke'i-keskse traditsiooni piirjoonte paikapanekus.³⁵ Hobhouse postuleeris liberalismi esiletõusu varauusaegse Inglise riigi arengu kaasaegsena. Oma algses viiglikus versioonis — “loomuliku korra” teoorias, mis keskendus võõrandamatutele poliitikaeelsetele õigustele ja valitusvõimu piiramisele — kehastas see konstitutsionalismi “negatiivset” vormi, mis püüdis kõrvaldada takistusi inimese progressi teelt. “Ta leiab inimkonna rõhutuna ja laseb ta vabaks.” Aga, jätkas Hobhouse, selle teoreetiline alusarhitektuur oli fundamentaalselt vigane ja alles 19. sajandil lisati sellele positiivne mõõde, esiteks utilitaristide ja hilisemal ajal “uusliberaalide” poolt. (Hobhouse 1994: 24–25, 8.)³⁶ Seega Hobhouse kujutab viige teedrajavate liberaalidena, kes on nüüdseks küll ületatud. Lisaks sellele, et Hobhouse andis oma liberaalsetele kaasreformijatele võimsa konstitutsionalistliku genealoogia, oli tal veel üks motiiv liberalismi diskursiivsete piiride venitamiseks, kuna ta oli ühtlasi tegev ürituses kujundada liberaalset sotsialistlikku poliitikat, mis asen-

*Poliitikateooriate perekond ühiskondliku lepingu traditsioonis, esindajaiks nt Hugo Grotius, Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, Rawls. Toim.

³⁵Veel nii hiljuti kui 1963 väitis C. Wright Mills, et Hobhouse'i *Liberalism* on selle teema parim käsitlus: Mills 1963: 25 (märkus).

³⁶Veel üht kindlat märki vt Benn 1906: I, 111. Vrd Samuel 1902, mis Locke'i ei maini ega näe üldse vaeva genealoogia paikapanemise nimel.

daks Manchesteri koolkonna* ja benthamlaste kuivetonud “vanaliberalismi”. (Freeden 1978.) Ent see Locke’i-keskne narratiiv, mis ennetas eesootavaid muutusi, jäi kuni 1930. aastateni marginaalseks, ning teaduslikud ja rahvalikud arutlused liberalismile üle jäid tavapärastelt seostatuks sageli rünnatava Liberaalse Partei igapäevamuredega (Freeden 1986). Kui R. G. Collingwood kirjutas 1927. aastal tõlkijaeessõna Ruggiero *Euroopa liberalismi ajaloolle*, tundis ta ikka veel vajadust teatada oma publikule, et raamat käsitleb liberalismi selle “kontinentaalses” ja mitte “Briti” tähenduses — kui “nimetust konstitutsioonilise vabaduse ja representatiivse valitsemise printsiipidele” ja mitte kui ühe kindla partei ideoloogiat (Collingwood 1959: vii; vrd Morley 1917: I, 21).

Esimene maailmasõda ja sellele järgnenud aeg nägi esimesi katseid eneseteadlikult defineerida Ameerika liberaalset traditsiooni selle algupäraga 18. sajandis. Juhirolli haarasid progressiivsed õpetlased ja publitsistid.³⁷ Kriitik Harold Stearns oli üks esimesi. Ta ammutas palju Hobhouse’i käsitlesest liberalismi tõelise tähenduse kohta, aga tema ajaloolisel narratiivil oli teistsugune rõhk, mis keskendus eriti ususallivusele ning 17. sajandi teoloogi ja kolonisti Roger Williamsi katalüsaatori-rolle. (Stearns 1919: 11, 16–17, 33, 34.)³⁸ Hoolimata asjaolust, et üks peatükk oli pühendatud sellele, “mis liberalism on”, ja teine Ameerika liberalismi “Inglise pärandile”, ei olnud tema analüüsis kohta Locke’ile. Liberalismi tõlgendamine ususallivuse ideoloogiana sai Ameerika teaduses populaarseks teemaks, mille näiteks on Vernon Parringtoni tohutult mõjukas *Ameerika mõtte peavoolud*, mis avaldati 1920. aastate lõpul, kuigi oli suurel määral kirju-

*Ka Manchesteri liberalism, 19. sajandil Manchesteris tekkinud poliitilised, majanduslikud ja sotsiaalsed liikumised, mis pooldasid vaba-kaubandust. *Toim.*

³⁷Progressivismi ülemineku kohta liberalismiks vt Gerstle 1994. Briti ja Ameerika mõtlejate ookeaniülese dialoogi kohta vt Kloppenberg 1986; Stearns 2002.

³⁸Charles Merriam heitis selle kõrvale kui pealiskaudse harjutuse erapooliku propaganda alal: Merriam 1920.

tatud 1910. aastatel (Parrington 1927–1930).³⁹ Parrington väitis, et liberalism sõnastati algselt nende varajaste puritaanidest asunike loomuõiguse teooriates, kes olid Euroopa keskkonnast, mis oli vaenulik nende radikaalsete taotluste vastu, põgenenud Ameerika uude lahkesse maailma, kus liberalism sai tõeliselt õilmitsesta. Kuigi Parringtoni rõhutas Williamsi tähtsust — “Inglismaa andis meile oma parimad” (Parrington 1927–1930: I, 74) —, omistas ta tähtsa rolli ka Locke’ile. Liberalismi ja sallivuse sellisel viisil seostamine aitas paigutada Locke’i vastset vormindatud traditsiooni keskmesse. Kui brittidel oli Locke’i omastamises kesksel kohal parlamentaarne konstitutsionalism (retrojektsiooni kaudu viigideni), siis usuline sallivus (retrojektsiooni kaudu puritanismi võtmeelementideni) oli see, mis Ühendriikides tegi ära suurema osa ideoloogilisest tööst.

Kuigi mõned keskse tähtsusega ehituskivid olid paigas juba 1918. aastaks, polnud Locke’i-keskse narratiivi lõplik hegemoonia veel sugugi kindel. Uue liberalismikäsitluse diskursiivne konsolideerumine oli geopoliitilise dünaamika ja inimteaduste, eriti politoloogia ja ajaloo distsiplinaarsete imperatiivide keeruka läbi põimimise saadus. Õigupoolest just need akadeemilised distsipliinid, mis taotlevad meile liberalismi loomuse õpetamist, mängisid selles ümberkujunemises fundamentaalset rolli. Selle nihke lahtirullumise kontekstiks oli teadusliku autoriteedi ülekandumine Suurbritanniast Ühendriikidesse. Kui 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses olid tõlgenduse kontuure kujundanud Briti kommentaatorid, kes (Saksa teaduse kõrval) avaldasid Ameerika politoloogia ja ajaloo arengule sügavat mõju, siis 1945. aastaks võib näha otsustavat nihet üle Atlandi. Seega oli uus liberaalne narratiiv suuresti Ameerika inimteaduste saadus, kuigi see peegeldus ka Suurbritannias. Täendusmuutust tabab hästi Ühendriikides 20. sajandi keskpaigas standardse õpiku, George Sabine’i mõjuka Lääne poliitikamõtte kokkuvõtte käekäik. See oli üks

³⁹Gunnell väidab, et Parringtoni triloogia tähistas läve, “kus võeti omaks liberalism Ameerika poliitilise identiteedina — niihästi poliitikas kui ka poliitikateoorias”: Gunnell 2001: 132. Täna Robert Adcocki sellele teema käsitlemise eest.

esimesi olulisi akadeemilisi tekste, mis käsitles liberalismi vähegi üksikasjalikult. 1937. aasta esmatrükis paigutas see tolle traditsiooni otse 19. sajandi Suurbritanniasse, kujutades seda eristuva positsioonina sotsialismi ja konservatismi vahel. (Locke'i liberaaliks ei liigitatud.) Veelgi enam, nagu nõnda paljud tema kaasaegsedki muretses Sabine, et liberalism on “moodsas ühiskonnas kahanev jõud”. (Sabine 1937: 679.)⁴⁰ 1951. aasta täiendatud väljaandes oli liberalismikäsitlus muutunud niihästi mahukamaks kui ka enesekindlamaks, ning Sabine väitis, et sellel on nüüd kaks peamist tähendust. Esimene, mida ta seostas fašistlike ja marksistlike kriitikutega, nägi liberalismis “tööstusliku keskklassi ühiskonnaafilosoofiat” ning seega tähenduselt samaväärsena *laissez faire* kapitalismiga. Lükanud sellise kriitika tagasi, pooldas Sabine märksa laiemat käsitlust liberalismist kui niihästi Lääne ajaloo “kulminatsioonist” kui ka suurel määral demokraatia sünonüümist. (Sabine 1951: 620.)⁴¹ Siin järgis ta poliitikateoreetikut Frederick Watkinsit, kes oli hiljuti kuulutanud liberalismi “Lääne tsivilisatsiooni ilmalikuks vormiks” ja “kõikide Lääne poliitika iseloomulike traditsioonide moodsaks kehastuseks” (Watkins 1948: ix).⁴² Sabine oli sama meelt: “poliitiline liberalism on mänginud sügavalt kaasa kogu Lääne kultuuri arengus”.⁴³ (Üks tollase ajastu iseloomulikke ideoloogilisi käike oli lõppkokkuvõttes edutu katse viia liberalism tagasi lausa Vana-Kreeka maailma ja panna see kattuma Lääne tsivilisatsiooniga.)⁴⁴ Paistab, et asja iroonia jäi Sabine'il tabamata: kui 19. sajandil oli demokraatia

⁴⁰1941. aastal märkis ta, et “liberalismile praktilise definitsiooni andmine on sisuliselt võimatu”: Sabine 1940–1941: 490.

⁴¹Seda arvustades märkis Macpherson sellist tähendusnihet ja järeldas, et “ideoloogiline atmosfäär Ameerikas” on muutunud niihästi liberalismi kui ka marksismi mõistmise “üha raskemaks”: Macpherson 1951: 145.

⁴²Watkinsil on liberalism samatähenduslik vabadusega seaduste all. Mõjukat konservatiivset poliitilis-teoloogilist käsitlust, mis võttis üle samasuguse ajajoone, kuid pööras normatiivse järelduse ümber, vt Halliwell 1943, 1950.

⁴³Sabine'i arvustus Watkinsist: Sabine 1949.

⁴⁴Seda fenomeni märkis Francis Coker: Coker 1953: 1–2.

ja liberalismi kokkusidumine toiminud liberalismi kronoloogilise haarde piirajana, siis nüüd kasutati seda kindlustamaks väidet, nagu oleks liberalism läänemaailma kui niisuguse vaimne pärand.

Valitses segadus. Liberalismi piiride mõisteline venitamine kaotas sellegi hapra sidususe, mis liberalismil kunagi oli olnud. 1930. aastate keskel kaebas Dewey, et “liberalism on praktilikas tähendanud nii erinevaid, üksteisele lausa vastukäivaid asju” (Dewey 1935: 3). Ja asi läks ainult hullemaks. Aastakümme hiljem võis üks tuntud filosoof muretult täheldada, et “meilgi on oma “ideoloogia”, mis on saadud minevikult pärandiks kui liberaalne traditsioon, Ameerika usutunnistus, Lääne tsivilisatsiooni juudi-kristlik pärand või kuidas seda ka nimetataks” (Murphy 1947: 386). Paljude jaoks olid need ideed saanud vastastiku asendatavaks. Tendents konstrueerida rohmakalt ideoloogilistel eesmärkidel legitimeerivaid genealoogiad kutsus esile noore C. B. Macphersoni pahameele, kes kurtis, et liiga paljud Lääne filosoofia ajaloost kirjutanud õpetlased on asendanud tõsise analüüsi oma poliitilise usu kinnitustega, “kasutades ajalugu selleks, et näidata, kui pikk ja auväärne sugupuu sellel usul on” (Macpherson 1941: 564–565). See oli tabav diagnoos. Mõistelisse tehnoloogiasse lisandus üks uus osake, kui 1930. aastate lõpul vermiti termin “uusliberalism”. 1970. aastatel sai sellest lühend minimaalse riigi ja dereguleeritud turu väärtustamisele, kuid (et segadust ainult suurendada) algselt tähendas see keskteed kammitsemata kapitalismi ja progressiivse etatismi vahel.⁴⁵ Kommentaatorid nurisesid lõputult teoreetilise segaduse üle. Üks masendatud õpetlane imestas 1948. aastal, et “võib näha, kuidas seda terminit kasutatakse kaitsmaks kõike alates klassikalisest majandusteadusest kuni nõukoguliku kommunismitõlgenduseni” (Martin 1948: 295). 1955. aastal pööras sellisele “segadusele” tähelepanu ka Reinhold Niebuhr, kes väitis, et liberalism on hakanud tähistama niihästi üht faasi inimkonna ajaloos, “moodsa tehnilise ühiskonna tõusu, mis kasutab demokraatlikke poliitilisi vorme ja kapitalist-

⁴⁵Uusliberalismi kohta vt Jackson 2010; Burgin 2012. Kaasaegset katset eristada ordoliberalismi ja Mont Pelerin Seltsi tööd vt Friedrich 1955.

likke majandusinstitutsioone” kui ka spetsiifilist hulka erakondlikke poliitilisi taotlusi. See tähistavat ka kaht “vasturääkivat” väidet, nimelt et vabadus nõuab niihästi kapitalismi vallapäästmist kui ka selle radikaalset kammitsemist. (Niebuhr 1955.)⁴⁶

Samasugust malli võib täheldada ka Suurbritannias. Ruggiero *Euroopa liberalismi ajaloo* tõlke ning Laski *Euroopa liberalismi tõusu* avaldamine kindlustas varauusajal algava liberalismi narratiivi (Laski 1936: 9, 115).⁴⁷ 1930. ja 1940. aastatel sai sellest norm (nt Catlin 1939a, 1939b; Oakeshott 1939: xi–xviii; Cook 1936: 710–711; Mayer 1939). Isaiah Berlin, kes jäi sujuva järjepidevuse väidete suhtes skeptiliseks, võttis 1950. aastaks populaarseks saanud positsiooni loomuse ja ideoloogilise veetluse kokku nii: “Euroopa liberalismil on ühtse sidusa liikumise ilme, mis on peaaegu kolme sajandi vältel vähe muutunud, põhinedes suhteliselt lihtsatel alusmüüridel, mille panid paika Locke või Grotius või lausa Spinoza ja mis ulatuvad tagasi Erasmuse ja Montaigne’ini, Itaalia renessansi, Seneca ja kreeklaste” (Berlin 1950: 357). 1960. aastate alguseks võis Londoni Majandusülikooli noor teoreetik Kenneth Minogue veendunult kinnitada, et liberalism on “ühtne ja järjepidev entiteet [---], mis on nii avar, et sisaldab moodsa Lääne arvamuse põhiseisukohtade enamikku”, ja et John Locke oli liberalismi “asutaja isa” (Minogue 1962: vii, 2). See enesekindel kuulutus oleks üllatanud fabiaane,^{*} kes olid üle poole sajandi varem Londoni Majandusülikooli rajanud.

Uue ajaloolise narratiivi võtsid üle niihästi liberalismi kriitikud kui ka pooldajad. Ühtse kirjelduse ümber koondudes lahkenesid aga nii nende seletused kui ka normatiivsed hinnangud. Näiteks vasakult poolt kirjeldas Laski liberalismi kui ideoloogiat, mille põhialused on sügaval Lääne ajaloo aluskorras: “liberalism

⁴⁶Tema pooldas “Locke’i tüüpi liberalismi”.

⁴⁷Sellesarnast analüüsi vt Crossman 1939: 69–80. Laski analüüs ei jäänud vaidlustamata: “Selles kui ajaloolises käsitluses vastab nii mõndagi tõele, aga see on ühekiuline tõde. Ent kõnelda sellest kui liberalismist ilmutab suurt mõttesegadust” (Field 1936: 527).

^{*}1884 loodud Fabiaanlaste Ühing on aastast 1900 Leiboristliku Partei koosseisus olev demokraatlikku sotsialismi pooldav rühm. *Toim.*

on viimasel neljal sajandil olnud Lääne tsivilisatsiooni esilekündiv õpetus”. See on andnud moodsale kapitalismile ideoloogilised tellingud. Locke tõsteti uue ajastu “kõige esinduslikumaks prohvetiks”. (Laski 1936: 9, 115.) See kriitikaliin tuli uuesti esile Laski õpilase Macphersoni töödes ja on populaarne tänini (Macpherson 1962; Losurdo 2011). Poliitiliselt paremtiivalt aga käisid Strauss, Voegelin ja teised välja variatsioone liberalismi varauusaegse tekke teemal. Need, kes ennast ise liberaalideks nimetasid, olid üksnes õnnelikud, et said uhkeldada oma usutunnistuse toeka kestuse ja sügavate juurtega, mis polsterdasid selle ideoloogilist armatuuri vaenuliku konkurentsi vastu. Narratiivne konvergens aitas tekitada diskursiivset hegemooniat. Just selle imponeeriva, kuid üsna uue ideoloogilise rajatise vastu suunasid 1960. aastate kontekstualistlikud uurijad oma järelväerünnaku.

Võib väita, et sõdadevahelise ajajärgu kõige tähtsam mõisteline käik oli “liberaalse demokraatia” idee esiletõus. Olnud enne 1930. aastat vaevu nähtav, hakkas see uuel kümnendil välja tõrjuma muid hüüdnimesid euroatlantilistele riikidele. (Nt Parmlees 1935; Leighton 1937; Zimmern 1939: xiv–xix; Crossman 1939: 286–287, 294–296; Hobson 1938; Carr 1939: 37.)⁴⁸ 1940. ja 1950. aastatel sai sellest käibetõde.⁴⁹ Ajal kui üleilmne konflikt demokraatia õige tähenduse üle alles mäsles, hõlmas täpsustus “liberaalne” ühtaegu eripalgelisi representatiivseid parlamentaarsete süsteeme, eristades neid samas teistest pretendentidest demokraatia tiitlile, eelkõige Itaaliast, Saksamaast ja Nõukogude Liidust. Aasta pärast Hitleri võimuletulekut märkis Ernest Barker, et “meie aja küsimus ei ole sugugi lihtne küsimus demokraatiast kui diktatuuri vastandist. Diktatuur ise pretendeerib demokraatia

⁴⁸Vt Oakeshott 1939: xvi–xix, kus seda keelelist nihet mõõndakse skeptiliselt.

⁴⁹Google Ngram'i graafik näitab selle fraasi kasutuses järsku tõusu 1939. aastal: http://books.google.com/ngrams/graph?content=liberal+democracy&year_start=1800&year_end=2000&corpus=0&smoothing=3. Google Scholar pakub samuti illustratiivseid tõendeid. Kui valepositiivsed tulemused maha arvata, on terminit “liberal democracy” kasutatud järgneva sagedusega: 1900–1910: 6; 1911–1920: 33; 1921–1930: 24; 1931–1940: 143; 1941–1950: 216; 1951–1960: 374.

kvaliteedile; õigupoolest ta pretendeerib kõrgemaks, vahetumaks, spontaanseks demokraatiaks.” Niisiis oli tegu “kahe demokraatia tüübi kokkupõrkega — ühelt poolt parlamentaarne tüüp ja teisalt diktaatorlik tüüp”. (Barker 1934: 757.)⁵⁰ *Liberaalsest demokraatiast* sai nimetus, mida võeti üha enam üle selleks, et tähistada esimest selle tülis teisega. Peagi hakkasid seda mõistet kasutama ka sotsiaalteadlased ning pärast 1945. aastat sellist kasutust rafineeriti ja normaliseeriti. 1954. aastaks võis Quincy Wright enesekindlalt väita, et “liberaalse demokraatia” mõiste pärineb 16. sajandi Euroopast, iseäranis Inglismaalt, ning see leidis mõjuka väljenduse Locke’i poliitilises filosoofias (Wright 1954: 619). Locke’i-keskne narratiiv üldistati sageli veel laiemaks väiteks angloameerika (mõnikord ka Lääne) ühiskondade locke’ilikult liberaalsest iseloomust — sellist tõlgendusstrateegiat populariseeris Louis Hartz ja sellele oli määratud avaldada sügavat mõju tekivale alamdistsipliinile nimega võrdlev poliitika (Hartz 1955). “Liberaalse” kokkusidumine demokraatiaga laiendas automaatselt (ja tohutult) nende hulka, kes väidetavasti võisid langeda liberalismimõiste alla, sest kõik “liberaalse demokraatia” toetajad värvati, olgu kui tahes vastumeelselt, nüüd liberaalsesse traditsiooni. Liberalism muutus niiviisi terminist, mis oli tähistanud üht piiratud ja vaidlustatud positsiooni poliitilise diskursuse sees, kas Lääne traditsiooni kõige ehedamaks väljenduseks või läänemaailma ennast konstitueerivaks tunnuseks. Taas kord: seda mõistelist nihet tunnistati küll harva, kuigi see ei läinud läbi ka täiesti märkamatuks. Strauss mainis seda iseäralikkust ning “tõsist raskust” tõlgendamisele, mis tulenes “tõsiasjast, et siin ja praegu jagavad liberalism ja konservatism ühist alust; sest mõlemad põhinevad siin ja praegu liberaalsel demokraatial ja on seetõttu mõlemad antagonistlikud kommunismile” (Strauss 1968: vii).⁵¹

Intellektuaalse ajaloo poliitiline instrumentaliseerimine oli euroatlantilises maailmas laialt levinud, jõudes *reductio ad absurdum*

⁵⁰ Selle ohu kohta vt Katznelson 2013.

⁵¹ Samuti kirjutas ta, et “Meie ajastu konservatism on identne sellega, mis oli algselt liberalism” (Strauss 1968: ix). Vrd Voegelin 1974: 507; Hayek 1978: 113.

*dum'*ini Bertrand Russelli kuulutuses, et “praegusel ajal on Rousseau otseseks järglaseks Hitler ning Locke'i järglasteks Roosevelt ja Churchill” (Russell 1948: 711). Pole seega üllatav, et teise distsiplinaarse ruumi, milles uut liberalisminägemust propageerida, andis ajaloouurimine. “Ideede ajalugu”, seda tõusvat eriala, mis ühendas ajaloo ja filosoofia ja “kerkis nagu uus sodiaagimärk üle Ameerika kultuuri ja hariduse laiade väljade”, kujundasid ümber nii nagu poliitikateooriatki peamiselt emigrantõpetlased, näiteks Hans Baron, Ernst Cassirer, Felix Gilbert, Raymond Klibansky, Paul Kristeller, Hajo Holborn ja Erwin Panofsky (Grafton 2006: 1). Selle innukad eestvõitlejad aitasid määratlada ja kaitsta holistlikku “Lääne” tsivilisatsiooni, mis põhineb “liberaalsetel” väärtustel ja omab sellisena “strateegilist” väärtust võitluses totalitarismi vastu (Parsons 2007). Nii nagu ülikooliauditooriumidest sai võimas keskkond tolle uue liberaal-tsivilisatsioonilise usutunnistuse edasikandmiseks, toimis selle teadusliku arendamise peamise kantsina 1940. aastal asutatud ajakiri *Journal of the History of Ideas*. Pole kokkusattumus, et see oli ainus akadeemiline ajakiri, mis sai salajast subiidiumi CIA sponsoreeritud Kultuurivabaduse Kongressilt (Saunders 1999: 338). Institutsionaalset autoriteeti liberalismi ümberhindamiseks pakkusid seejärel ülikoolide õppekavad. “Lääne tsivilisatsiooni” kursused, mis õitsesid pärast Esimese maailmasõja lõppu kuni 1960. aastateni, populariseerisid “ajalootõlgendust, mis annab Ameerika Ühendriikidele ühise arengu Inglismaa ja Lääne-Euroopaga ning samastab seda “tsivilisatsiooni” vabaduse ja kultuuri edenemisega”. Aidades konstrueerida mütوپoeetilist narratiivi Läänest kui millestki ühtaegu iidsest ja moodsast, vabast ja tugevast, said need pärast Teist maailmasõda kõige laiemalt õpetatud ajalookursusteks. (Allardyce 1982: 706; Novik 1988: 312.) Isegi kui väited “Lääne” vaimsest sidususest, ajaloolisest järjepidevusest ja eetilis-poliitilisest ülimusest ulatuvad tagasi vähemalt 18. sajandisse, siis harjumuslikult hakati seda võimsat tsivilisatsioonilist narratiivi lahterdama liberaalseks alles 20. sajandi keskel. Liberalismi võidukat levikut ja Lääne tõusu hakati nägema ühe ja sama asjana.

V. KOKKUVÕTTEKS: LIBERALISMI VÄRVATUD

Liberalismi loomus on olnud keskne küsimus poliitikateoorias alates selle tõusust akadeemiliseks erialaks 20. sajandi alguses. Olen kritiseerinud mõnd prominentset lähenemisviisi liberalismi tõlgendamisele, rakendanud mõningaid metodoloogilisi tööriistu, mille abil mõtestada liberaalsete keelte vohamist, ning visandanud seletava käsitluse liberalismi tähenduse nihkumistest anglo-ameerika maailmas. See analüüs pakub järeldusi nii poliitikateoreetikutele kui ka ajaloolastele. Esmajoones rõhutab see vajadust olla valvas meie teoreetilise sõnavara ajaloolise sattumuslikkuse ja varieeruvuse ning ühtlasi ka traditsiooni konstrueerimise võimaldunaamika suhtes. See seab ka küsimuse alla “liberalismi” üldise kasulikkuse poliitika analüüsimise kategooriana. Praegused vaidlused liberalismi loomuse üle — nii poliitikateooria sees kui ka sellest väljaspool — on sageli moonutatud sellise ebaajaloolise arusaama tõttu liberaalsest ideoloogiast, millest need lähtuvad. Diskursiivsesse kajakambrisse takerdununa on neile debatidele sageli iseloomulik üks kollektiivse amneesia sümptomaatiline vorm ning seesugune unustus on ähmastanud poliitilist ja intellektuaalset dunaamikat, mis on sünnitanud nii suure osa sellest, mis käib praegu teadusliku tervemõistuslikkuse pähe.

Käesolev essee oli mõeldud tagasihoidliku panusena ajaloolisse taastamistöösse. Nagu Stephen 1862. aastal kirjutas: “sõnad “liberaalne” ja “liberalism” nagu kõik teisedki sääraseid fraasid ammutavad suure osa oma tähendusest tollest ajast, milles nad leiutati” (Stephen 1862: 70). Liberalismi ajalugu on aga pideva taasleiutamise ajalugu. Kõige ulatuslikumad taasleiutused leidsid aset 20. sajandi keskpaigas, kui liberalism hakkas üha enam figureerima läänemaailma domineeriva ideoloogiana — selle algupära viidi tagasi varauusaega ja see hakkas tähistama sisuliselt kõiki mittetotalitaarseid poliitikavorme, nagu ka üht erakondlikku poliitilist vaatenurka ühiskondade sees. Osalt oli see poliitiliste äärmuste delegitimeerimise tulemus, osalt siseriikliku poliitilise võitluse keerdkäikude saadus ning osalt tulenes sellest poliitilisest ja mõistelisest tööst, mida tehti arenevates inimteadustes. Karl Popper nimetas *Avatud ühiskonda ja tema vaenlasi* oma “sõ-

japanuseks”, s.o panuseks võitlusse totalitarismi vastu. Locke’i keskse liberalismi konsolideerumine oli palju suurejoonelisem ja kõikehõlmavam variatsioon samale teemale.

Tänuavaldused. Tänan Leverhulme Trusti hindamatu toetuse eest. Samuti soovin tänada järgnevaid inimesi teraste märkuste eest artikli mustandversioonide kohta: Robert Adcock, Chris Brooke, David Craig, Sarah Fine, Michael Freeden, Mark Goldie, John Gunnell, Joel Isaac, Ben Jackson, Emily Jones, Ira Katznelson, Duncan Kelly, Daniel Klein, Chandran Kukathas, Patchen Markell, Jeanne Morefield, Tim Stanton, Casper Sylvest, Colin Tyler ja Brian Young. Olen saanud kasu artikli (või selle varasemate versioonide) ettekandmisest seminaridel Aucklandis, Cambridge’is, Londoni Majandusülikoolis, Oxfordis, Sussexis, Sydneys, Victorias ja Yorkis. Kõikide puuduste eest vastutan muidugi ma ise.

Kirjandus

- Aarsleff, Hans 1997. Locke’s Influence. — *The Cambridge Companion to Locke*. Ed. by V. Chappell. Cambridge: Cambridge University Press
- Acton, John E. E. 1906. *Lectures on Modern History*. Ed. by J. N. Figgis, R. V. Laurence. London: Macmillan
- Adcock, Robert 2014. *Liberalism and the Emergence of American Political Science*. Oxford: Oxford University Press
- Alexander, Samuel 1908. *Locke*. London: Constable
- Allardyce, Gilbert 1982. The Rise and Fall of the Western Civilization Course. — *American Historical Review*, Vol. 87, No. 3, pp. 695–725
- Anderson, Perry 2000. Renewals. — *New Left Review*, Vol. 1, Jan-Feb, pp. 1–20
- Barker, Ernest 1915. *Political Thought in England from Herbert Spencer to the Present Day*. London: Williams
- Barker, Ernest 1934. Democracy Since the War and its Prospects for the Future. — *International Affairs*, Vol. 13, No. 6, pp. 751–771
- Barrow, John, Stefan Collini, Donald Winch 1983. *That Noble Science of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press

- Bell, Duncan 2012. Empire and Imperialism. — *The Cambridge History of Nineteenth Century Political Thought*. Ed. by G. Claeys, G. Stedman Jones. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 864–891
- Bell, Duncan 2015. Alter Orbis: E. A. Freeman on Empire and Racial Destiny. — *Making History*. Ed. by A. Bremmer, J. Conlin. Oxford: Oxford University Press
- Bello, Hilaire 1897. The Liberal Tradition. — *Essays in Liberalism*. London: Cassell, pp. 1–30
- Benn, A. W. 1906. *The History of English Rationalism in the Nineteenth Century*. London: Longman's
- Berlin, Isaiah 1950. Political Ideas in the Twentieth Century. — *Foreign Affairs*, Vol. 28, No. 3, pp. 351–385
- Berman, Sherri 2006. *The Primacy of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press
- Boulton, A. C. Forster 1899. Liberalism and Empire. — *Westminster Review*, pp. 486–491
- Brown, Ivor 1920. *English Political Theory*. London: Methuen
- Burgin, Angus 2012. *The Great Persuasion*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Burrow, John 1988. *Whigs and Liberals*. Oxford: Clarendon Press
- Carr, E. H. 1939. *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939*. London: Macmillan
- Catlin, George 1939a. *The Anglo-Saxon Tradition*. London: Kegan
- Catlin, George 1939b. *The Story of the Political Philosophers*. New York: McGraw-Hill
- Coker, Francis 1953. Some Present-day Critics of Liberalism. — *American Political Science Review*, Vol. XLVII, No. 1, pp. 1–27
- Collingwood, Robin G. 1959 [1927]. Translator's Preface. — G. de Ruggiero. *The History of European Liberalism*. Trans. R. G. Collingwood. Boston: Beacon
- Cook, Thomas 1936. *History of Political Philosophy from Plato to Burke*. New York: Prentice-Hall
- Coupland, Philip 2000. H. G. Wells's 'Liberal Fascism'. — *Journal of Contemporary History*, Vol. 35, No. 4, pp. 541–558
- Craig, D. M. 2012. The Origins of 'Liberalism' in Britain: The Case of *The Liberal*. — *Historical Research*, Vol. 85, No. 229, pp. 469–487
- Craik, Henry 1889. John Locke. — *Quarterly Review*, Vol. 169

- Crossman, Richard 1939. *Government and the Governed*. London: Christopher
- Davids on, W. L. 1915. *Political Thought in England from Bentham to J. S. Mill*. London: Williams
- Dewey, John 1935. *Liberalism and Social Action*. New York: Putnam
- Dicey, Albert Venn 2008 [1914]. *Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England during the Nineteenth Century*. 2nd ed. Ed. by R. Van de Wetering. Indianapolis: Liberty
- Dunn, John 1991 [1979]. *Western Political Theory in the Face of the Future*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dunning, William A. 1904. A Century of Politics. — *North American Review*, Vol. 179, No. 577, pp. 801–814
- Dunning, William A. 1905. *A History of Political Theories from Luther to Montesquieu*. London: Macmillan
- Dworkin, Ronald 1985. Liberalism. — R. Dworkin. *A Matter of Principle*. Oxford: Clarendon Press
- Farr, James 2007. The Historical Science(s) of Politics: The Principles, Association, and Fate of an American Discipline. — *Modern Political Science*. Ed. by R. Adcock, M. Bevir, S. Stimson. Princeton: Princeton University Press, pp. 66–96
- Field, G. C. 1936. Critical notice: *The Rise of European Liberalism*. By H. J. Laski. — *Mind*, Vol. 45, No. 180, pp. 525–529
- Fowler, Thomas 1880. *Locke*. London: Macmillan
- Fox-Browne, H. R. 1876. *The Life of John Locke*. London: King
- Fraser, A. Campbell 1890. *Locke*. Edinburgh: Blackwood
- Freeden, Michael 1978. *The New Liberalism*. Oxford: Oxford University Press
- Freeden, Michael 1986. *Liberalism Divided*. Oxford: Oxford University Press
- Freeden, Michael 1996. *Ideologies and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press
- Freeden, Michael 2005. *Liberal Languages*. Princeton: Princeton University Press
- Freeden, Michael, Marc Stears 2013. Liberalism. — *Oxford Handbook of Political Ideologies*. Ed. by M. Freeden, L. T. Sargent, M. Stears. Oxford: Oxford University Press, pp. 329–348
- Friedrich, Carl 1955. The Political Thought of Neo-Liberalism. — *American Political Science Review*, Vol. 39, pp. 509–525
- Gaus, Gerald, Shane D. Courtland, David Schmidtz 2018. Liberalism. — *The Stanford Encyclopedia of Philos-*

- ophy (Spring 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2018/entries/liberalism/>
- Gerstle, Gary 1994. The Protean Character of American Liberalism. — *American Historical Review*, Vol. 99, No. 4, pp. 1043–1073
- Geuss, Raymond 2002. Liberalism and Its Discontents. — *Political Theory*, Vol. 30, No. 3, pp. 320–338
- Gieryn, Thomas 1983. Boundary-work and the Demarcation of Science from Non-Science. — *American Sociological Review*, Vol. 48, pp. 785–795
- Gleason, Abbott 1997. *Totalitarianism*. Oxford: Oxford University Press
- Goldberg, Jonah 2007. *Liberal Fascism*. London: Doubleday
- Goldie, Mark 1999. Introduction. — *The Reception of Locke's Politics*. Ed. by M. Goldie. Vol. I. London: Pickering & Chatto, pp. xvii–lxxiii
- Gooch, G. P. 1898. *The History of English Democratic Ideas in the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press
- Grafton, Anthony 2006. The History of Ideas: Precept and Practice, 1950–2000 and Beyond. — *Journal of the History of Ideas*, Vol. 67, No. 1, pp. 1–32
- Graham, William 1899. *English Political Philosophy from Hobbes to Maine*. London: Arnold
- Green, John Richard 1878 [1874]. *A Short History of the English People*. London: Harper
- Green, Thomas H. 1997a. Introduction to Hume's *Treatise of Human Nature* (1874). — *Collected Works of T. H. Green*. Vol. I. Bristol: Thoemmes
- Green, Thomas H. 1997b [1886]. *Lectures on the Principles of Political Obligation*. Bristol: Thoemmes
- Guillory, John 1993. *Cultural Capital*. Chicago: University of Chicago Press
- Gunnell, John 1993. *The Descent of Political Theory*. Chicago: University of Chicago Press
- Gunnell, John 2001. The Archaeology of American Liberalism. — *Journal of Political Ideologies*, Vol. 6, No. 2, pp. 125–145
- Gunnell, John 2004. *Imagining the American Polity*. Philadelphia: Penn State University Press
- Hallowell, John 1943. *The Decline of Liberalism as an Ideology*. Berkeley: University of California Press

- Hallowell, John 1950. *Main Currents of Modern Political Thought*. New York: Holt
- Hartz, Louis 1955. *The Liberal Tradition in America*. New York: Harcourt
- Hay, Daisy 2008. Liberals, *Liberales* and the Liberal. — *European Romantic Review*, Vol. 19, pp. 307–320
- Hayek, Friedrich A. 1978 [1973]. Liberalism. — *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge
- Hobhouse, Leonard 1904. *Democracy and Reaction*. London: Unwin
- Hobhouse, Leonard Trelawney 1994 [1911]. *Liberalism*. Ed. by J. Meadowcroft. Cambridge: Cambridge University Press
- Hobson, J. A. 1938. Thoughts on Our Present Discontents. — *Political Quarterly*, Vol. 9, pp. 47–57
- Holmes, Stephen 1989. The Permanent Structure of Anti-Liberal Thought. — *Liberalism and the Moral Life*. Ed. by N. Rosenblum. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Holmes, Stephen 1995. *Passions and Constraint*. Chicago: University of Chicago Press
- Isabella, Maurizio 2009. *Risorgimento in Exile*. Oxford: Oxford University Press
- Jackson, Ben 2010. At the Origins of Neo-Liberalism. — *Historical Journal*, Vol. 53, pp. 129–151
- Katznelson, Ira 2003. *Desolation and Enlightenment*. New York: Columbia University Press
- Katznelson, Ira 2013. *Fear Itself*. New York: Norton
- Kloppenberg, James 1986. *Uncertain Victory*. Oxford: Oxford University Press
- Kristol, Irving 1983. *Reflections of a Neoconservative*. New York: Basic Books
- Lamprecht, Sterling 1918. *The Moral and Political Philosophy of John Locke*. New York: Columbia University Press
- Laski, Harold J. 1920. *Political Thought in England from Locke to Bentham*. London: Williams
- Laski, Harold J. 1936. *The Rise of European Liberalism*. London: Allen & Unwin
- Leighton, J. A. 1937. *Social Philosophies in Conflict*. New York: Appleton

- Leonhard, Jörn 2004. From European Liberalism to the Languages of Liberalisms. — *Redescriptions*, Vol. 8, pp. 17–51
- Lewis, George Cornewall 1832. *Remarks on the Use and Abuse of Some Political Terms*. London: Fellowes
- Lord King 1830. *The Life of John Locke*. London: Colburn
- Losurdo, Domenico 2011. *Liberalism*. Trans. G. Elliott. London: Verso
- Lyon Blease, Walter 1913. *Short History of English Liberalism*. London: Unwin
- Macdonell, P. J. 1897. Historic Bases of Liberalism. — *Essays in Liberalism*. London: Cassell
- Macpherson, C. B. 1941. The History of Political Ideas. — *Canadian Journal of Economics and Political Science*, Vol. 7, No. 4, pp. 564–577
- Macpherson, C. B. 1951. Review of: *A History of Political Theory* by George H. Sabine. — *Western Political Quarterly*, Vol. 4, No. 1, pp. 143–145
- Macpherson, C. B. 1962. *The Political Theory of Possessive Individualism*. Oxford: Clarendon Press
- Maitland, F. W. 1908. *Constitutional History of England*. Cambridge: Cambridge University Press
- Maitland, F. W. 2000 [1911]. *A Historical Sketch of Liberty and Equality*. Indianapolis: Liberty
- Manent, Pierre 1996. *An Intellectual History of Liberalism*. Trans. R. Balinski. Princeton: Princeton University Press
- Martin, Boyd A. 1948. Liberalism. — *Western Political Quarterly*, Vol. 1, No. 3, pp. 295–297
- Mayer, J. P. 1939. *Political Thought*. London: Dent
- McLachlan, Jean O. 1947. The Origin and Early Development of the Cambridge Historical Tripos. — *Cambridge Historical Journal*, Vol. 9, No. 1, pp. 78–105
- Mehra, Uday Singh 1996. *Liberalism and Empire*. Chicago: University of Chicago Press
- Merriam, Charles E. 1920. Review of: *Liberalism in America* by Harold Stearns. — *American Political Science Review*, Vol. 14, No. 3, pp. 511–512
- Mill, John Stuart 1974. *Collected Works*. Ed. by J. Robson. Toronto: University of Toronto Press
- Mill, John Stuart 1996 [1859]. *Vabadusest*. Tlk K. Tael. Tallinn: Hortus Litterarum

- Mills, C. Wright 1963. *The Marxists*. Harmondsworth: Penguin
- Minogue, Kenneth R. 1962. *The Liberal Mind*. London: Methuen
- Mises, Ludwig von 2007. *Liberalism*. Tlk K. Kukk, K. Kallemets. Tartu: Ilmamaa
- Morley, John 1917. *Recollections*. London: Macmillan
- Murphy, Arthur E. 1947. Ideals and Ideologies, 1917–1947. — *Philosophical Review*, Vol. 56, No. 4, pp. 374–389
- Murray, Robert 1926. *The History of Political Science from Plato to the Present*. Cambridge: Heffer
- Nagel, Thomas 2003. Rawls and Liberalism. — *The Cambridge Companion to Rawls*. Ed. by S. Freeman. Cambridge: Cambridge University Press
- Niebuhr, Reinhold 1955. Liberalism: Illusions and Realities. — *New Republic*, Vol. 133, No. 27, pp. 11–13
- Novik, Peter 1988. *That Noble Dream*. Cambridge: Cambridge University Press
- Oakeshott, Michael (ed.) 1939. *The Social and Political Doctrines of Contemporary Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- Otter, Sandra M. den 2007. The Origins of a Historical Political Science in Late Victorian and Edwardian Britain. — *Modern Political Science*. Ed. by R. Adcock, M. Bevir, S. Stimson. Princeton: Princeton University Press, pp. 37–65
- Parmees, M. 1935. Liberal Democracy, Fascism, and Bolshevism. — *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 180, pp. 47–54
- Parrington, Vernon 1927–1930. *Main Currents in American Thought*. 3 vols. New York: Harcourt-Brace
- Parsons, Jotham 2007. Defining the History of Ideas. — *Journal of the History of Ideas*, Vol. 68, pp. 682–689
- Pattison, Mark 1876. Philosophy at Oxford. — *Mind*, Vol. 1, No. 1, pp. 82–97
- Pitts, Jennifer 2005. *A Turn to Empire*. Princeton: Princeton University Press
- Pocock, J. G. A. 1980. The Myth of John Locke and the Obsession with Liberalism. — *John Locke*. Ed. by R. Ashcraft, J. G. A. Pocock. Los Angeles: Clark Library
- Pocock, J. G. A. 2003. *The Machiavellian Moment*. Princeton: Princeton University Press
- Pollack, Frederick 1890. *An Introduction to the History of the Science of Politics*. London: Macmillan

- P o l l o c k, Frederick 1922a [1904]. *Locke's Theory of the State*. — F. Pollock. *Essays in the Law*. London: Macmillan, pp. 80–102
- P o l l o c k, Frederick 1922b [1907]. *The Social Contract in Hobbes and Locke*. — F. Pollock. *Essays in the Law*. London: Macmillan
- R a w l s, John 2007. *Lectures on the History of Political Philosophy*. Ed. by S. Freeman. Cambridge: Harvard University Press
- R i t c h i e, D. G. 1891a. *Principles of State Interference*. London: Swan
- R i t c h i e, D. G. 1895. *Natural Rights*. London: Swan
- R i t c h i e, David R. 1891b. *The Teaching of Political Science at Oxford*. — *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 2, July, pp. 85–95
- R o c k o w, Lewis 1925. *Contemporary Political Thought in England*. London: Parsons
- R o d g e r s, Daniel 2004. *The Tradition of Liberalism*. — *Questions of Tradition*. Ed. by M. S. Phillips, G. Schochet. Toronto: University of Toronto Press, pp. 203–233
- R o r t y, Richard 1984. *The Historiography of Philosophy*. — *Philosophy in History*. Ed. by R. Rorty, J. Schneewind, Q. Skinner. Cambridge: Cambridge University Press
- R u g g i e r o, Guido de 1933. *Liberalism*. — *Encyclopaedia of the Social Sciences*. Ed. by E. R. Seligman. London: Macmillan
- R u g g i e r o, Guido de 1959 [1927]. *The History of European Liberalism*. Trans. R. G. Collingwood. Boston: Beacon
- R u s s e l l, Bertrand 1948 [1945]. *History of Western Philosophy*. London: Unwin
- R y a n, Alan 2013. *The Making of Modern Liberalism*. Princeton: Princeton University Press
- S a b i n e, George H. 1937. *A History of Political Theory*. London: Harrap
- S a b i n e, George H. 1940–1941. *The Historical Position of Liberalism*. — *American Scholar*, Vol. 10, No. 1, pp. 49–58
- S a b i n e, George H. 1949. *The Political Tradition of the West: A Study in the Development of Modern Liberalism*, by Frederick Watkins. — *Political Science Quarterly*, Vol. 64, No. 1, pp. 147–149
- S a b i n e, George H. 1951. *A History of Political Theory*. 2nd ed. New York: Holt
- S a m u e l, Herb 1902. *Liberalism*. London: Grant Richards
- S a u n d e r s, Francis Stonor 1999. *Who Paid the Piper?* London: Granta

- Scott, David 2004. *Conscripts of Modernity*. Durham: Duke University Press
- Seeley, John R. 1919 [1891]. *Introduction to Political Science*. Ed. by H. Sidgwick. London: Macmillan
- Shklar, Judith N. 2002 [1989]. Hirmuliberalism. Tlk M. Väljataga. — *Kaasaegne poliitiline filosoofia*. Toim. J. Lipping. Tartu: EYS Veljesto Kirjastus, lk 308–325
- Sibley, N. W. 1897. Edmund Burke. — *Westminster Review*, Nov.
- Sidgwick, Henry 1874. *The Methods of Ethics*. London: Macmillan
- Sidgwick, Henry 1876. Philosophy at Cambridge. — *Mind*, Vol. 1, No. 2, pp. 235–246
- Sidgwick, Henry 1883. *The Principles of Political Economy*. London: Macmillan
- Sidgwick, Henry 1891. *The Elements of Politics*. London: Macmillan
- Sidgwick, Henry 1903. *The Development of European Polity*. London: Macmillan
- Skinner, Quentin 2002. *Visions of Politics*. Vol. I. Cambridge: Cambridge University Press
- Smith, Artur Lionel 1909. English Political Philosophy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. — *The Cambridge Modern History*. Ed. by A. W. Ward, G. W. Prothero, S. Leathes. Vol. VI. Cambridge: Cambridge University Press
- Smith, Rogers 2007. *Civic Ideals*. London: Yale University Press
- Sorley, William Ritchie 1912. John Locke. — *Cambridge History of English Literature*. Ed. by A. W. Ward, A. R. Waller. Vol. VIII. Cambridge: Cambridge University Press
- Spencer, Herbert 1964 [1884]. *The Man versus the State*. Indianapolis: Liberty Fund
- Spencer, Herbert 1978 [1897]. *The Principles of Ethics*. Indianapolis: Liberty
- Stanton, Tim 2018. John Locke and the Fable of Liberalism. — *Historical Journal*, Vol. 61, pp. 597–622
- Stearns, Harold 1919. *Liberalism in America*. New York: Boni
- Stearns, Marc 2002. *Progressives, Pluralists, and the Problems of the State*. Oxford: Oxford University Press
- Stephen, James Fitzjames 1862. Liberalism. — *Cornhill Magazine*, Vol. V

- Stephens, James Fitzjames 1873. *Liberty, Equality, Fraternity*. London: Smith
- Stephens, James Fitzjames 1892. Locke on Government (1867). — *Horae Sabbaticae*. London: Macmillan
- Stephens, Leslie 1876. *History of English Thought in the Eighteenth Century*. Vol. II. London: Smith
- Stephens, Leslie 1895. Locke, John (1632–1704). — *The Dictionary of National Biography*. Vol. XXXIV. London: Smith
- Strauss, Leo 1968. *Liberalism Ancient and Modern*. Chicago: University of Chicago Press
- Zimmerman, Alfred (ed.) 1939. *Modern Political Doctrines*. Oxford: Oxford University Press
- Vaughan, C. E. 1925. *Studies in the History of Political Philosophy*. 2 vols. Manchester: Manchester University Press
- Vogelin, Eric 1974. Liberalism and Its History. — *Review of Politics*, Vol. 36, No. 4, pp. 504–520
- Waldrone, Jeremy 1987. Theoretical Foundations of Liberalism. — *Philosophical Quarterly*, Vol. 37, No. 147, pp. 127–150
- Wallace, Edwin 1877. John Locke. — *Westminster Review*, Vol. 107
- Wallace, Graham 1909. *Human Nature in Politics*. 3rd ed. London: Constable
- Watkins, Frederick M. 1948. *The Political Tradition of the West*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Wolin, Sheldon 2004. *Politics and Vision*. Princeton: Princeton University Press
- Wright, Quincy 1954. International Law and Ideologies. — *American Journal of International Law*, Vol. 48, No. 4, pp. 616–626

DUNCAN BELL (1976) on Cambridge'i Ülikooli poliitilise mõtte ja rahvusvaheliste suhete professor, Christ's kolledži liige. Õppinud ajalugu ja rahvusvahelisi suhteid Londoni King's kolledžis ja Cambridge'i Ülikoolis, viimasest doktorikraad (2004). Teoseid: *The Idea of Greater Britain: Empire and the Future of World Order, 1860–1900* (2007) ja *Reordering the World: Essays on Liberalism and Empire* (2016). Toimetanud ka mitu artiklikogumikku.

PIRET KULLERKUPP. Joon. III (2018)

LUULET

Zvonko Taneski

Tõlkinud Jüri Talvet

TA ON MÄRG

Madratsil lebab läbimärg
unenäonaine —

äratuskella
tapatöö ohver

ARMUTEGU PÄRAST PURJUS ÕHTUT

Peseme varakult hambaid
ja seisame tükk aega peegli ees maitstes
oma häämingut suu vahtu täis

Küsid mult varakult kuhu sa panid kella
ja mina palun sind
et keeraksid sisse raadio hommikuste uudistega
kus antakse teada et tuhanded tudengid
läksid koolivaheajale
ja sina ei lausu siivselt sõnagi me viimasest ööst
moodsas internaatkoolis

Мокра. — Љубов по пијана ноќ. — Еднаш седев на иста
маса со еден вистински надреалист. — Небо. — Соба. — Папа-
раци.

Varakult poeb meisse
ülim hüljatus ja me astume välja
lärmakale tänavale
taskuist taga otsides kaotatud aega
ja kehtivat sõidupiletit

Tuul puhub otsekui töötu postiljon
kel käed on tühjad
ja me viskame talle rõõmsalt kortsunud kaardi kasutu aadressiga
ja nii on meil täitsa ebamugav
sinuga lahku minna
ja nõjatuda vastu
külma akent bussis
ja olla vakka

Ometi ajame nüüd tihtilugu juttu
me kurgust pääseb läbi kõiksugu pihtimusi
just nagu jooki tassist
nõnda et me sõnad
segunevad täiuslikult
ja me tõuseme lendu kusagile kõrgemale —
vähimagi märgita sellest
et nüüdsest peale hakkame looma uutmoodi inimest

KUI MA ISTUKSIN ÜHES LAUAS PESUEHTSA
SÜRREALISTIGA

ja ta pajataks mulle
vere keelest
tuule heiaustest
erutatud muusadest
põlevatest kividest
endal silmad kinni
hingeldades

siis ma kuulaksin teda tähelepanelikult
silmagi pilgutamata — hoolimata tõsiasjast
et see paneks mul judinad jooksma üle keha

TAEVAS

Festivalil luulelugemise eel vihjati mulle:
see on paik kus võib tõusta tõeliseks staariks. Möistagi
post festum.

Mitme esinemise peale kokku (mõtlesin) võiks ju luua
terve tähistaeva. Kūütleva tähtkuju.

Tõsi see on: publiku aplaus lummas,
hingestab (aja märk, eks ju?!),
tõstab sind pjedestaalile. Taevasse sissepääsuks
pead lunastama pileti (või degusteerima veini).
Keegi ei tohi seda võtta kui lihtlabast sündmust.
Sinust saab müstilise meelelaadiga, eesõigustega indiivid.
Kõrgemale võimule paistad kahtlane, oled üks äravalituist.
Sest taevas ise (ausõna) on samuti müsteerium,
ettenägematu ime. Välgkiire pagendus, riskide tulv.
Naasmine puberteedi vinnide juurde.

Taevast lahkudes tagastad pileti naerule.

Kättemaks lebab veiniklaasi põhjas — vorst vorsti vastu.

TUBA

Miks mul ei lastud tuba vahetada,
et võiksin end paremini tunda —
nüüd kus isegi kriitikutel on luba oma vaateid muuta
et välja teenida ruumilisa pildiajakirjades?
Nood on kõik kolinud avaraisse valgusküllastesse

funktsionaalse mööbliga tubadesse,
minul seevastu pole õigust kaevata isegi ainsa uue ent kõva
tugitooli pärast,
rääkimata teisest tugitoolist, kuigi see ju pidi toas olema —
just nii nagu kirjandust ei saa lahutada teda käsitlevast teadusest.
Miks polnud ma süngi valikul klient nagu iga teine
ja miks olin ise nii kangesti kinni oma katsetuskihus?
Kirjandus vajab mudeldamiseks värskeid armumaskke:
vesivoodit, erineva nahavärviga eksootilist partnerit, usku,
ettenägemata seiklust. . .
Märksa vähem, mõtlesin, loeb aknast avanev väljavaade,
pigem sõltub kõik sellest, mida ja keda naine
silmaab ja kelle tunneb ära.
“Igas toas on peegel” — nõnda eeldan seda omagi toast,
mingil moel ei tohiks teha erandeid.
Miks näeb mu pea välja nagu süntagmaatiline telg,
kui see sai ju õrnalt pandud padjale,
ja miks tast saab hüpertekst niipea kui ta vajub sügavasse unne?
Miks nad küll ei lasknud mul tuba vahetada?!

PAPARATSOD

Millal saab otsa see vananaistesuvi,
mis imbub isegi mu aluspükstesse?
Millal algavad kliimahügieeni kursused,
mida olen oodanud nõnda kaua?

Aina sajab mulle kaela sügisvihma
mis lahjendab mu kutseprofili,
mis paneb mind kõhklema,
teeb loiuks,
nüüd kus peaksin endale valima kirjanduse alal mentori,

juhendaja kes annab kirjanduse soovitusliku nimekirja
lugemiseks,

oma *isikliku vaatepunktiga* nõuandja,
dioptersihikuga ülevaataja,
kes kontrollib mu kõnnakut,
uurib seda,
kinnitab tähtajad,
mis ahistavad,
mis vormistavad.

Kas suudan lõhkuda soomusrüü?

Kas suudan välja murda loomaaiatrellidest?

Kui saabub talv, viskun ta ette põlvili maha,
siis aga naeran talle näkku, sest ta jääb taha,
nagu kohalik kell kusagil külaplatsil. . .

Mind on uurinud ja läbi vaadanud
slovaki kirjanikud, tundmatud,
varjatud, teadmata
ja veel avastamata isikud.
Siin hämaral pinnal
täidavad nad valgeid laiike
nagu krohv augukesi,
tillukesi pragusid,
nappe tühikuid,
väljapääsuavasid —
et siis ise teiselt poolt — sealt-kuskilt-mujalt
või salaja ikkagi piiluda mind
otsekui paparatsod

ZVONKO TANESKI (1980) on Põhja-Makedoonia luuletaja, kirjan-dusteadlane, kriitik, tõlkija ja toimetaja. Ülikoolidiplomi sai ta üldise ja võrdleva kirjandusteaduse erialal Skopje ülikoolist, 2007. aastal kaitses doktoriväitekirja slovaki kirjanduse ja kirjandusteooria osakonnas Bra-tislava Comeniuse ülikoolis ja veel teisegi doktorikraadi Nitra ülikooli tõlketeaduse osakonnas. Ta on töötanud Bratislavas Slovaki Teaduste Akadeemia Maailmakirjanduse Instituudis ning samuti Skopje ülikooli võõrkeelte teaduskonnas. Praegu tegutseb Taneski vanemteadurina slaavi keelte, kirjanduste ja kultuuride võrdleva uurimise keskuses Nitra üli-koolis. Ta on Slovakkia ja Põhja-Makedoonia Sõltumatu Kirjanike Klu-bi ning Riia Kirjanike ja Publitsistide Rahvusvahelise Assotsiatsiooni tegevliige, nagu ka Slovakkia PEN-klubi liige.

Taneski on seni avaldanud viis luuleraamatut. Siin ingliskeelse tõl-ke kaasabil eesti keelde vahendatud kuuest luuletusest pärinevad kolm esimest kogust *Garantiikirjata kiindumused* (Нежности без гарантен лист, 2012) ja ülejäänud kolm kogust *Šokolaad portfellis* (Чоколада во портфолио, 2010). Tema luulet on tõlgitud paljudesse võõrkeeltes-se.

Taneski ise on tegusalt tõlkinud slovaki kirjandust makedoonia keelde ja makedoonia kirjandust slovaki keelde. Tema akadeemiliste raamatute seas on monograafiad *Metafoori mudelid Jan Ondruši luule kujundiloomes* (Metaforické modely obraznosti v poézii Jána Ondruša, 2008, slovaki keeles) ning *Võrdlevaid uurimusi ja tõlgendusi makedoo-nia ja slovaki kirjandusest* (Македонско-словачки компаративни согледби — студии и интерпретации, 2012, makedoonia keeles). Samuti on ta koostanud *Slovaki-makedoonia sõnaraamatu* (2014).

J. T.

TÜHIK

Teel

Eduard von Keyserlingi juurde

Klaus Modick

Tõlkinud Anne Arold

1.

Üks vana sõber, kelle kirjanduslikke valikuid ma usaldan, soovitas mul mõne aasta eest lugeda Keyserlingi,¹ olles kindlalt veendunud, et see on midagi minu maitsele.

Keyserling? Ma ei olnud temalt midagi lugenud, olin kuulnud üksnes kaude räägitavat temast kui “balti Fontanest”² ja aadlisoost impressionistist, samuti dekadentlikust õhustikust ja *fin-*

Klaus Modick. Die Leerstelle: Unterwegs zu Eduard von Keyserling. Tõlgitud saksakeelsest käsikirjast; avaldame autori loal.

¹Eduard von Keyserling (1855–1918) oli Kuramaalt pärit baltisaksa kirjanik, kes õppis aastatel 1875–1877 Tartu ülikoolis õigusteadust, kunstiajalugu ja filosoofiat. Hiljem elas Viinis ja Münchenis, kus temast sai tunnustatud kirjanik. Keyserlingi loomingust on eraldi raamatuna eesti keelde tõlgitud *Helged päevad: Novellid* (tlk Emilla Linde; 1912), *Pastori armastus: Dumala* (tlk Reinhold Tamm; 1931), *Õhtused majad* (tlk Tiiu Relve; 1989) ja *Lained* (tlk Katrin Kaugver; 1996). *Siin ja edaspidi tõlkija märkused.*

²Heinrich Theodor Fontane (1819–1898), Saksa kirjanik, ajakirjanik ja kriitik.

de-siècle'i meeleoludest tema teostes. Ka oma germanistikaõpingute ajal 1970. aastatel ei kuulnud ma Keyserlingi mainitavat, rääkimata põhjalikumast käsitlemisest. Teda peeti, kui tast üldse midagi peeti, kirjanduslikuks snoobiks, Müncheni boheemlaskonna kõmuliseks kõrvaltegelaseks 20. sajandi algul, triviaalseks meelelahutajaks, mingiks onkliks, kes treis aadlipiigade ja -leskede jaoks niinimetatud lossilugusid. . . . niisugune oli mu toonane lünklikest teadmistest vormitud eelarvamus.

Niisiis võtsin ma esimese Keyserlingi raamatu kätte, või tuleks koguni öelda — kahe näpu vahele — üsna skeptiliselt. See oli jutustus *Schwüle Tage*³, ilmunud Manesse kirjastuses. Kirjastuse mainimine on siinkohal oluline, sest selle erakordselt kaunid väljaanded ka kirjastuslikult väga soliidses modernismi raamatukogus sobivad niivõrd hästi kokku nende proosateoste tagasihoidliku elegantsiga: nad sobivad Keyserlingi stiiliga nagu mõõdu järgi õmmeldud, moehullustest puutumata ülikonnad. Juba esimesed viis rida viisid mu autoriga samale lainele. Rongisõit, nii ta kirjutas, “oli just nii masendav, nagu olin oodanud”. Ning järgmine lause kujutab seda masendust paremini, kui see läheks korda ükskõik milliste psühholoogiliste mõistete abil: “Vihma sadas vahetpidamata, peenikest, viltu vastu maad piitsutavat vihma, mis näis suve lausa minema pühkivat.”

Iga leheküljega sulas mu skepsise lumi tema helge keele paistel, ning järgemööda lugesin ma läbi kõik Keyserlingi teosed, mis mul õnnestus kätte saada. Ma imetlen ta stiililist elegantsi, peent huumorit, läbivalt iroonilist hoiakut, mis ulatub leebest nükkest hammustava pilkeni. Sellele lisandub täpne arusaamine psühholoogilistest arengutest, iseäranis erootiliselt erutavatest meeleoludest ja pingetest, ka nende allasurumisest. Ning otse ületamatu on Keyserling maastiku ja looduse kirjeldamisel. Kui ta oma seisuse kohta kehtivate ühiskondlike konventsioonide ja sinna kuuluvate inimeste psüühiliste seisundite kujutamisel ei suuda kuidagi vältida irooniat, siis maastikku käsitleb ta igal pool sügava

³Eesti keeles ilmunud pealkirjade all *Rõhuvad päevad* (tlk Jaan Vahtra; *Viljandi Teataja*, nr 91–101, 1910) ja *Helged päevad* (tlk Emilla Linde; 1912).

hingestatuse ja tunderikkusega. Balti aadli anakronistlik, lubjas-
 tunud ja tolmunud maailm vastandub loodusele kui kriisikindlale
 tõelisusele. Olgugi Keyserlingi inimeste aeg ümber saamas, nen-
 de maa paistab olevat muutumatu. Ning ometi — isegi see ilu
 viimne pelgupaik on määratud kaduma. Keyserlingi teoste kõi-
 ge kurvemad, kõige pessimistlikumad hetked seostuvad ikka ja
 jälle korduva motiiviga: võlgadega kimpus maa-aadel on sunni-
 tud metsa müüma. Sest just mets oli see, mis põlvkondi ühendas.
 Tulu tõi see, mida esivanemad olid kasvama pannud, ning istuta-
 ti ja hooldati ikka järeltulijate heaks. Metsa mahavõtmisega aeti
 kinni austusväärse ja korra allikad, sirutati käsi viimase stabiil-
 se, kriisikindla kapitali järele, rünnati substantsi. Lageraielangid
 tõid kisendava brutaalsusega ilmsiks, et metsad ja põllumajandus
 ei toetanud enam elu ning et Kuramaa aadli päevad olid loetud.
 Tulevik kuulus tööstusele ja vabrikutele, terase- ja söeparunitele,
 kelle kõrgahje Baltimaade metsadega köeti.

Kui mu sümpaatia Keyserlingi vastu kasvas iga raamatuga,
 adusin samas üha selgemini, kui kergesti avab pealiskaudne lu-
 gemine tee väärhinnangutele ja väärarvamistele, mis tema loo-
 mingule osaks on saanud. Kui jätta tähelepanuta nende jutustuste,
 novellide ja romaanide stiil ning taandada kõik vaid sündmusti-
 kule, kindla malli järgi kokku klopsitud sisukokkuvõtetele, võiks
 tunduda, nagu oldaks sattunud triviaalsuse kõige madalamatesse
 vetesse. Lion Feuchtwanger, kes osales dramaturgina Keyserlingi
 näidendite lavaletoomisel Münchenis, on 1915. aastal (ühes oma
 Keyserlingi 60. juubeli puhul avaldatud essees) nende lossilugu-
 de olustiku ja tegelaskujud otse paroodialiku tabavusega kokku
 võtnud. Lugeja ette tuuakse “vatti pakitud maailm” (*Welt in Wat-
 te*), kus tegutsevad vahvad junkrud ja vaiksed kahvatu jumega
 proudad, kes kohtlevad teenijaskonda järsuvõitu lahkusega, ning
 hoolitsetud närvilised härrad, kes puistavad iroonilisi märkusi ja
 “kelle hing kannab alati kindaid”, samuti varaküpsed graatsilised
 tütarlapsed oma tärkavate ihadega ja pealetükkivad parunid, kes
 neile tüdrukuile külge löövad, või frustreerunud parunessid, kes
 lasevad jalga tuulepäiste kunstnike seltsis, kuid hiljem, illusiooni-
 dest vabanenuna, pattu kahetsedes sumbunud vatimaailma tagasi
 pöörduvad. Langetakse duellil, uputatakse end ära, saetakse läbi

sildu, millest loodetakse rivaali saaniga üle sõitvat, mõnikord lastakse end maha ja nii edasi samas vaimus läbi aadelliku kitši ja sopa.

Keyserlingi juures, ütleb Feuchtwanger, saab aga määravaks, “et ta lahutab oma ainese materiaalsusest, ning viis, kuidas ta seda teeb. Tema kujutuslaad justkui imeb kõik materiaalse endasse ja lahustab seal.” Keyserlingi teosed on tõepoolest eredaks näiteks tuntud, kuid sageli märkamata jäänud asjaolust, et esteetiline mõju ei sõltu objektist, et kunstis ei ole mitte niivõrd oluline see, mida kujutatakse, vaid see, kuidas seda tehakse. Nagu ei saanud pidada kunstiks vesiroose iseenesest, vaid viisi, kuidas Monet neid maalis, nõndasamuti ei sisaldunud kirjanduslik väärus mitte Balti aadlis ja tema maailmas, vaid iroonilises toonis, mida Keyserling nende kirjeldamisel kasutas ning sellega ühtlasi tole manduva, kaduva klassi tükkideks lammutas. Selles mõttes oli Keyserling tõeline impressionist.

Thomas Mann kasutab 1918. aastal järelehüüdes Keyserlingile samasuguseid argumente, öeldes, et mitte üksnes ta teosed ei ole tema koduse miljöö “melanhoolne ironiseering”, vaid juba tema kunstnikuks olemine ise on aadelliku diskreetsuse, aadelliku hoiaku sublimatsioon. Fontanega võrreldes on aga Keyserlingi loomingus “närvilisem pulss; pilk elule on muutunud külmemaks, iroonia vaimsemaks, sõna täpsemaks, üldilme karmimaks, kunstipärasemaks ja elukogenumaks”. Thomas Mann lõpetas oma tunnustuskõne järgmise märkusega: “Keyserling ei ole kunagi kitsamas mõttes “literaaditsenud”. Ma ei tea, et temalt pärineks mõni kriitikaavaldus, midagi otsustuse, arvamuse, seisukohavõtu taolist. See tuleb tema pildi puhtusele väga kasuks.”

Sõna “literaaditsemine” kasutamine päevasündmustesse sekuvate ning end seeläbi teataval määral poliitika ja ajakirjandusega siduvate kirjanike kohta võis olla tollal põhimõtteliselt “apoliiitilise” kirjaniku varjatud torge oma venna Heinrich Manni pihta; samas peab igal juhul paika tähelepanek, et Keyserlingi looming on vaba igasugusest ajastudiagnostikast — rääkimata poliitilisest angažeeritusest. Krahvi ühiskonnakriitika seisneb pigem selles, et ta toob lugeja ette seltskonna, kes temast omal ajal *persona non grata* oli teinud ja teda endast eemale tõuganud, lastes tal endal

rääkida, ning tema hinnang sisaldub seejuures iroonilises hoiakus, mis justkui kõrvalseisja vaatepunktist poolihääli kuuldavale tuuakse. Säärasest kõige päevakajalise hülgamisest sünnib ommoodi suletud lumepallimaailm, too “vatti pakitud maailm”, mis ei vanane ega mõju anakronistlikuna, sest on ajakohatu, on seda alati olnud ja jääbki just seetõttu ajatult “modernseks”.

2.

Kuna me ei taha lugeda tingimata värskeimat kirjandust, vaid alati üksnes parimat, korraldan ma koos oma sõbraga, kes mulle nii soojalt Keyserlingi oli soovitanud, kord aastas lugemisõhtuid, mis on alati pühendatud ühele kindlale autorile, kes tänapäeva absurdselt heitlikus kirjanduselus teenimatult unustusse võiksid vajuda. Ning pärast seda, kui minagi olin astunud kujutletava Keyserlingi-klubi liikmeks, otsustasime temaga korraldada Keyserlingi-õhtu. Ettevalmistuste käigus tõdesime paraku peagi, et saame seal küll Keyserlingi loomingut tutvustada ja soovitada, kuid autori enda elust on üsna raske midagi rääkida. Temast pole maha jäänud ei autobiograafiat ega kellegi teise kirjutatud elulugu, isegi mitte ühtki *rororo*-köitekest,⁴ mida ta võinuks olla igati ära teeninud.

Biograafilised allikad on pigem vaevu märgatavad nired. Krahv Eduard von Keyserlingi Müncheni-aastatest — 1895. aastast kuni surmani (1918) — on säilinud üksnes mõningaid Schwabingi⁵ boheemlasringkondadest pärinevaid mälestusi ja üsnagi kõnekaid anekdoote. Selle seltskonnaga ta suhtles ja oli seal päris populaarne. Tema lapsepõlvest, noorukiajast ja õppeaastaist Kuramaal, samuti tosinast Viinis veedetud aastast pole aga midagi teada või vähemalt on andmed nende kohta ebaselged. Omajagu on selles süüdi asjaolu, et Keyserlingi tungival soovil hävitati pärast tema surma kogu ta isiklik arhiiv. Selle autodafee ohvriks langesid kõik käsikirjad, isiklikud dokumendid ja märkmed, ning kui ta võiski ehk olla kunagi pidanud päevikut, siis leidis seegi

⁴Rowohltil kirjastuse taskuraamatute sari a-st 1950, algselt RO-RO-RO, Rowohlt Rotations Romane.

⁵Müncheni linnaosa.

oma otsa ahjus, mida üks Keyserlingi seitsmest õest oma venna pärandiga küttis.

Küsimusele, miks Keyserling oma arhiivi hävitada laskis, pole kindlat vastust. Max Halbe,⁶ Keyserlingi sõber ja kolleeg, on oma mälestustes märkinud, et Keyserling oli juba eluajal olnud “üsna kitsi oma eluseiku teistega jagama, iseäranis neid, mis seostusid ta noorukipõlve ja kujunemisajaga. Vahetevahel paistis, otsekui olnuks seal varjul mingi tema elu saladus, mida ta ei tahtnud kuidagi paljastada”. Seega ei ole kahtlustus, nagu tahtnuks Keyserling mingeid skandaalseid episoodi oma minevikust salajas hoida või olnuks kuidagi sunnitud seda tegema, tekkinud sugugi tühjalt kohalt.

Eriti mõistatuslikud on sündmused, mis leidsid aset aastatel 1877–1878 tema ülikooliõpingute ajal Tartus. Sündmused, millest tõusis skandaal ning mille tõttu temast sai Balti aadl-konna silmis *persona non grata*. Mis siis õieti juhtus? Teada on, et Keyserling, kes oli sageli mänguvõlgadega kimpus, oli oma korporatsiooni laekahoidja⁷ — mitte eriti õnnestunud kombinatsioon —, mis viis ta niikaugele, et ta kasutas ühiskassat oma mänguvõlgade tasumiseks. Kuna ta aga kohe pärast järje peale saamist raha siiski alati tagasi pani, ei olnud siin rangelt võttes tegu vargusega, vaid lihtsalt protsendita laenuga, ja nii võis selles näha n-ö aumehe-tempu. Säärased eksisammud kadusid harilikult peagi korbivendluse ja aadlisolidaarsuse laia mantli varju, ent ometi järgnes selle juhtumi ilmsikstulekule Keyserlingi jaoks niihästi korporatsioonist väljaheitmine kui koguni lõplik eksmatrikuleerimine ülikoolist. Ülepeakaela põgenes ta Viini ega tõstnud 12 aastat jalgagi Kuramaale, kus Balti aadel pidas teda “soovimatuks isikuks”.

Niipalju siis ajalooliselt mingil määral kinnitust leidnud faktidest, mis näivad mulle — mida kauem ma kõige üle olen juu-

⁶Max Halbe (1865–1944), Saksa kirjanik. Eesti tõlkes on ilmunud ta näidendid *Noorus* (tlk Matilde Konik; 1914; tlk Bernard Kangermann, 192-?) ja *Jääminek: (jõgi)* (tlk Heino Anto; 1927).

⁷Eduard von Keyserling oli Eesti vanima üliõpilaskorporatsiooni Curonia liige.

relnud — üsna usutavad, kuid mitte ammendavad. Niivõrd mittevõrdeliselt tugeva reaktsiooni vallapäästmiseks pidi seal olema mängus midagi enamat kui pelgalt omaenese riisikol võetud, kuid hiljem tagasi makstud ja seega aktsepteeritav laen. Mõjuvamate põhjuste otsingud tõukasid mind korraga mõttele, et mõistatuse lahendus võiks peituda Keyserlingi kunstnikuloomuses. Kui seda afääri poleks olnud, ei oleks ta ju Viini pagenud, vaid oleks lõpetanud õpingud Tartus keisririigi kroonujuristina, arvatavasti seisusekohaselt abiellunud ning veetnud ülejäänud elu mõisahärrana Kuramaal, pannes ehk vabadel õhtutel paberile koguni mõne luuletuse. Tartu-skandaal oli teda säärasest ettemääratud tulevikust säästnud. See lõi tema ja ta juurte vahele viljaka vahemaa ning sai ühtlasi tema loomingulise elu ja energia lätteks ja põhisuks.

3.

Need Keyserlingi “vääratusele” järgnenud dramaatilise reaktsiooni seni puuduvad mõjuvad põhjused moodustavad kõige mõistatuslikuma tühiku tema biograafias ja said tõukejõuks mu romaanile, mis täidab selle tühiku fiktsiooni vahenditega. Ma olen üsna kindel, et fiktsioon jõuab tõele vägagi lähedale ja annab ka usutava seletuse küsimusele, miks Keyserling oma arhiivi palus hävitada.

Algusest peale oli mulle selge, et Tartu afäär peab saama teljeks, mille ümber mu romaan pöörleb. Esialgu ei olnud ma aga kindel, millisest perspektiivist peaksin lugu vaatama, millisest olukorrast lähtuma ja millise hoiaku selle jutustamisel võtma. Üheks võimaluseks olnuks lasta pimedal ja halvatud Keyserlingil, kes lamab Münchenis surivoodil, jutustada oma elu lugu ja dikteerida lõpuks ka testamendina sõnastatud soov, et kogu tema arhiiv pärast ta surma hävitataks. Seda kõike ei jutustaks vana mees mitte ükskõik kellele, vaid oma vennapojale krahv Hermann Keyserlingile, filosoofile, kes reisis palju ringi, kirjutas oma rännakutest ülimenukaid raamatuid ja sai sel moel 20. sajandi esimesel kolmandikul küllaltki kuulsaks. Ta oli aldis esoteerikale, mistõttu temast (mitte, nagu vahel on oletatud, tema vähem tuntud onust Eduardist) ringles sageli tsiteeritud pilkevärss: “Als Gottes Atem

leiser ging, / schuf er den Grafen Keyserling”.⁸ Põdura, kuid ikka veel iroonilise, seejuures ka — ja isegi ennekõike — eneseiroonilise hoiakuga kirjaniku kohtumisel vennapojaga, kes võttis kõike, kaasa arvatud iseennast, väga tõsiselt ja tähenduslikult, oleks Eduard von Keyserlingist saanud teha iseäranis ebausaldusväärse jutustaja.

Idee paistis üsna paljutootav, kuid heitsin selle viimaks siiski kõrvale. Selle asemel valisin lähtepunktiks loo Keyserlingi portreest, mille maalis Lovis Corinth⁹ 1901. aasta suvel, sest Keyserlingi väga hea sõbra, kirjastaja Korfiz Holmi¹⁰ rohketest anekdootidest pikitud mälestustes kirjeldatakse muu hulgas Keyserlingi reaktsiooni maali nägemisel. Selle reaktsiooni kujutamisest ei saanud kuidagi loobuda ja ma tegin seda oma romaanis nii:

Keyserling surub näpitsprilli ninale, kummardub ettepoole, kohkub, raputab arusaamatuses pead. Peeglis nägi ta hoopis teistsugune välja. Corinth on temast teinud kellegi, kes on seitsmekümneaastasena surnud, paar aastat hauas kõdunenud ja just nüüdsama sealt välja astunud. See peab siis olema tema ideaalnägu? Niivõrd tugev maaliline brutaalsus paneb ta nina krimsutama. Aga seda ta muidugi ei ütle.

“Keik veib ju olla hesti tehtud,” ütleb ta pigem vaikselt omaette, kuuldes korraka omaenda sõnades pehmelt laulvat balti hääldust, just nagu too ooperilauljanna, kes ehmus, kui esimest korda oma häält grammofooniplaadilt kuulis. “Ja Lovischen keis minuga keigiti kenasti imber. Aga peris niisugune ma välja neha ei tahaks.”

Ja kes saakski Keyserlingile pahaks panna, et ta päris *niisugune* välja näha ei tahtnud? Sest pilt on ju suisa brutaalne, see ei

⁸“Kui jumalal jaks otsa sai, ta Keyserlingi-krahvi lõi.” Saksa keeles on tegu omapärase kõlalise stiilivõttega (*Schüttelreim*), kus ridade lõpus vahetatakse kõrvuti asetsevatel sõnadel (või rõhulistel sõnaosadel) esimesed häälikud omavahel ära: *leiser ging* — *Keyserling*. Seda pilkevärssi on kasutanud ka Gerhard Köpf just Eduard von Keyserlingist jutustava teose pealkirjas *Als Gottes Atem leiser ging: Eine Erzählung* (München, 2010).

⁹Lovis Corinth (1858–1925), Saksa kunstnik ja kirjanik.

¹⁰Korfiz Holm (Corfitz H.; 1872–1942), Riias sündinud Saksa kirjastaja ja kirjanik.

ilusta midagi ega taha meelitada, vaid püüab tabada inimese sisetemat olemust, temas peituvat tõde. See näitab Keyserlingile, kuidas Corinth teda nägi, see on Corinthi versioon köitvast inimesest. *Keyserlingi saladusega* pakun mina välja teistsuguse versiooni, ja vahel küsin ma endalt, mida ta ise küll sellest võinuks arvata.

KLAUS MODICK (1951, Oldenburg), Saksa kirjandusteadlane, kirjanik ja tõlkija. Õppis 1971. aastast Hamburgi ülikoolis germanistikat, ajalugu ja pedagoogikat, promoveerus 1980 kirjandusteaduse alal. Tema kirjanduslik looming on pälvinud arvukalt auhindu. Oma teostes jutustab ta sageli nimekate saksa kirjanike ja kunstnike elust, omavahelistest suhetest ja olulistest mõjutajatest nende loometeel. Klaus Modicki tuntumad teosed on *Sunset* (Frankfurt am Main: Eichborn, 2011), *Klack* (Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2013), *Konzert ohne Dichter* (Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2015), *Keyserlings Geheimnis* (Köln: Kiepenheuer & Witsch, 2018; eesti k *Keyserlingi saladus*, tlk Anne Arold; Tallinn: Eesti Raamat, 2020).

A. A.

PIRET KULLERKUPP. Joon. IV (2018)

JOHANNES SILVET — LEGENDAARNE LEKSIKOGRAAF

Ilmar Anvelt

Eesti ühe tuntuma leksikograafi Johannes Silveti pikk ja huvitav elu ühendab endas Vene keisririigi aja, Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi ja Nõukogude okupatsioonaja.

PÄRITOLU JA ÕPINGUD

Johannes Silvet (kuni 1929 Schwalbe) sündis 12. mail (ukj) 1895 Tartus vaeses töölisperekonnas. Tema isa Peeter Schwalbe töötas trükikojas, õllevabrikus jm juhusliku lihttöölisena, mingil ajal voorimehena, vanemas eas majahoidjana. Ema Anna Schwalbe oli pesunaine.¹

Johannes Silveti tütre Marju Silveti sõnutsi on nimi Silvet tuletatud sõnadest “sile” ja “vee”. Selle nime võtsid endale nimede eestistamise ajal vennad Johannes ja Friedrich Schwalbe. Vist tahtsid nad rahulikku, tormivaba elu, mida sile vesi pidi sümboliseerima. Rahvusarhiivi onomastika andmebaasist on näha, et kummalisel kombel on nimi Silvet sel perioodil endale võtnud paljud inimesed, kes elasid eri kohtades. Nad polnud Johannes ja Friedrich Silveti sugulased.²

Oma keelelise kujunemise loo jutustab Johannes Silvet artiklis „Kuidas valmis inglise-eesti sõnaraamat“, mille ta oli kirjutanud kogumiku jaoks *Keel, mida uurime* (Mäger 1976). Tartu Üli-

¹Rahvusarhiiv (= RA), EAA.5311.134.140; Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (= TÜR KHO), F 118, s 1; Marju Silveti meilid Ilmar Anveldile 25. ja 26. oktoobril 2018.

²Marju Silveti teade.

kooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas on sellest olemas käsitsi kirjutatud mustand (1974) ning Johannes Silveti tütre Hilju Silveti tehtud masinakirjakoopia, mis on põhjalikumad kui kogumikus avaldatud artikkel.³

Johannes Silvet meenutab:

Ma ei mäletagi aega, millal ma ei oleks eesti keelt lugeda osanud ja raamat (enamasti ikka teistelt laenatud) oli mu suurim huviobjekt ammu enne kooli. [...] Mitte lastekirjandus ei huvitanud mind, vaid just “suurtele”, s.o. täiskasvanutele määratud raamatud ja ajalehed ja (kas või vanad) ajakirjad.

Algkooli läks ta 10-aastasena ning kõik õppeained peale usuõpetuse ja eesti keele olid vene keeles, kuid tema enda sõnul ei valmistanud vene keeles õppimine talle mingeid raskusi, tal oli juba enne kooli olnud venelastest sõpru. Pärast algkooli õppis ta 1910–1914 samuti venekeelses Tartu Õpetajate Seminaris. Ometi, nagu ta ütleb,

ei puudunud ka kaasaelamine eestikeelse kultuuri tõusuga ja huvi meie emakeele arengu vastu.

Ühtki võõrkeelt peale riigikeele — vene keele — algkoolis ega seminaris ei õpetatud.

Siiski oli ta endale hankinud odava saksa-vene sõnaraamatu ja hakanud lugema lihtsamaid saksakeelseid tekste. Varsti püüdis ta juba lugeda Nietzsche *Nõnda kõneles Zarathustra* venekeelset tõlget kõrvuti saksa originaaliga.

1914. aasta sügisest asus Silvet tööle õpetajana Kaarepere kaheklassilises ministeeriumikoolis.⁴

1916. aastal astus ta Tartu Õpetajate Instituuti. Ta võeti vastu ainsa eestlasena, teised kukkusid vene keele eksamil läbi. Instituudis õppides hakkas ta ka prantsuse keelt õppima Riias Tartusse kolinud šveitslanna juures. Algul oli õpilasi väike rühm, kuid varsti jäi Silvet üksi.

³TÜR KHO, F 118, s 16.

⁴TÜR KHO, F 118, s 1.

1917. aasta sügisel, enne nn oktoobrirevolutsiooni, evakueeriti õpetajate instituut Ukrainasse Hersonisse. Enne seda saadeti üks õppejõud, professor Vassili Fidrovski ja üks üliõpilane (Silvet) kolimist ette valmistama. Teel tehti peatus Petrogradis, kus Fidrovski tutvustas Silvetile oma inglannast abikaasat, kellega professor rääkis inglise keeles. Silvet kirjutab:

Mulle oli üllatuseks näha, et esimene inglanna, keda ma oma elus nägin ei vastanud põrmugi nendele karikatuuridele, keda ma olin näinud vene või saksa pilkelehtedes.

Silvet lõpetas instituudi Hersonis 1919. aastal ja jõudis 1920. aastal tagasi Tartusse, kus asus tööle algkooliõpetajana. Ta kirjutab:

Vahepeal olin ma ära õppinud ka inglise keele, isegi saanud ajutise inglise keele õpetaja kutse (algkooli klassides õpetamiseks).

Kahjuks ei kirjelda ta täpsemalt, kuidas ja kelle juures ta inglise keelt õppis.⁵

Marju Silveti arvates sai Johannes Silveti inglise keele õppimine alguse, kui ta oli Hersonis viibides astunud vabatahtlikuna Vene valgesse väkke, kus tõenäoliselt võis olla ka inglise keeles suhtlevaid ohvitseri. Silvet sai Vene kodusõja lõunarindel haavata. Ta pidas seal võitlemist oma eluloos väga tähtsaks ja kogu elu nimetas kommuniste punasteks. Mitte kunagi ei pidanud ta punastega koostööd võimalikuks. Ta lihtsalt püüdis maskeeruda, et punased teda vähem taga kiusaksid, ja kiitis Nõukogude ajal vahel neile silmakirjalikult takka. Eriti Stalini ajal kartis ta oma “valgekaartliku” mineviku paljastamist. Ta hakkas endale tegema juba kodusõjas olles sõnasedeleid inglise keele sõnadest ja kui Eestis tagasi oli, siis jätkas inglise keele omandamist iseseisvalt.⁶

Johannes Silvet astus Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda 1921. aastal. Tema üliõpilastoimikus⁷ on sooviavaldus ülikooli

⁵TÜR KHO, F 118, s 16.

⁶Marju Silveti teade.

⁷RA, EAA.2100.1.15538.

astumiseks, kirjutatud 29. juulil 1921, elukohaks on seal märgitud Karlova lastevärväpaik Tartus. Avalduses kirjutab ta, et pärast õpetajate instituudi lõpetamist

olin sunnitud ühe aasta Lõuna-Vene (enne Denikini, pärast Vrangeli) enamlus-vastases sõjaväes teenima, kust mineva 1920 a. sügisel Bulgaaria, Serbia, Austria ja Saksamaa kaudu kodumaale reisisin.

Muude dokumentide hulgas esitas ta õpetajate instituudi tunnistuse, et on lõpetanud kirjanduse- ja ajaloo-osakonna (*словесно-историческое отделение*) täieliku kursuse. 10. septembril 1921 teatas Eesti Vabariigi Tartu Ülikool, et

Johannes Schwalbe on seadusepäraselt Tartu Ülikooli üliõpilaste nimekirja tähendatud.

7. aprillil 1922. aastal taotles Johannes Silvet Haridusministeeriumi abiraha, lisades põhjenduseks:

Et ma juba enne ülikooli astumist kooli põllul töötanud, siis kasvatsen ma ka pärastpoole õpetaja kutset pidada.

Ka juhtis ta tähelepanu oma kehvale ainelisele olukorrale. Ta sai gi Haridusministeeriumi pedagoogilise stipendiumi ning kohustus pärast ülikooli lõpetamist töötama ministeeriumi määratud kohal niisama kaua, kui oli stipendiumi saanud. Ka püüdis ta saada Princetoni Ülikooli stipendiumi, et Ameerikasse õppima minna (kiri 12. veebruarist 1923). Seda stipendiumi ta ei saanud, ülikooli nõukogu esitas kandidaadiks Ants Orase.⁸ Ei ole teada, et ka Ants Oras oleks seda stipendiumi saanud.

Johannes Silveti auhinnatöö “The Development of Milton’s Blank Verse” tunnistati filosoofiateaduskonna koosoleku otsusega 22. jaanuarist 1925 magistrikraadi vääriliseks inglise filoloogial. Ülikooli lõpetamisel anti Silvetile 26. jaanuaril 1925 ajutine tunnistus. Diplom anti talle välja alles 9. märtsil 1928, selleks ajaks oli ta töötanud Hugo Treffneri Gümnaasiumis piisavalt kaua, et täita oma kohustused ministeeriumi ees.⁹

⁸Samas.

⁹Samas.

Pärast ülikooli lõpetamist kirjutas Johannes Silvet (siis ikka veel Schwalbe) koguni kaks sooviavaldust, 31. jaanuaril ja 25. veebruaril 1925,¹⁰ et talle antaks teaduslik stipendium inglise filoloogia alal. Ta oli valinud

omaks lähemaks uurimis-alaks häälik-ajaloo uuemas Inglise keeles, eriti häälikute arenemise rõhuta silpides.

Hoolimata teaduskonna toetusest (dekaan Julius Mark) otsustas ülikooli nõukogu 27. veebruaril 1925 küsimuse edasi lükata ning alles 6. mail 1925 jõudis otsusele:

Anda Joh. Schwalbele stipendiaadi õigused, ilma stipendiumita.¹¹

Millised eriõigused peale stipendiumi saamise stipendiaadil veel võisid olla, dokumentidest ei selgu. Kuna ta stipendiumi ei saanud, pidi ta tükk aega tööd tegema, et Inglismaale sõita. Aino Kallas kirjutab 7. juunil 1926 Londonis:

Üleele tuli magister Schwalbe Tartust. Mees, kes on kaks aastat andnud lisatunde, et saada kokku 45 naela ja tulla siia (1996: 217).

HARIDUSLIK JA KIRJANDUSLIK TÖÖ EESTI VABARIIGI AJAL

Juba enne ülikooli lõpetamist, 1924. aastal, asus Johannes Silvet tööle tunniandjana Hugo Treffneri Gümnaasiumi ning alates 1925. aastast töötas seal täiskoormusega õpetajana (hiljem vanemõpetajana) kuni Nõukogude okupatsiooni alguseni Eestis.¹²

Johannes Silvet osales aktiivselt mitmesuguste ühingute töös. Ta oli Akadeemilise Kirjandusühingu liige selle asutamisest peale, Akadeemilise Emakeele Seltsi liige, paljude aastate jooksul Eesti Kirjanduse Seltsi juhatuses, Eesti PEN-klubi sekretär ja selle organisatsiooni bülletàäni *L'Estonie littéraire* väljaandja. Ta

¹⁰RA, EAA.2100.2b.74; RA, EAA.2100.2.1095.

¹¹RA, EAA.2100.2.1095.

¹²TÜR KHO, F 118, s 16.

tegeles inglise keele oskuse populariseerimisega, andes inglise keele tunde raadios.¹³ Ka võttis ta osa Akadeemilise Anglo-Eesti Ühingu tööst¹⁴ ja oli EYS Veljesto liige.

Johannes Silvet täiendas oma praktilise inglise keele oskust korduvalt Inglismaal viibides — 1926., 1928., 1931., 1938. aastal. Vastuses ankeedile Emakeele Seltsi Eesti kirjameeste bibliograafiakartoteegi ning bibliograafilise teatmiku jaoks¹⁵ loetleb ta, milliseid paiku ta on külastanud: töötanud Briti Muuseumi raamatukogus Londonis, Oxfordi ja Cambridge'i ülikooli raamatukogudes, olnud sõpradel külas Devonshire'i krahvkonnas (Torquays ja Plymouthis), Walesis (Swansea), Šotimaal (Glasgow's ja Edinburghis). Ka külastas ta mitut kooli Londonis, Oxfordis ja Cambridge'is ning võttis osa PEN-klubi koosolekustest Londonis, kus kohtus mitme nimeka kirjanikuga. 1926. aasta suvel Inglismaal sai ta oma “esimese parima keele- ja kõrvapraktika” ajal, kui toimus suur üldstreik ning miitingutel ja kõnekoosolekutel oli tal võimalus harjutada ka murrakulisest hääldusest arusaamist. Laevaga 1931. aastal Amsterdamist Inglismaale sõites kohtus ta kuulsa tšehhi kirjaniku Karel Čapekiga, kelle kohta ta ütleb:

Vahetasin temaga ka mõned sõnad inglise keeles ja nüüd ma saan aru, miks ta oma vaimukates “Inglise kirjades” ise teeb nalja oma puise inglise keele arvel.

Ka lõi ta suhteid kirjastustega, mis avaldasid inglise keele õpikuid mitteinglise koolidele.¹⁶

1927. aastal abiellus Johannes Silvet Ida Sereskiga. Neil oli kaks tütart: Koidu (1929) ja Hilju (1931).

ESIMEST KORDA ÜLIKOOLI ÕPPEJÕUNA

Rööbiti tööga Treffneris võeti Johannes Silvet tööle Tartu Ülikooli õppeülesandetäitjana 1931. aasta kevadsemestri keskel (märts-

¹³TÜR KHO, F 118, s 1.

¹⁴RA, EAA.1857.1.18.

¹⁵TÜR KHO, F 118, s 1.

¹⁶TÜR KHO, F 118, s 16.

sis), pärast lektor Willy Petersi vallandamist.¹⁷ Erinevalt eelmistest lektoritest on Johannes Silvetilt säilinud rohkem materjali õppetöö tegeliku korralduse kohta (töökava, aruanded).¹⁸

Inglise keel oli kohustuslik õppeaine kaubandusteadlastele, kes siis kuulusid õigusteaduskonna alla. Õigusteaduskonna kaubandusosakonnale on Johannes Silvet esitanud töökava ingliskeelses kirjavahetuses 1931. aasta kevadsemestriks. Ta mainib koostööd dotsent Karl Mülleriga, et kooskõlastada oma tööd eeslikeelses kaubanduskirjavahetuses antavate ülesannetega. Ta esitab ülevaate kirjade liikidest, mida kavatseb käsitleda (nt kauba pakkumine, kauba tellimine, tellimuse täitmine). Ta rõhutab üldise keeleoskuse tähtsust, kuid nendib, et eksamil tuleb jääda seni kasutusel olnud Petersi *English Reader*'i juurde. Ta lõpetab:

Küll aga pole liialdatud ka nõue, et eksamitegija peaks suutma teataval määral aru saada igast juhuslikult valitud ingliskeelsest palast, nagu näit. ajaleheartiklist jne.

Johannes Silvet on esitanud ka aruande tööst kaubandusosakonnas selsamal poolikul semestril. Selles kurdab ta üliõpilaste madala taseme üle. Küllaltki suur hulk üliõpilasi ei suutnud õigesti aru saada ka Petersi õpiku lihtsatest lugemispaladest, mida nad olid eksamiks ette valmistanud. Väga vähesed suutsid aru saada mujalt valitud ja enne õppimata tekstist.

Ka on ta esitanud aruande tööst kaubandusliku kirjavahetuse kursusel 1931/1932. õppeaastal. Ta märgib, et osavõtt tööst oli väga elav.

Tööst filosoofiateaduskonnas on Johannes Silvet kirjutanud aruande 1931. aasta II semestri kohta. Oma kuus nädalatundi oli ta jaotanud järgmiselt: kaks tundi üldlugemiskursust, kaks tundi lugemiskursust edasijõudnuile ja kaks tundi tõlkeharjutusi.

Elementaarsel lugemiskursusel lugesid üliõpilased tekstivanimikku *Something to Read* (Langenscheidts fremdsprachliche Lektüre), edasijõudnute lugemiskursusel John Galsworthy näi-

¹⁷RA, EAA.2100.2.1095.

¹⁸Samas.

dendeid. Tõlkekursusel tõlgiti üksiklauseid grammatika- ja stiili-reeglite illustreerimiseks ning seotud tekste, sealhulgas

täiesti prepareerimata lihtsamaid eestikeelseid proosa-palakesi (jutustusi, ajaloolisi artikleid, katkendeid ajalehest jne).

Silvet märgib, et üliõpilaste osavõtt oli rohke. Järgmisel semestril kavatses ta jätkata samas laadis, kuid nõuda üliõpilastelt rohkem iseseisvat tööd ja mitmekesisemate tekstide, mitte ainult ilukirjanduse lugemist. Ka leiab ta, et oleks vajalik lugeda inglise luulet koos vastava tõlgendusega.

Johannes Silvet on kirjutanud aruande tööst filosoofiateaduskonnas ka 1932. aasta I semestril. Lugemistundides vähem edasijõudnuile kasutati materjalina *Something to Read*'i ja Richard Kroni raamatut *The Little Londoner*. Viimase pidid üliõpilased ise läbi töötama. Illustratsiooniks tõi Silvet kaasa ajakirju ja raamatuid, mida mitmed üliõpilased võtsid lugemiseks kaasa. Lugemistundides edasijõudnuile loeti D. H. Lawrence'i pikemat novelli "England, My England" koos üksikasjalike kommentaaridega. Üliõpilased lugesid kodus sama autori üheksa lühemat novelli,

mille puhul oli pikemaid mõtteavaldusi, kus üliõpilased näitasid üles küllaldast aktiivsust.

Silvet soovitas lugeda ka teisi kaasaegseid autoreid, tuues nende raamatuid tundi kaasa. Tõlkeharjutustel kasutati materjalina lihtsamaid eestikeelseid tekste, vahel ka

(grammatiliste vaatepunktide järgi valitud) lause-teste, mida olin ise paljundanud (opalograafil).

Inglise luule lugemisharjutustel kasutati Ludwig Herrigi ja Max Försteri raamatut *British Classical Authors*. Sellele lisaks loeti näiteid uusimast luulest. Illustratsiooniks kasutati ka foneetikala-boratooriumi heliplaate.

Johannes Silvet lõpetab oma aruande:

Mis puutub tulevasse semestrisse, siis ei arva ma võimaliku olevat teha selleks kavatsusi, kuna Ülikool on välja kuulutanud alalise inglise keele lektori valimise, mis toimub lähemal ajal.

Aruanne on kirjutatud 17. mail 1932 ja inglise filoloogia professor sakslane Heinrich Mutschmann on sellele lisanud eestikeelse resolutsiooni “Kiidan aruande heaks”.

Seega töötas Johannes Silvet ülikoolis osa 1931. aasta kevadsemestrist ja kogu 1931/1932. õppeaasta. Aruanded näitavad Silvetit kui põhjalikku ja asjatundlikku õppejõudu, kes saavutas üliõpilastega hea kontakti. Säilinud materjalidest ei selgu, miks ei jäänud ta ülikooli tööle kauemaks ega kandideerinud alalisele kohale. Nagu Eesti rahvusülikooli esimene inglise keele lektor Jenny Leidig, töötas ka Johannes Silvet ülikoolis töötamise ajal õpetajana Hugo Treffneri Gümnaasiumis. Võib-olla ülikool soovis, et lektor kõneleks inglise keelt emakeelena. Juba 6. märtsil 1931 on vakantse koha asjus filosoofiateaduskonna dekaani poole pöördunud Uus-Meremaa päritolu Douglas Burton, kes siis töötas Berlitz'i keeltekoolis Hamburgis.¹⁹ Järgmisest aastast, 14. aprillist 1932, pärineb kiri W. Murphylt, kes elas ja töötas Riias. Kirjast paistab, et professor Mutschmann oli ise tema poole pöördunud ja kohta pakkunud. Murphy vastab, et temal kui lapsega abielumehel oleks pakutud palgaga raske toime tulla.²⁰ 25. mail 1932 valitakse lektoriks Henry C. C. Harris, kes oli õppinud Madrased ülikoolis Indias.²¹

LEKSIKOGRAAFILISE TÖÖ ALGUSEST KUNI SUURE SÕNARAAMATUNI

Oma töös hakkas Johannes Silvet üha enam spetsialiseeruma leksikograafiale. Juba üliõpilasena, 1924. aastal oli ta hakanud koostama inglise-eesti sõnavara ja fraseoloogia kartoteeki, esialgu küll mõtlemata leksikograafilisele tööle. 1934. aasta kevadel tegi Eesti Kirjanduse Selts talle ettepaneku koostada inglise-eesti sõnaraamat, mis oli esialgu mõeldud tagasihoidliku suurusega koolisõnaraamatuks. Silvet keeldus kategooriliselt 1927. aastal ilmu-

¹⁹RA, EAA.2100.5.323.

²⁰Samas.

²¹RA, EAA.2100.2.185.

nud Hans Pöhli sõnaraamatu ümbertöötamisest, sest soovis kasutada ajakohasemaid allikaid.²²

Kogudes materjali inglise-eesti sõnaraamatu jaoks, avaldas Silvet 1936. aastal väikese sõnastiku *Inglise keele põhisõnaraara*, mille teine trükk ilmus 1940. aastal, juba Nõukogude okupatsiooni ajal. Silveti miinimumsõnastikust võttis eeskuju ka professor Mutschmann, kes pärast Saksamaale siirdumist avaldas 1939. aastal sarnase teose *Der grundlegende Wortschatz des Englischen*.²³ Alates 1993. aastast on kirjastus Studium avaldanud sellest 1500 inglise keele kõige sagedasemat sõna sisaldavast Silveti sõnastikust mitu kordustrükki, ühe neist Johannes Silveti 100. sünniaastapäevaks 1995.

1937. aastal avaldas Eesti Kirjanduse Selts soovi märksa suurema sõnaraamatu järele. Samal ajal olid teistel kirjastustel ilmunud suured vene-eesti, rootsi-eesti ja saksa-eesti sõnaraamatud.²⁴

Kümned tuhanded sõnasedelid olid muidugi vaid toormaterjaliks sõnaraamatu koostamisel. Johannes Silvet kasutas talle kättesaadavaid inglise keele seletavaid sõnaraamatuid, tõlkesõnaraamatuid inglise keelest vene, saksa ja prantsuse keelde ning paljude erialade oskussõnastikke, millest enamiku oli talle laenutanud eesti keele lektor Johannes Voldemar Veski.²⁵ Tarvitatud allikate hulgas on esimesena märgitud 1934. aastal ilmunud *The Pocket Oxford Dictionary* (Silvet 1939: 11).

Johannes Silveti põhjapanevaim töö, *Inglise-eesti sõnaraamat*, ilmus esimeses trükis 1939./1940. aastal. Trükiladumine algas 1939. aasta märtsis ja viimane (VII) vihik sai valmis 6. aprillil 1940. Esimese köidetud täiseksemplari sai Silvet kirjastuselt 13. aprillil 1940.²⁶ Kohe hakkas ta mõtlema ka täiendatud ja parandatud trüki ettevalmistamisele.

²²TÜR KHO, F 118, s 16.

²³TÜR KHO, F 118, s 1.

²⁴TÜR KHO, F 118, s 16.

²⁵TÜR KHO, F 118, s 16.

²⁶Samas.

TÖÖ ÜLIKOOLIS 1940–1944

Johannes Silvet läks uuesti ülikooli tööle 1940. aastal, juba pärast Nõukogude okupatsiooni algust. Nüüd oli suurenenud vajadus vene keele õppejõudude järele. 15. novembril 1940 on Silvet esitanud “avaldise”, mis sisaldab ka tema lühikest elulugu, ja teatanud soovist kandideerida vene keele õpetaja kohale. Ta nimetab oma venekeelset haridust ning kirjutab, et pole inglise keele õpetajana töötades jätnud hooletusse oma vene keele oskust. Rektor Hans Kruus kinnitas Silveti ametisse 2. detsembril 1940.²⁷

28. jaanuaril 1941. aastal on ajaloo-keeleteaduskonna dekaan Peeter Tarvel saatnud rektorile taotluse kinnitada Johannes Silvet Lääne-Euroopa rahvaste filoloogiate kateedri inglise keele õpetajaks. Lisatud on professor Ants Orase “esitis”, mis annab Silveti kohta väga kiitva iseloomustuse. Oras võtab oma arvamuse kokku järgmiselt:

Olen saanud kindla mulje, et mag. Silvet sobib väga hästi mitte ainult kaasaegse keele praktiliseks õpetajaks ülikoolis, vaid et ta saaks hästi toime ka mitme teaduslikumat laadi ülesandega (eriti lingvistilisel alal). Ülikool võidaks tema isikus kõigiti soliidse tööjõu.

Rektori käskkirjaga 10. veebruarist 1941 määratigi Johannes Silvet inglise keele õpetajaks.²⁸

1. septembril 1941, niisiis juba Saksa okupatsiooni ajal, on Ants Oras teinud rektorile ettepaneku määrata Johannes Silvet filosoofiateaduskonna seminariraamatukogu ajutiseks tööjõuks. Oras leiab:

Raamatukogus vajavad mõned osakonnad, eriti inglise oma, eeskätt Anglo-Eesti Ühingult saadud raamatud, aga ka teised, põhjalikumat ümberkorraldust ja sorteerimist, milleks on tarvis eriteadlast, kes suudab tungida asja sisse.

²⁷RA, EAA.2100.2b.1095.

²⁸Samas.

Kirjal on rektor Edgar Kanti resolutsioon, millega Johannes Silvet määratakse raamatukogu ajutiseks abijõuks.²⁹

1943. aastal kandideeris Johannes Silvet inglise keele lektori vakantssele kohale. Kuigi kandideerimise tähtajaks oli 11. jaanuar, pärineb Silveti avaldus alles 4. veebruarist ja on sõnastatud erilise tagasihoidlikkusega:

Käesolevaga julgen kandideerida vakantsse inglise keele lektori kohale.

Dekaan Julius Mark kommenteerib oma kirjas rektorile 23. märtsist 1943:

Teist temast kohasemat kandidaati võib sellele kohale Eestis vaevalt leida. Praegusel korral ainsa asjatundjana arvesse tuleva prof. A. Orase arvamuse kohaselt on mag. J. Silvet kõigiti sobiv isik selle koha täitjaks.

Lisatud on ka Ants Orase arvamus 10. veebruarist 1943, kus on kiidetud Johannes Silveti

häid pedagoogilisi võimeid, ta loogilist, alati hoolsal ettevalmistusel rajanevat õpetusviisi, ta nõudlikkust ja põhjalikkust ning avarat orientatsiooni omal alal.

Eriti positiivse hinnangu on pälvinud Silveti *Inglise-eesti sõnaraamat*:

See on paljude aastate hoolikaimal tööl, väga laialdasel aineistiku tundmisel ning — mis väärib erilist tunnustust — usinaimal iseseisvate materjalide kogumisel põhjendatult leksikograafiline standardteos, mis mitte ainult inglise, vaid üldse võõrkeelte sõnaraamatute seas meie keelealal paistab silma oma oivalise kvaliteediga ja mitmes suhtes omab teedrajava tähtsuse.

Rektor Edgar Kant kinnitas Johannes Silveti lektori ametisse kolmeks aastaks, kuni 31. märtsini 1946.³⁰

²⁹Samas.

³⁰Samas.

Juba samal kevadel, 7. mail 1943 on dekaan Julius Mark esitanud rektorile ettepaneku teha Johannes Silvetile ülesandeks üliõpilaste pooleli olevad seminari- ja proseminaritööd läbi vaadata ning eksamid korraldada. Rektor kinnitab ettepaneku ja lisab:

Prof. A. Orase mitteilmumise kohta palun ettekannet sellest Hari-
dusdirektorile teatamiseks.³¹

Ants Oras oli Eestist põgenenud Soome 1943. aasta aprillis ülikooli informeerimata. Seega pidi Silvet hakkama täitma profesori kohuseid.

Johannes Silvet märgib 1949. aastal kirjutatud venekeelses eluloos,³² et kui 1944. aasta augustis Nõukogude väed Tartule lähenesid, pidid ülikooli töötajad rektori korraldusel osalema valveteenistuses ja kaitsma silda üle Emajõe. Teenistuses olles sai ta parema käe küünarvarrest raskelt haavata koos luu killunemisega, taganevad Saksa väed võtsid ta kaasa ja viisid Tallinna ning sealt laatsaretaurikuga (*лацаретный пароход*) Saksamaale. Ta oli laatsaretis Bregenzi linnas Austrias 1945. aasta mai lõpuni. Hilisemas kirjas onupojale Paul Schwalbele 14. novembrist 1958 ütleb ta:

Tore rahvas, austerlased. Asusin 1944/45 Bregenzi linnas, kus ühelpool oli Saksa, teiselpool Šveitsi piir otse silmaga näha /linn asub Bodensee ääres/ — ja ma armastasin uidata Alpi mägedel linna külje all. Jah, siis ma kosutasin ennast seal peale üsna rasket haavamist. Olen õnnelik, et mulle mu parem käsi alles jäi /taheti maha võtta/, kuigi ta on nüüd pisut invaliidne.³³

Abikaasa Ida ja tütreid pidasid teda surnuks, kuid tal õnnestus kodumaale kiri saata, et ta on elus. Teda keelitati ka välismaale jääma, kuid tema armastas oma perekonda väga ja tahtis nende juurde kiiresti tagasi tulla.³⁴

³¹Samas.

³²RA, EAA.5311.134.140.

³³TÜR KHO, F 118, s 91.

³⁴Marju Silveti teade.

TÖÖ ÜLIKOOLIS 1945–1950

Esimesel võimalusel registreerus Johannes Silvet repatrieeruda soovivate Nõukogude kodanike kogunemislaagris ning jõudis tagasi Tartusse 30. septembril 1945. aastal. Juba järgmisel päeval määrati ta Tartu Riikliku Ülikooli inglise filoloogia dotsendiks. Rahvusarhiivis on säilinud dekaani ajutise kohusetäitja Richard Kleisi ettepanek (küll alles 4. oktoobrist) TRÜ rektorile

määrata Saksamaalt repatrieerunud mag. phil. Johannes Silvet dotsendiks inglise filoloogia alale ning ühtlasi Lääne-Euroopa rahvaste filoloogiate kateedri juhataja kt-ks [...] alates k.a. 1. oktoobrist.

Kleis lisab, et kuna

õppetöö seisukohalt on küsimus kiireloomuline, palun anda, kui võimalik, sm. Silvetile juba enne vormilist kinnitamist eelloa tööse asumiseks.³⁵

NSV Liidu Kõrgharidusministeeriumi juures asunud kõrgem atesteerimiskomisjon (*Высшая Аттестационная Комиссия*, tavaliselt lühendatud kui VAK) andis 19. mail 1949 Johannes Silvetile dotsendi tunnistuse (*аттестат доцента*). Samuti on VAK 29. märtsil 1949 andnud Silvetile teaduste kandidaadi diplomi. Tegelikult oli TRÜ nõukogu otsustanud juba 10. mail 1946 omistada Johannes Silvetile filoloogiateaduste kandidaadi kraadi, seega pidi ta VAKi kinnitust ootama ligi kolm aastat. Ilmselt ei soovinud VAK Silveti magistrikraadi nõukogude kandidaadikraadiks ümber arvestada, sest 14. veebruaril 1949 on ülikool saatnud VAKile täiendava selgituse tema magistrikraadi ümberarvestamise asjus. Selles mainitakse, et Silveti magistrtritöö „The Development of Milton’s Blank Verse” on selle kirjutamise ajale omaseid nõrkusi, kuid magistrikraadi kandidaadikraadiks ümberarvestamisel võeti arvesse ka suurt hulka töid, mis Silvet oli kirjutanud hiljem. Leitakse olevat märkimisväärne, et Silveti esimene trükis avaldatud artikkel (1924) oli vene luuletajast Vladimir Majakovskist, kes olevat siis olnud Eestis täiesti tundmatu.

³⁵RA, EAA.5311.134.140.

Johannes Silveti tähtsaimaks tööks on aga tema inglise-eesti sõnaraamat, millest 1948. aastal hakkas ilmuma autori täiendatud ja parandatud väljaanne. Kõike seda arvestades peetakse Johannes Silvetile kandidaadikraadi andmist täiesti põhjendatuks. Kirjale on alla kirjutanud rektor Alfred Koort ja ajaloo-keeleteaduskonna dekaan Harri Moora.³⁶

Tegelikult taotleti Johannes Silvetile isegi professori kutset. 18. juunist 1946 pärineb kiri Tartu Riikliku Ülikooli nõukogule, kus ENSV Teaduste Akadeemia tegevliige Johannes Volde-mar Veski, professor Paul Ariste ja dotsent Arnold Kask teevad ettepaneku Silveti esitamiseks professori teadusliku kutse kinnitamiseks. Iseloomulik on, et siin veel ei kasutata nõukogulikku fraseoloogiat ja antakse täiesti positiivne hinnang Silveti tegevusele Eesti Vabariigi ajal. Ka siin märgitakse tema osa Majakovski esmatutvustajana eesti lugejale.³⁷ Professori kutset saada Silvetil siiski ei õnnestunud.

Ka Johannes Silveti kinnitamine kateedrijuhatajaks või isegi selle kohusetäitjaks ei läinud libedalt. Eesti NSV Hariduse Rahvakomissariaadi kaadrite osakonna juhataja Hell Maran kirjutas TRÜ kaadrite osakonna juhatajale 1945. aasta novembris:

Hariduse Rahvakomissariaadi Kaadrite Osakond teatab, et ei pea võimalikuks kinnitada sm. Silvet'it kateedri juhataja k.t. Sm. Silvet'il on lubatud töötada kateedri dotsendina.

Ülikool on 14. veebruaril 1946 esitanud Silveti kinnitamiseks uuesti ning Hell Maran vastas 9. märtsil 1946:

Palun lähemalt selgitust, miks teete ettepaneku sm. Reitavi vabastamiseks ja teistkordselt sm. Silveti kinnitamiseks Kaateedri juhataja ülesannetesse. Mäletavasti eelmise Teie ettepaneku puhul teatati Teile Hariduse Rahvakomissariaadi Kaadrite Osakonna otsus.

Kirjale on tindiga kirjutatud:

³⁶Samas.

³⁷TÜR KHO, F 118, s 24.

Vastata, et kokkuleppel H-Rk-iga on esitatud ettepanek kinnitada kateedrij. kt-ks, kateedri töö korraldamise huvides, arvesse võttes sm. Silveti suurt energilist töötamist.

Allkiri selle märkuse juures pole loetav. Rektor oli tegelikult juba enne Hell Marani kirja, 17. jaanuaril 1946 kinnitanud Silveti “lääne filoloogia kateedri juhataja ülesannetesse, arvates 1. jaanuarist 1946. a.”³⁸

Paistab, et asja lõplikuks otsustamiseks oli vaja pöörduda Moskvasse. Rektor Alfred Koort ja kaadrite osakonna juhataja Jenny Nõu on 22. mail 1947 saatnud kirja NSVL Kõrghariduse Ministeeriumi ülikoolide peavalitsusele pealdisega “вторично” (teist korda). Selles esitatakse Johannes Silvet kateedri juhataja kohusetäitjaks kinnitamiseks. Ülikoolide peavalitsuse ülema asetäitja A. Grigorjani allkirjaga vastuses 17. juunist 1947 kinnitati Silvet Tartu Riikliku Ülikooli lääne filoloogia kateedri juhataja kohusetäitjaks.³⁹

Johannes Silveti inglise-eesti sõnaraamatu teine trükk ilmus aastatel 1948–1949 seitsmes vihus. Artiklis “Kuidas valmis inglise-eesti sõnaraamat”⁴⁰ kommenteerib Silvet, et

teises trükis on märksa rohkem olulisi ning eriti kaasaegse anglo-ameerika keelepruugi mõistmiseks vajalikke märksõnu kui esimeses trükis. Nagu II trüki eessõnas märgitud, on vajalike lisanduste jaoks võidetud ruumi tarbetute seletuste ja ebaoluliste märksõnade kustutamise varal.

Ettekandes “Mõningaid probleeme seoses lääne-euroopa keelte sõnaraamatutega”⁴¹ märgib ta, et on palju tänu võlgu nõukogulikele sõnaraamatutele, eriti Vladimir Mülleri uuele inglise-vene sõnaraamatule (Moskva, 1946). Enn Veldi ütleb artiklis “Johannes Silveti “Inglise-eesti sõnaraamat”: kolme väljaande võrdlus” (2009), et osa lisandusi ja väljajätte tehti ideoloogilistel kaalutlustel.

³⁸RA, EAA.5311.134.140.

³⁹Samas.

⁴⁰TÜR KHO, F 118, s 16.

⁴¹TÜR KHO, F 118, s 28.

Ligikaudu samal ajal, 1948. aastal, ilmus ka Melanie Rauga *Inglise-eesti sõnaraamatu* esimene trükk. Johannes Silveti retsensioonis⁴² saab see koolisõnastik karmi kriitika osaliseks. Retsensiooni algus on kirjutatud ajastule omases sõnastuses:

Sm. Stalini poolt Nõukogude teadlastele asetatud ülesanne — järele jõuda ja ette jõuda kodanliku maailma teaduse saavutustest — on leidnud innukat täitmist NL-u keeleteadlaste poolt leksikograafia alal.

Minnes aga sõnastiku sisulise külje arvustamise juurde, on Silveti peamine etteheide, et Melanie Rauk pole piisavalt kasutanud nõukogulikke allikaid, nagu ta eessõnas väidab, ega ka Silveti enda inglise-eesti sõnaraamatut, vaid hoopis kriitikameeleta kopeerinud Maria Varese *Inglise-eesti taskusõnaraamatut* (1. trükk 1936), seda vaid vähesel määral täiendades. Üle on kantud isegi juhuslikud trükivead, näiteks sõna *load* on tõlgitud kui 'loeng', kuigi selle üks tähendus on 'laeng'.

1948. aastast on säilinud Johannes Silveti märkmed ettekanadeks "Loeng keele alal".⁴³ Neis toob ta esile mõningad võõrkeelse loengu erijooned. Näiteks märgib ta, et

loeng peab alaliselt arvestama mitte ainult sõna- ja fraseoloogilist tagavara [---], vaid ta peab seda keeletaset pidevalt arendama ja rikastama. Õppejõud peab siin olema elavaks eeskujuks võõrkeele loomulikus tarvitamises.

Ka ütleb ta, et

siin ei tarvitse alati küllaltki põhjalik keelevaldamine õppejõu enda poolt garanteerida küllaldasi edusamme üliõpilaste poolt. Seejärest tuleb õppejõul kogu aeg visalt töötada oma loengu meetoodika täiustamise ja täpsustamise suunas, seal juures aga ühtlasi kogu aeg olles valvel oma enese keelise väljenduse täiendamiseks.

14. juunil 1948. aastal esines Johannes Silvet TRÜ teaduslikul sessioonil ettekandega "Mõningaid probleeme seoses Lääne-Euroopa keelte sõnaraamatutega".⁴⁴ Ettekanne algab täpselt sama

⁴²TÜR KHO, F 118, s 23.

⁴³TÜR KHO, F 118, s 34.

⁴⁴TÜR KHO, F 118, s 28.

lausega Stalini seatud ülesandest nagu juba mainitud retsensioon. Samuti on identne lause:

Eriti on elavnenud võõrkeelsete sõnaraamatute ilmumine (uutes revideeritud ning täiendatud väljaannetes) peale Suure Isamaasõja võidukat lõpuleviimist, kuna on tohutult kasvanud nõukogude intelligentsi huvi võõrkeelte õppimise ja võõrkeelse kirjanduse lugemise vastu.

Umbes kahel leheküljel kiidetakse nõukogude sõnaraamatuid kui eesrindlikemaid kogu maailmas, sest

raamatute koostamiseks moodustatud tööbrigaadid parimatest eriteadlastest tagavad üldise kõrge kvaliteedi ja detailide hoolikalt kontrollitud usaldatavuse.

Järgneb asjalik ülevaade sõnastike ajaloost Eestis alates Heinrich Stahli grammatikale (1637) lisatud saksa-eesti sõnastikust. Märgitakse, et enne 1917. aasta revolutsiooni said eestlased õppida muid võõrkeeli ainult saksa või vene keele kaudu.

Esimeseks inglise-eesti sõnaraamatuks oli 1927. aastal ilmunud Hans Pöhli sõnaraamat, mis pälvis juba ilmumise ajal rohket kriitikat, ka Silvet ise oli avaldanud arvustuse selle kohta (Schwalbe 1927). Peale mitme väikesõnaraamatu mainitakse ettekandes ka Vidrik Vihervälja ja Eino Gepesoo (Herbert Haljaspõllu ja E. Pihlaka) koostatud inglise-eesti sõnaraamatut (ilmus vihkude kaupa 1937/1938), millest ei kujunenud tõsist võistlejat Johannes Silveti sõnaraamatule, sest oli

liiga asjatundmatute autorite poolt koostatud ja pealegi ülepea eela rutates.

Johannes Silvet kahetseb, et ta ei saanud oma sõnaraamatu koostamise ajal kasutada Vladimir Mülleri ja Semjon Bojanuse inglise-vene sõnaraamatut (3. trükk 1933), kuid möönab, et tal oleks võinud tekkida

kiusatus seda liialt eeskujuks võttes teha vähem originaalset tööd materjali valikul.

Ettekande lõpul sõnastab Silvet Nõukogude Eesti leksikograafia ees seisvad kiireloomulised ülesanded, sealhulgas küllal-

dase ulatusega prantsuse-eesti ja mõõduka suurusega hispaania-eesti sõnaraamatu koostamine. Eesti-võõrkeelsete sõnaraamatute alalt mainib ta, et eriti annab tunda korraliku eesti-inglise sõnaraamatu puudumine. Ta leiab, et tulevaste sõnaraamatute koostamine ja revideerimine peaks toimuma kollektiivse tööna ühe asutuse, näiteks Teaduste Akadeemia koordineerimisel.

Ettekande lõpp ühendab nõukoguliku ja rahvusliku:

Arusaadavalt jäävad venekeelsed suursõnaraamatud tähtsamate maailma kultuurkeelte alal ka Nõukogude Eesti haritlastele asendamatuks teatmeteosteks, kuid meie omarahvusliku leksikograafia tulevikuülesannete hulgast ei tohi kaduda ka otseselt eesti lugejaskonna jaoks määratud võõrkeelesõnaraamatute koostamine ja nende pidev täiendamine ning täpsustamine.

Sel perioodil pidas Johannes Silvet veel teisegi ettekande, “Saavutusi nõukoguliku leksikograafia alal”,⁴⁵ mis on kuupäevastatud 29. novembriga 1949, kuid pole märgitud, kellele ta esines. Selles ettekandes on tunduvalt rohkem nõukogulikku fraseoloogiat ning mainitakse isegi “geniaalset nõukoguliku keeleteaduse rajajat Marri”, kelle vaated Stalin küll peagi (1950) antimarksistlikuks kuulutas. Silvetil oli vaja lahendada vastuolu Marri arvamus ja oma ettekande teema vahel, sest Nikolai Marr (1865–1934) oli enne surma nurisenud, et tema

kaastöölised ja oodatavad järeltulijad teadusliku töö alal ei sõandanud küllaldaselt määral tegelda põhimõtetlike üldteoreetiliste probleemidega, vaid kippusid nokitsema leksikograafilise töö alal.

Johannes Silvet jätkab sellegipoolest:

Kuid nõukogude leksikograafia võib tõelise uhkusega vaadata oma saavutistele. . .

Minnes vene keele sõnaraamatute juurde ütleb ta:

See keel on võimas relv võitluses sotsialismi eest kogu maailmas, see on nõukoguliku ajastu tähtsaim keel, milline avaldab üha

⁴⁵TÜR KHO, F 118, s 30.

suuremat mõju kogu maailma keeltele, olles inimsoo progressiivseima osa ideede kandjaks ja marksistlik-leninliku materialistliku ideoloogia väljendajaks.

Ta märgib et

Vene keele enda määratu rikastumine moodsa sõnavaraga peegeldub ka võõrkeele-sõnaraamatuis.

Muu hulgas mainitakse 1948. aastal professor Aleksandr Smirnitcki toimetusel ilmunud uut suurt vene-inglise sõnaraamatut,

mis on endisest oluliselt parem ning ajakohasem.

Edasi annab Silvet ülevaate uutest sõnaraamatutest olulisematest võõrkeeltest vene keelde ning sõnab lõpuks, et

toodud andmed tõendavad ilmekalt, et nõukogulik leksikograafia sammub esirinnas ka sellisel alal kui seda on Lääne-euroopa keeled.

Johannes Silveti esinemiste tekstides on märgata Stalini-aegse sõnakasutuse järkjärgulist kasvu, paistab, et see oli tal vajalik oma ametis püsimiseks. Loeng “Kaasaegse ameerika kirjanduse reaktisioonilisus”⁴⁶ on juba üleni rääge sõim “ameerika dollariimperialismi” aadressil, näiteks:

Kaasaegne ameerika kirjanduskriitika rõkkab suurte ja väikeste kapitalismi jahikoorte klähvimisest, mis on seda raevusem, et Vabadust oleks praegusel hetkel ebakohane võrrelda põgeneva kaljukitsega.

Silvet pidas selle loengu 16. novembril 1949 Elva rahvamajas, pidi esinema ka Jõgeva kultuurimajas 16. jaanuaril 1950, kuid loeng jäi ära kuulajate puudumise tõttu, sest väljas oli 25 kraadi külma, ning esines Võru kultuurimajas 1. veebruaril 1950.

Johannes Silveti õppetööst 1940. aastatel on säilinud inglise keele erikursuse ja inglise keele õpetamise metoodika kursuse tekstid. Inglisekeelne erikursus käsitles inglise verbi; tundub, et Silvet kirjutas sõna-sõnalt välja, mida rääkida.⁴⁷

⁴⁶TÜR KHO, F 118, s 31.

⁴⁷TÜR KHO, F 118, s 26.

Metoodikaloengute tekstid⁴⁸ on eestikeelsed, ilmselt õpetati seda ainet siis eesti keeles (hiljem inglise keeles). Metoodika konspekt algab väga põhjaliku kirjeldusega sellest, mida üliõpilased peaksid tundide hospiteerimisel (külastamisel) tähele panema (näiteks kas õpilastel on respekt ja usaldus õpetaja vastu; liigne respekt ilma usalduseta viib selleni, et ei julgeta küsida, kui midagi “jääb tumedaks”).

Grammatika õpetamise juures juhib Silvet tähelepanu sellele, et grammatika reeglid ei ole loogiliselt põhjendatud,

muidu oleks kõigi keelte grammatika ühine. Grammatika reeglid on nagu kokaraamatu retsept või kaardimängu reeglid!

Ta leiab, et võõrkeele tegelik valdamine kõnes on väärtuslik ideaal, kuid pole tavalises kooliõpetuses saavutatav. Kuigi kõnelemise õpetamisele tuleb tähelepanu pöörata, ei tohi selle läbi kannatada võõrkeeleõpetuse teised eesmärgid: kirjaliku ja suulise kõne mõistmine. Siin oli kindlasti oma osa Nõukogude Liidu eraldatusel läänemaaailmast, sest võimalusi õpitud võõrkeelt kõnes tarvitada oli vaid väga vähestel.

Naljaka üksikasjana jääb metoodika konspektis silma, et Edinburghi ülikooli saksa keele seminar olevat sisustatud Müncheni õlletoana. Silvet küsib “Kas ka õlu?” ja lisab, et “meil peaks olema inglise tubakat!”

Kuigi Johannes Silvet oli kinnitatud dotsendiks ja kateedrijuhataja kohusetäitjaks, ei kulgenud tema elu ülikoolis pilvitult. Ajaloo-keeleteaduskonna tootmiskoosolekul 29. juunil 1949 pidi ta esinema enesekriitilise sõnavõtuga, mille algtekst on säilinud peakirjaga “Kompassita laev”.⁴⁹ Selles loodab ta, et tema “kodanlikul ajal” ilmunud kirjandusteaduslikud artiklid on vajunud unustuse hõlma. Ta tunnistab, et tema *Inglise keele põhisõnavara* ei sobi sõnavalikult nõukogude kooli jaoks ning ka suur inglise-eesti sõnaraamat on “ebaajakohane”, sest sisaldab

⁴⁸TÜR KHO, F 118, s 29.

⁴⁹TÜR KHO, F 118, s 3; sõnavõtt ilmus ka ülikooli ajalehes (Silvet 1949).

hulga sõnu ning fraase religiooni või idealistliku filosoofia alalt, seal juures aga olles puudulik terminoloogias ühiskondlik-politiliselt alalt.

Isegi oma esimese *Loomingus* ilmunud artikli kohta Vladimir Majakovskist ütleb ta, et oli mõistnud Majakovskit vääriti, nähes temas pigem originaalset luuletajat-individualisti kui suurt revolutsioonilist luuletajat. Ta tunnistab, et ka

keeleteaduse alal tuleb põhjalikult revideerimisele võtta kogu kodanlisest ajast toodud teadmiste-pagas,

ning võtab endale ülesandeks lõpetada lähemal ajal eksternina marksismi-leninismi õhtuülikool.

Ajalehes *Noorte Hää* ilmus 25. mail 1950 artikkel “Formalism ja kosmopolitismi nõiaringis”. Mõni päev hiljem, 27. mail, loeb Johannes Silvet kateedri koosolekul ette selle kohta “aval-dise”,⁵⁰ mille venekeelse teksti oli ta sama päeva hommikul esitanud ajaloo-keeleteaduskonna dekaanile võimaliku välisrevisjoni puhuks. Ta ütleb, et artiklis süüdistatakse üldsõnaliselt, ilma ühtegi fakti toomata, et ta olevat

näidanud oma jõuetut viha nõukoguliku tänapäeva ja maailma eesrindlikuma teaduse, nõukogude teaduse vastu.

Ka olevat artiklis valelikult öeldud, et ta pole üliõpilastööde kirjutamiseks soovitanud ühtegi nõukogude autorit. Silvet väidab vastupidist: ta on Lääne filoloogia kabinetti toonud oma üliõpilastele kasutamiseks isiklikud eksemplarid Boriss Iljiši, Aleksandr Kunini jt nõukogude autorite teostest, sest raamatukogus neid raamatuid ei ole. Ka olevat mõttetu väide, nagu oleks ta käskinud ühel üliõpilasel kursusetööst maha tõmmata kodanlike õpetlaste vaadete marksistliku kriitika. Silvet leiab, et artikkel võis olla ajendatud ebarahuldava diplomitöömustandi esitanud üliõpilase kaebusest.

Tundub, et sekeldused sama üliõpilasega olid aluseks ka artiklile “kellestki mister Silvetist” TRÜ üliõpilaskonna seinalehes.

⁵⁰TÜR KHO, F 118, s 5.

Arvatavasti enesekaitseks on Johannes Silvet pidanud vajalikuks pöörduda kirjaga dekaani poole,⁵¹ milles ta väidab, et ei saa aru, miks

Eesti NSV kodanikku mõnitatakse välismaise tiitliga.

Ka siin seletab Silvet, et ta on rangelt kinni pidanud nõukogulikest programmidest ja üliõpilastele soovitanud nõukogude anglistide teoseid. Nagu *Noorte Hääle* artikli puhul, vihjatakse ka siin üliõpilasele, kes esitas diplomitöö mustandi liiga hilja ja mitterahuldaval tasemel.

Mingil koosolekul esines Silvet sõnavõtuga ülikooli kiriku kaitseks ja oli pärast seda äärmiselt ärevil, mis temaga nüüd tehakse. Johannes Silvet ise nimetas ennast agnostikuks, kuid austas nii usuteadust kui ka vaimulikke sügavalt.⁵²

VALLANDAMINE ÜLIKOOLIST JA TÖÖLE ENNISTAMINE

Johannes Silvet sai ülikoolis töötada 1. septembrini 1950. Siis vabastati ta ülikooli teenistusest “koosseisude ümberkomplekteerimise tõttu”. Selleaegses poliitilises olukorras oli Silvetil lootusetu taotleda tööle ennistamist, kuid ta nõudis vähemalt koondamistasu.

Silvet kirjutas 9. septembril rektorile Alfred Koortile järgmise kirja:

Olles 7. skp. kätte saanud ära kirja Teie käskkirjast no. 155, dateeritud 5. sept. s.a., leian ma, et minu vabastamine TRÜ teenistusest on arvates 1. sept. 1950. Kuna ma alles 1. sept. õhtupoolel sain suulise teate eelolevast vallandamisest, siis ei ole kinni peetud vastavast Töökoodeksi määrusest. Palun teha korraldus, et minule maksetaks, nagu seaduses ette nähtud, vallandamistoetust 2 nädala palga ulatuses.⁵³

⁵¹TÜR KHO, F 118, s 6.

⁵²Marju Silveti teade.

⁵³RA, EAA.5311.134.140.

Seejärel on TRÜ kaadrite ja eriosakonna ülem Helene Kurg 15. septembril teinud ettepaneku kinnitada Johannes Silvet NSV Liidu ajaloo kateedri dotsendi kohale 1.–15. septembrini 1950. Ta vormistataksegi tagantjärele sellele kohale rektori käskkirjaga 19. septembrist 1950. Tundub, et kasutati juhuslikult vaba olnud kohta Silvetile kahe nädala palga maksmiseks.⁵⁴

Johannes Silvet on peale TRÜ rektori käskkirja töölt vabastatud veel NSVL Kõrgharidusministeeriumi ülikoolide valitsuse ülema K. Žigatši käskkirjaga 7. oktoobrist 1950. Töölt vabastamise põhjusena on märgitud “ülikooli vastaval nõudel” (*no соответствующего требованию университета*).⁵⁵

Paistab, et Silvet püüdis saada ülikooli või pedagoogilise instituudi õppejõu kohta kuskil mujal Nõukogude Liidus. Sellest annavad tunnistust eitavad vastused NSVL Kõrghariduse Ministeeriumilt 9. maist 1951 ja Vene NFSV Haridusministeeriumilt 11. juunist 1951.⁵⁶

Rohkem kui aasta pärast vallandamist, 22. oktoobril 1951, on Johannes Silveti kohta koostatud iseloomustus.⁵⁷ Iseloomustuses pole mainitud, kellele esitamiseks see oli mõeldud. Alla kirjutanud on “dekaani e[est]” Eduard Laugaste, lisaks on veel vene tähtedega kirjutatud allkiri E. Raag, tema ametikohta pole märgitud.⁵⁸ On esitatud Johannes Silveti kokkuvõtlik elulugu ja teda kiidetakse kui head, laialdase eruditsiooniga spetsialisti, kes valdab täielikult inglise keelt. Iseloomustuse masinakirjatekstile on käsitsi tehtud parandusi, mis lisavad negatiivset tooni. Lauses

Ülikooli õppejõuna oli 1944. a. okupatsiooni võimude poolt suunatud minema rindele, kus sai haavata ja evakueeriti Saksamaale, kust repatrieerus a. 1945

⁵⁴Samas.

⁵⁵Samas.

⁵⁶TÜR KHO, F 118, s 6.

⁵⁷RA, EAA.5311.134.140.

⁵⁸Elmar Raag oli TRÜ marksismi-leninismi kateedri vanemõpetaja 1948–1952.

on “suunatud minema” asemele kirjutatud “saadetud” ning sõna “rindele” järele on lisatud ““Omakaitse” pataljoni koosseisus”.
Lausele

Oma töös on sm. Silvet järjekindel, püsiv ja nõudlik nii enda kui ka teiste suhtes; kuid ta töö positiivsete külgede juures ilmnemise kodanlikud igandid nii esinemistes kui ka loenguis

on lõppu juurde kirjutatud “mis raskendasid tema tööd ülikoolis”.
Iseloomustuse viimane lõik kõlab:

See kõik laseb oletada, et sm. Silvetil on eeldusi täita kohusetruult nõukogude pedagoogi ülesandeid [siit edasi käsitsi kirjutatud], kui ta vabaneb kodanlikest igandeist.

Kogu see lõik on kriipsudega läbi tõmmatud.

Elva rajooni haridusosakonna juhataja kohusetäitjale M. Fischerile on tema soovil saadetud 17. juunil 1954 ära kiri⁵⁹ samast iseloomustusest, kus eelnimetatud parandused on kantud masinakirjateksti. Veel on lisatud:

Vabast. 1. sept. 1950. a. koosseisude ümberkomplekteerimise tõttu.

Võib arvata, et haridusosakond soovis saada iseloomustust, sest Silvet kandideeris õpetaja kohale Nõo keskkoolis. Poliitilistel põhjustel teda sinna tööle ei võetud, nagu direktor Kalju Aigro hiljem Marju Silvetile tunnistas.

Johannes Silvet sai ülikoolitööle tagasi 1956. aastal. 2. juunil 1956 on ta kirjutanud “avaldise”⁶⁰ ülikooli rektorile, milles ütleb:

Kuna TRÜ käesoleval õppeaastal vajab uusi õppejõude võõrkeelte alal, siis käesolevaga sean üles oma kandidatuuri ühele vakantsest kohtadest.

Oma vallandamise kohta kirjutab ta:

Ülikooli teenistusest vabanesin 15. sept. 1950, kusjuures mu tööraamatusse on märgitud “koosseisude koondamise tõttu”.

⁵⁹RA, EAA.5311.134.140.

⁶⁰Samas.

Huvitav on sõna “vabanesin” kasutamine sellises kontekstis, selline sõnakasutus ilmneb ka mõnes muus dokumendis. Ta annab ülevaate oma tööst vahepealsel ajal, mainides nii tööd õpetajana ja kirjastuse jaoks kui ka leksikograafilist tegevust. Enda kohta ütleb ta:

Olen 61 aastat vana ja üldiselt hea tervise juures ning töövõimeline.

Ta lõpetab:

Vajalikeks läbirääkimisteks sooviksin ilmuda isiklikult, millal seda Ülikooli juhatus sobivaks peab.

Paarkümmend aastat hiljem, kirjas Ants Orasele 2. aprillist 1971, kommenteerib ta ülikoolist eemalolekut järgmiselt:

Ka pole mul ligi kümme aastat olnud mingeid erilisi raskusi või muresid, rääkimata ahistavast olukorrast, millesse ma olin sattunud kakskümmend aastat tagasi. Nüüd võin toda painajalikku aega meenutada isegi teatava rahuldustundega.⁶¹

27. augustil 1956 on Johannes Silvet täitnud ankeedi (“isiklik leht kaadrite arvestamiseks”).⁶² Keelteoskusena on seal märgitud

eesti, vene; inglise saksa, prantsuse (räägin); sõnastiku abil loen: rootsi, hollandi, soome.

Kohtadena, kus ta ülikoolist eemal olles töötas, on nimetatud Ahja, Pala ja Nina kooli ning Tartu I keskkooli, ka nimetab ta lepinguid Eesti Riikliku Kirjastusega ja tööd tunniandjana keeleühmadega Vanemuise teatris, Teaduste Akadeemias ja ülikooli raamatukogus.

Rectori käskkirjaga 31. augustist 1956⁶³ määratakse Johannes Silvet võõrkeelte kateedri dotsendi kohale. Käskkirjas on märgitud, et tema pedagoogiline staaž kõrgemas õppeasutuses on üle

⁶¹Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv (= KM EKLA), F 237, M 25, 4/7.

⁶²RA, EAA.5311.134.140.

⁶³Samas.

viie aasta. 16. jaanuaril 1958 asub Silvet nõudma, et talle arvestataks pedagoogilist staaži üle kümne aasta (millega kaasneks palgatõus), ning saab eitava vastuse. Ta esitab üksikasjaliku arhiiviteatise ning 1. maiks 1959 arvutatakse talle staažiks 10 aastat, 1 kuu ja 14 päeva.⁶⁴

EESTI-INGLISE SÕNARAAMATU KOOSTAMINE

Põhitöö kõrval koostas Johannes Silvet aastail 1956–1960 eesti-inglise sõnaraamatu käsikirja. Leping Eesti Riikliku Kirjastusega⁶⁵ on sõlmitud 7. mail 1956, kusjuures tähtaeg käsikirja üleandmiseks on ebarealistlikult lühike — 1. veebruar 1957. Tegelikult oli leping Silvetile esitatud juba 24. veebruaril, kuid ta lükkas selle tagasi, protestides väikese honorari vastu ja väites, et teiste sõnaraamatute koostajatele on rohkem makstud.⁶⁶ Uues lepingus lubatakse talle honorari 1000 rubla autoripoognalt.

Johannes Silvet taotles korduvalt käsikirja üleandmise tähtaja pikendamist.⁶⁷ Ta pidas sõnaraamatu koostamise kohta detailset päevikut.⁶⁸ Kohe päeviku alguses kalkuleerib ta, milline tuleks sõnaraamatu maht, kui A-tähte on 65¼ lehekülge, ning leiab, et see oleks 1670 lehekülge, mille peale hüüatab:

Liiga suur! Tuleb vähendada!

Eesti-inglise sõnaraamatu käsikirja lõpetamise kohta on päevikus sissekanne:

Viimane sõna käsikirjas (x-jalad) kirjutati 12. V 1960 kell 01.30 öösel, s.o. juba minu 65-da sünnipäeva varahommikul. Saadetud kirjastusele 12. V 1960 (päeval).

⁶⁴Samas.

⁶⁵TÜR KHO, F 118, s 11.

⁶⁶TÜR KHO, F 118, s 12.

⁶⁷Samas.

⁶⁸TÜR KHO, F 118, s 13.

Ka pärast käsikirja üleandmist Eesti Riiklikule Kirjastusele edenesid asjad aeglaselt. Kirjastuse poolt retsensentideks määratud Leopold Kivimägi ja Arthur Robert Hone — Silveti kolleegid — ei kiirusta retsensioonide kirjutamisega. Silvet teatab kirjastusele 12. veebruaril 1961, et

kindlasti ei saa tulla kõnesse kogu sõnaraamatu mahu paisutamine sellises ulatuses, nagu sm. Kivimägi näib soovivat.⁶⁹

1961. aasta aprilli algul on ta päevikusse kirjutanud:

Vaheaeg — keegi ei liiguta midagi kirjastuses. Minu suulised kõnelused Hone'iga ja Kivimäega on viljatud.

Kirjas 1961. aasta 10. detsembrist palub ta kirjastuselt selget otsust, millises ulatuses on vajalik ja võimalik lisamaterjali sisse võtta. Ta rõhutab veel kord, et enamikku Leopold Kivimäe soovitusi ei saa arvesse võtta, sest siis paisuks raamat mitmekordseks ja töö selle kallal võtaks aega viis-kuus aastat.⁷⁰

Uuemat väliskirjandust, sealhulgas sõnaraamatuid, oli Nõukogude ajal väga raske kätte saada. Johannes Silvet pidas aastail 1963–1965 kirjavahetust Briti Nõukoguga Londonis, et saada uuemaid sõnaraamatuid.⁷¹ Huvitav on, et kõigepealt pöördus Silveti poole Briti Nõukogu, kus oldi kellegi härra Marsh-Roberts'i kaudu teada saadud, et Silvet vajaks raamatuid loengute pidamiseks ja eesti-inglise sõnaraamatu koostamiseks. Talle pakuti abi ja küsiti tema täpseid soove. Kirjale on raamatute osakonna direktori eest alla kirjutanud proua R. F. Pearce, kellega toimus ka kogu järgnev kirjavahetus.

Silvet saigi mitu raamatut kätte, kuid sellele ajale tüüpiliselt läks osa raamatuid ka kaduma. 6. märtsil 1965 kirjutas ta Briti Nõukogule ja teatas, et 5. jaanuaril saadetud raamatud pole kohale jõudnud. R. F. Pearce'i järelepärimised Londonis ei andnud tulemusi. Kohaliku postkontori soovitusel ootas Silvet veel kuu

⁶⁹TÜR KHO, F 118, s 12.

⁷⁰Samas.

⁷¹TÜR KHO, F 118, s 40.

aega ja pöördus siis Moskvasse. Sealt on talle 21. juunil 1965 saadetud vastus rahvusvahelise postkontori reklamatsioonide keskbüroo (центральное бюро рекламы) ülema A. Kravtsova allkirjaga,⁷² milles öeldakse, et on vaja saadetise postile andmise kviitungi numbrit ja andmeid Briti postiteenistusele selle kohta, et saadeti jõudis NSV Liidu territooriumile. Moskva rahvusvahelises postkontoris käis paki jälgi ajamas (kuigi tulemusteta) ka Silveti moskvalasest tuttav V. Melnikov, kes 21. augustil saatis põhjaliku kirja oma vestlusest Kravtsova asetäitja Dubasiga.⁷³ Kirjast selgub, et Melnikov koos perega oli külastanud Silvetite peret Elvas. Sel ajal üürisid paljud elvalased tube välja Moskva ja Leningradi suvitajatele. Kas Melnikovid suvitasid Silvetite majas või kuskil mujal, pole kirjas täpselt öeldud, kuid ka Silvetid üürisid ühe toa ja veranda igal suvel suvitajatele.⁷⁴

Johannes Silvet pidas asja lootusetuks ja pöördus 24. juunil Briti Nõukogu poole palvega, et talle saadetaks uuesti kaks kõige vajalikumat raamatut: *Advanced Learner's Dictionary of Current English* ja *Concise Oxford Dictionary*.

Kirjas 13. oktoobrist 1965 teatab Silvet, et saadab Briti Nõukogule oma vast ilmunud eesti-inglise sõnaraamatu, ja küsib, kas Briti Nõukogul on raamatukogu, või palub raamatu edasi anda mõnele asutusele, kus ollakse huvitatud soome-ugri keeltest.

Vastuses 25. oktoobrist 1965 tänab R. F. Pearce raamatu eest ja teatab, et see jäetakse Briti Nõukogu raamatukogu välismaiste sõnaraamatute kollektsiooni. Ta teatab ka, et *Concise Oxford Dictionary* on välja saadetud 15. oktoobril ning loodab, et saab peagi saata ka *Advanced Learner's Dictionary*. Kirjas 21. detsembrist 1965 tunneb Pearce Silvetile kaasa, et *Concise Oxford Dictionary* pole ikka kohale jõudnud, ning teatab, et *Advanced Learner's Dictionary* oli välja saadetud 19. novembril. Sellega kirjavahetus Briti Nõukoguga lõpeb.

Eesti-inglise sõnaraamat ilmus lõpuks 1965. aastal. Päevikus on järgmine sissekanne:

⁷²Samas.

⁷³TÜR KHO, F 118, s 72.

⁷⁴Marju Silveti teade.

Neljap., 23. sept. 1965 (Esimesel sügispäeval, kuna täna kell 9.09 on 'pööripäeva' punkt): Sain esimesed kaks köidetud eksemplari oma sõnaraamatust. (Sm Kahu olevat Helmile need (Tartus kohvikus kokku saades) edasitoimetamiseks kätte andnud, autorieksemplaride arvel. Müügile tulevat raamat selle kuu lõpul.) Niisiis: Finis!⁷⁵

SÕNARAAMATUTE KORDUSTRÜKID VÄLISMAAL

Sõjajärgsetel aastatel avaldati Silveti inglise-eesti sõnaraamatust kordustrukke ka välismaal. Kaustikusse, kuhu Silvet tegi väljakirjutusi trükisõnast,⁷⁶ on ta 1958. aasta veebruaris kirjutanud:

Sm. Nora Kaplinski andmetel on ilmunud Silvet, J. Inglise eesti sõnaraamat. 2. tr. Orto Vadstena 1946, 1205 lk. [3. tr.] Eddy Geislingen / St. [1947?] 1171 lk. [4 tr.] Orto, Toronto 1956, 1207 lk.

Võrreldes Nõukogude Eesti kohmaka ja äärmiselt aeglase kirjastamisprotsessiga olid eesti pagulased ilmutanud imekspandavat aktiivsust. Oma 1961. aastal kirjutatud eluloos märgib Silvet, et kordustrukid on avaldatud ilma autori loata.⁷⁷

Aastatel 1957–1968 areneb Johannes Silvetil kirjavahetus Kanada eestlaste kirjastustega Orto (tegutses varem Rootsis) ja Ergon-type.⁷⁸ Esimeses kirjas 11. juunist 1957 kirjastusele Orto kirjutab Silvet, et on saanud teada, et tema inglise-eesti sõnaraamatu uustrukid on ilmunud Rootsis ja Kanadas ning Kanadas arvatavat, et ta on surnud. Ta kinnitab imiteerides Mark Twaini, et teade tema surmast on "pisut liialdatud", ning küsib, kas kirjastusel on nende arvates mingeid kohustusi tema kui autori vastu.

Vastuses 26. septembrist 1957 teatab kirjastus, et pakub honorari 300 dollarit, milleks võiks saata sularaha või "Teie poolt soovitud tarbeaineid pakkidena". Silvet soovib ülikonna- ja mantli-riiet ning talle vajalikke sõnaraamatuid. Kirjastus saadab omal

⁷⁵TÜR KHO, F 118, s 13.

⁷⁶TÜR KHO, F 118, s 20.

⁷⁷TÜR KHO, F 118, s 1.

⁷⁸TÜR KHO, F 118, s 42.

algatusel ka mõne paki toiduainetega, mille peale Silvet vastab 26. detsembril 1957, et nende järele pole vajadust, aga palub veel saata naiste riide- ning pesukraami oma abikaasa ja kahe tütre jaoks. Järgneb mitu kirja, kuni raamatud ja muud kaubad kätte saadakse.

Kirjastus Orto pöördub Johannes Silveti poole uuesti 17. augustil 1967, seega mõnda aega pärast eesti-inglise sõnaraamatu ilmumist, ja palub saata sellest ühe eksemplari. 25. augustil 1967 teatab kirjastus Orto:

Nimelt meie tegime juba pikemat aega ettevalmistusi Teie Eesti-Inglise sõnaraamatu väljaandmiseks. Sellest sai aga üks teine mees teada ja asus kibe-kiirelt sama raamatu välja andmisele ja nüüd kuulutab juba lehtedes, et on ilmunudki. Meie väljaanne ilmub septembrikuu keskel.

Orto palub, et Silvet saadaks tagantjärele ametliku tõendi (veebruari või märtsi kuupäevaga), et volitab Ortot tegutsema oma esinajajana USAs ja Kanadas.

Johannes Silvet vastab 10. septembril 1967, et ta on üllatunud ning talle jääb arusaamatuks, miks kirjastus informeerib teda kui autorit alles siis, kui raamat on juba ilmumas. Ta keeldub fiktiivse kuupäevaga volitust kirjutamast.

Juba 21. septembril saadab kirjastus Orto Silvetile ühe eksemplari nende avaldatud raamatust ja ka konkurendi väljaande. Orto loodab, et saab Silvetile mõne kuu pärast maksta honorari 300 dollarit, ning teatab, et teine kirjastus ei taha teadagi autorile honorari maksmisest.

31. oktoobril 1967 saadab teine kirjastus, Ergon-type, Silvetile

lahkeks tutvunemiseks Teie Eesti-Inglise sõnaraamatu, mida lasime siin trükkida selle väärtusliku teose kättesaadavaks tegemiseks ka võõrsil elunevatele eestlastele.

4. novembril 1967 teatab Silvet kirjastusele Orto, et aktsepteerib nende pakutud honorari, ja palub selle saata oma nõole Paul Schwalbele, kes oli Ameerika kodanik, kuid elas Helsingis.

Kirjastuselt Ergon-type küsib Silvet 13. novembril 1967:

Kas Kirjastus “ergon-type-ltd” ei mõtlegi pöörduda raamatu autori poole mingi ettepanekuga autorihonorari suhtes?

Ta ütleb, et pole veel pöördunud ühegi instantsi poole Eestis ega välismaal, kuid kui vaja, peab

avalikult kinni naelutama sellise piraatluse.

Silvet pöördub uuesti Ergon-type’i poole 14. veebruaril 1968, lootes,

et “ergon-type” ei jäta küünilise ükskõiksusega arvestamata ka autori materiaalseid huve.

Rohkem kirju Ergon-type’ile ega nende vastuseid Johannes Silveti fondis ei ole; arvata võib, et sealt mingit tasu saada ei õnnestunud.

USAs koostas eesti-inglise sõnastikku Paul Saagpakk. Johannes Silveti onupoeg Paul Schwalbe kirjutab sellega seoses 3. novembril 1958:

Meie paguluskeelemehed on niisuguses asjas päris saamatud. Juba 5 aastad tagasi lubas prof. Saagpakk suure kaastöötajate karjaga sarnast raamatud kirjutama hakata, ja korjas juba palju raha eeltellimiste kaudu. Siis jäi kõik vagusi, ja alles nüüd kus paljud ettetellijad oma raha tagasi on hakanud nõudma, teatab Saagpakk, et ta ikkagi selle raamatu kallal töötab.⁷⁹

Halvustavaid märkusi Saagpaku kohta leidub Paul Schwalbe teisteki kirjades. Nii kirjutab ta 30. aprillil 1973:

Sinu kolleeg sell alal — Saagpakk — kerjab ikka raha samasuguse töö algatamiseks, mida ta on “alanud” mitu korda viimase 20 aasta jooksul. [...] Paar kuud tagasi helistati minule et on praegu Helsingis ja tahab tungivalt minuga kohtuda. Teadsin juba ette, mis tagamõttega ja ütlesin et — pole aega.

Kirjas 29. novembrist 1978 kommenteerib ta pikemalt Saagpaku tööd sõnaraamatu kallal ja intervjuud, mille Saagpakk andis ühele oma koduosariigi Massachusettsi ajalehele. Schwalbe ütleb, et seal on

⁷⁹TÜR KHO, F 118, s 91.

muu seas kõva enese ülistamine ja mõnede arvates ebamäärase andmed sellel alal. Eesti keeles olevat rohkem sõnu kui inglise keeles, nimelt 700,000 sõna, kuna viimasel ainult 600,000? Ta olevat õppinud 5. ülikoolis viiel maal (välja visatud!) ja ka Soomes.

Schwalbe mainib jällegi, et Saagpakk püüdnud temalt raha saada ja olevat

eluaeg olnud ekspert stipendiumide saaja ja igasuguste kultuuriliste abiandmistega kasutaja

ning

vahepealse 23. aasta jooksul on Saagpakk juba 2 korda ettetellijalt raha saanud, mida nüüd vist unustatakse.

Paul Saagpaku eesti-inglise sõnaraamat ilmus 1982. aastal Yale University Pressi väljaandena ja kuulub kahtlemata eesti leksikograafia tippsaavutuste hulka, olles mahult ja tähtsusest võrreldav Silveti suure inglise-eesti sõnaraamatuga. Saagpaku sõnaraamatu teine trükk avaldati juba iseseisvuse taastanud Eestis kirjastuse Koolibri väljaandena 1992. aastal.

INGLISE-EESTI SÕNARAAMATU UUSTRÜKI ETTEVALMISTAMINE

Juba varem, 5. septembril 1955, seega enne, kui tal õnnestus tagasi ülikooli tööle saada, oli Silvet esitanud kirjastusele ettepaneku oma inglise-eesti sõnaraamatu uue trüki avaldamiseks.⁸⁰ Ta mainib, et oli kohe pärast eelmise trüki ilmunist asunud raamatut põhjalikult ümber töötama, kasutades nõukogude autorite Vladimir Mülleri ja Vladimir Arakini inglise-vene sõnaraamatuid, erialasõnastikke ja uuemaid eestikeelseid teatmeteoseid, ning võrreldes tõlkekirjandust originaalidega.

Peale teatmeteoste täiendas Silvet süstemaatiliselt oma sõnavara kirjanduse lugemise ja raadiokuulamisega. On säilinud

⁸⁰TÜR KHO, F 118, s 12.

kaustik pealkirjaga “Odds & Ends of Information from BBC, VoA [Voice of America], etc. 1957ff–1966”, kuhu ta kirjutas ingliskeelsetest raadiosaadetest kuulnud sõnu, väljendeid ja näitelauseid.⁸¹ Samuti tegi ta hulga väljakirjutusi nii erialastest kui ka ilukirjanduslikest raamatutest, kirjutades sageli käsitsi ümber terveid pikki lõike või tabeleid, sest sellal puudus võimalus koopiaid teha.⁸²

Uuesti pöördus Silvet kirjastuse poole taotlusega inglise-eesti sõnaraamatu uue trüki ettevalmistamiseks 5. juulil 1960. Teadusliku kirjanduse toimetuse juhataja L. Abori vastas talle 5. augustil 1960, et sõnaraamatu koostamist võiks arutada septembri teisel poolel Tartus.⁸³

Alles 1964. aastal esitas kirjastus Johannes Silvetile lepinguprojekti. Silvet vastas 30. aprillil 1964, et lepinguprojekt on “põhimõtteliselt kõigiti teretulnud”, kuid tal on ka rohkesti vastuväiteid. Ta rõhutab, et pole võimalik välja anda sõnaraamatu kordustrükki, vaid uus trükk vajab hoopis põhjalikumat ümbertöötamist. Seetõttu on talle pakutud aeg liiga lühike ja honorar ebapiisav.⁸⁴

Ka selle sõnaraamatu koostamise kohta pidas Silvet päevikut, millest on säilinud tema tütre Hilju kirjutatud masinakirjakoopia, mis jääb pooleli 4. septembriga 1972.⁸⁵

Päeviku sissejuhatuses, mis on kirjutatud Tartus 20. detsembril 1960, on märgitud:

Eriti oli alates sügisest 1950 (millal ma TRÜ tööst vabanesin) mu peamiseks mureks nokitseda oma sõnaraamatu kallal.

Käsitähtsaks tegelikkuse koostamist on ka jälgitud alates 20. detsembrist 1960. Päevikust on näha, et kirjastus viivitas kindla otsuse tegemise ja lepingu sõlmimisega.

Täpselt dateerimata märkuses kirjutab Silvet:

⁸¹TÜR KHO, F 118, s 21.

⁸²TÜR KHO, F 118, s 15, 19, 20.

⁸³TÜR KHO, F 118, s 12.

⁸⁴Samas.

⁸⁵TÜR KHO, F 118, s 14.

Tähtsam on küsimus, kas üldse suudan ürituse lõpule viia? Ene-
setunne on viletsavõitu, kuigi midagi kindlat ei tea oma tervisel
viga olevat.

Lepingu on ta allkirjastanud ja kirjastusele tagasi saatnud alles
4. oktoobril 1964. aastal.⁸⁶

Artiklis “Kuidas valmis inglise-eesti sõnaraamat”⁸⁷ nimetab
Silvet vajadust põhimõtteliselt uue sõnaraamatu järele:

Oleks aeg koostama hakata täiesti uut suurt inglise-eesti sõnaraa-
matut, mis vastaks kaasaegsetele nõuetele niihästi sisult kui ka
struktuurilt. Ma ei tea, kas keegi noor või keskealine isik (kas ük-
si või kollektiivi liikmena) on valmis vastava [?] oma tööplaani
sellist üritust.

Samas artiklis mainib ta, et

Silveti inglise-eesti sõnaraamat võib trükist ilmuda ka siis kui
autor ei ole enam suuteline isegi korrektuuri poognaid lugema.

Ka mäletan isiklikest vestlustest, et Johannes Silvet ütles kordu-
valt: “Minu silmad seda ei näe.” Kolleeg Nora Tootsi sõnul oli
Silvet mures, kas talle leidub selles töös järglast.

Sõnaraamatu pikaldast ilmumisprotsessi kirjeldab Johannes
Silvet ka kirjas Ants Orasele 24. märtsist 1975:

Tallinna riiklik kirjastus olevat (!) ikka tõsiselt oma tööplaani võt-
nud käesoleval aastal laduma hakata mu suure inglise-eesti sõ-
naraamatu käsikirja. See sõnaraamat on minu poolt juba hulga
aastaid tagasi kirjastusele esitatud, hiljem aga veelkordselt põh-
jalikult täiendatud, ning uusimate teatmeteoste abil redigeeritud,
nii et kui ta ilmub, on ta tegelikult täiesti uus raamat. Aga mu ko-
gemused on näidanud, et sellise raamatu ladumine, korrektuuride
lugemine ning lõplikult trükkimine võtab meil kuus-seitse, võib-
olla isegi kümme aastat, ning seepärast ma kardan, et ma selle
raamatu lõplikku ilmumist üldse ise ei näegi.⁸⁸

⁸⁶TÜR KHO, F 118, s 12.

⁸⁷TÜR KHO, F 118, s 16.

⁸⁸KM EKLA, F 237, M 25:17, l. 14/24.

Bloomingtonis elanud eesti keeleteadlane Alo Raun (1905–2004) kommenteerib viivitust sõnaraamatu väljaandmisel kirjas Silvetile 25. juulist 1976:

Mis puutub Teie suurde sõnaraamatusse, siis see tõepoolest võib jääda teiste välja anda. Ent see ei ole ju kellegi lõpetamata sümfonia, vaid käsikirjas valmis (loodetavasti mitmeski eksemplaris). Miks ladumisega peab nii palju viivitama, see muidugi on ise küsimus. Võib-olla ei peeta seda nii hädaliseks, sest vaevalt oleks võimalik sarnaselt viivitada näit. mingi suurema vene-eesti sõnaraamatuga.⁸⁹

Johannes Silveti inglise-eesti sõnaraamatu kolmas trükk kirjastuse Valgus väljaandel ilmuski alles 1989. aastal, seega kümme aastat pärast autori surma.

Neljas trükk Silveti inglise-eesti sõnaraamatust ilmus TEA kirjastuse väljaandel 2002. aastal. Seda toimetas ja täiendas suur hulk inimesi.⁹⁰ See oli aeg, kui Eestis oli juba rohkesti müügil Ühendkuningriigis koostatud inglise keele seletavaid sõnaraamatuid, ka kohandati välismaal ilmunud sõnaraamatuid eesti keelele, lisades tõlkevasteid. Silveti sõnaraamatu kordustrükk ei toonud kaasa uut kvaliteeti eesti leksikograafias, kirjastuse peahuvi oli müüa Silveti nime kui kaubamärki.

Johannes Silvet töötas kaasa ka kollektiivis, mis koostas kõrgkoolidele määratud inglise keele grammatikat (kaasautorid Leopold Kivimägi, Oleg Mutt ja Laine Vösamäe-Hone). Raamatu 1. trükk ilmus 1962. ja 2. trükk 1968. aastal.

Juba alates 1954. aastast töötas Silvet koos Richard Kleisi ja Eduard Vääriga võõrsõnade leksikoni koostamisel. Selle esimene trükk ilmus 1961. aastal, hiljem on ilmunud mitu täiendatud ja parandatud trükki, viimati 2016. aastal.

Kuigi Johannes Silveti enda tõlkijategevus jäi peamiselt Eesti Vabariigi aega, toimetas ta tõlkeid ka nõukogude ajal. Talle oma-

⁸⁹TÜR KHO, F 118, s 84.

⁹⁰Nendeks olid Ivika Arumäe, Lea Ellert, Riina Kask, Katrin Kiik, Elen Laanemaa, Suliko Liiv, Ruth Mägi, Eha Mängel, Koidu Raudvere, Tiia Rinne, Pille Runtal, Mari Tamme, Kristi Tarand, Katri Tariq, Ahti Tomingas, Ireen Toomla, Nora Toots, Mari Vaba ja Dia Virkus.

se täpsusega märgib ta Georg Mere tõlgitud Shakespeare'i ajalookroonikate 1. köite kohta, et

viimased leheküljed selles köites 596–602 “Pärisnimele ligikaudne hääldamine” ja “Kasutatud kirjandus” ei ole minu toimetuse kontrolli näinud ja olen hiljem tõlkijale kirjalikult protesti avaldanud osasse sissejäänud rohkete vigade puhul.⁹¹

Ka oli Silvet tõlkinud rohked prantsuskeelsed tekstiosad Jaan Kärneri tõlgitud Leo Tolstoi romaanis *Sõda ja rahu*.

ELUST JA TÖÖST PENSIONIPÕLVES

28. mail 1960. aastal esitas Johannes Silvet avalduse pensionile minekuks.⁹² Ta osutas oma vanusele (65 aastat) ja halvenevale tervisele, kuid lisas:

Kuna mu kavatsuseks on intensiivsemalt jätkata oma tööd sõnaraamatute koostamise ning täiendamise alal, ei suuda ma seda teha TRÜ dotsendi töökoormuse kõrval.

Kateedrijuhataja Kallista Kann on avaldusele kirjutanud:

Vanaduspensionile minekuks ei ole takistust.

Tegelikult oli Silvet esitanud avalduse pensionile minekuks juba aasta varem, 25. mail 1959. aastal. Sellele on ta ise peale kirjutanud: “Jäeti tähelepanemata!”⁹³

Pärast pensionile minekut lahkus Johannes Silvet oma põlisest kodulinnast Tartust, asudes elama Elvasse väimehe ehitatud majja.⁹⁴ Tartus oli tal olnud vaid väike 15-ruutmeetrine toake.⁹⁵

1962. aastal suri Johannes Silveti esimene abikaasa Ida Silvet. Varsti abiellus ta uuesti, tema teine abikaasa Helmi on avaldanud tõlkeid saksa keelest.

⁹¹TÜR KHO, F 118, s 1.

⁹²RA, EAA.5311.134.140.

⁹³TÜR KHO, F 118, s 24.

⁹⁴Marju Silveti teade.

⁹⁵TÜR KHO, F 118, s 91.

Pensionipõlves ei katkenud Johannes Silveti sidemed ülikooliga. Ta täitis väiksemaid õppeülesandeid: aspirandi- ja kandidaadieksamite vastuvõtmine, haigestunud õppejõudude asendamine, diplomitööde juhendamine ja retsenseerimine. Pensionil olles ei nõustunud ta ettepanekutega võtta juhendada kandidaatitööde kirjutajaid, välja arvatud Aino Jõgi, kes kaitses oma töö “Inglise päritolu sõnad eesti keeles” 18. juunil 1971. aastal.⁹⁶

Oma tööpäevikusse⁹⁷ on Silvet kirjutanud:

Minu enda tunne on, et täna (neljap. 22. dets. 1972) vist viimast korda TRÜ inglise keele kateedri liikmena tööl olin. Enesetunne on üsna pessimistlik — eriti O. M. haiguse tõttu. // Sõitsin tagasi oma kodusesse Elvasse, kus hea lõunasöök ja soe tuba mind ootas. See sissekanne on tehtud 17.30 õhtul.

Oleg Mutti nimetas Johannes Silvet oma südamesõbraks.⁹⁸

Kogu sellele märkusele on hiljem punase pliiatsiga rist peale tõmmatud ja kirjutatud sama pliiatsiga:

Töö jätkub. (Teatati, et ka 1973. aastal on mul sama ülesanne — Aspirantide eksamineerimised. 22. IV 73. J. S.)

Kirjas Ants Orasele 14. aprillist 1973 märgib Silvet:

Muidugi olen ma juba (tosina aastaid) ametlikult vanaduspensionil, kuid ikkagi veel on mul üht-teist ka TRÜ liinis oma erialal teha. Eriti rõõmustab mind, et mõned mu endistest õpilastest, kes on nüüd TRÜ õppejõududeks, konsulteerivad mind mõnes küsimuses mu erialal. Püüan olla asjaga kursis.⁹⁹

1974. aastal anti Johannes Silvetile Tartu Riikliku Ülikooli tänukiri rektor Arnold Koobi allkirjaga, kus hinnatakse kõrgelt tema teeneid “nõukoguliku ülikooli taastamisel ja väljaarendamisel”.¹⁰⁰

⁹⁶TÜR KHO, F 118, s 1.

⁹⁷TÜR KHO, F 118, s 25.

⁹⁸Marju Silveti teade.

⁹⁹KM EKLA, F 237, M 25:17, l. 9/15.

¹⁰⁰TÜR KHO, F 118, s 7.

Viimati tegi Johannes Silvet ülikooli heaks tööd 1976. aastal.¹⁰¹

Selleaegseid olusid, võib-olla ka Silveti muhedat huumorit peegeldab ankeet,¹⁰² mille ta täitis Emakeele Seltsi Eesti kirjameeste bibliograafiakartoteegi ning bibliograafilise teatmiku jaoks 25. mail 1973:

Töökoht (kus ma käin ainult siis, kui selleks on mulle saadetud vastav kutse): Inglise keele kateeder, Tartu Riiklik Ülikool. Telefon: (kodune) ikka veel puudub, kuigi on lubatud sisse seada.

Aastatel 1971–1974 on kunstnik Richard Kaljo (1914–1978), Johannes Silveti õpilane Hugo Treffneri Gümnaasiumis, saatnud talle mõne humoorika kirja koos joonistustega.¹⁰³ Esimese kirja ümbrikule on aadressiks kirjutatud vaid “Elwa / Joh. Silwet”. Kirjas 5. oktoobrist 1971 ütleb Kaljo:

Sain su kirja kätte ja pean wabandama, et ma ei teadnud su täpset adressi aga olin SURM kindel et sinu sugusele nimekale mehele wäikses Elwa linnas igal juhul sõuab se kätte...

Veel on selles kirjutatud kooliaega meenutades, et

polegi mingi ime kui ma olin tolal 18 a tatikas ja sa ca 40 aastane tark mees ja su suur sõnastik oli veel mägede taga isegi mitte veel hällis.

23. juuli 1974. aasta kirjas on Kaljo öelnud:

Delikaatselt tituleerisid sa mind oma õnnitluses: armas “noor-meis” täitsa tore, läbi huumori prisma, nagu sa meile lõpuklassis igas ingliskeele tunnis serveerisid anglosaxlikke anektoote, mis pani terve klassi itsitama hästi hää valik oli sul.

Ajakirjanduses ilmus mitu artiklit Johannes Silveti 80. sünnipäeva puhul 1975. aasta mais. Kuna tema nimi oli juba muutunud sõnaraamatu sünonüümiks, kirjutab Gustav Liiv ajalehes *Edasi*:

¹⁰¹RA, EAA.5311.134.140.

¹⁰²TÜR KHO, F 118, s 1.

¹⁰³TÜR KHO, F 118, s 61.

Mitte väga paljudel õnneseentel on juba paar korda köidetud ja siiski pikaajalisest tarvitamisest räbalaks kulunud Silvet kodus raamaturiiulil (1975a).

Ta rõhutab, et nii suure sõnaraamatu tegemine üksinda on leksikograafias küllaltki haruldane. Ka eesti-inglise sõnaraamatu tegemisel ei saanud Silvet eeskujudele toetuda. Gustav Liiv mainib, et kolleegid kutsusid Silvetit “walking dictionaryks” (see tiitel pärandus hiljem vanemõpetaja Amanda Kriidile).

Ain Kaalep kirjutab 16. mai 1975 *Sirbi ja Vasara* artiklis “Grand old man” sügava tänutundega Silveti kui Hugo Treffneri Gümnaasiumi õpetaja vastu, et

kogu oma inglise keele võlgnen Johannes Silvetile!

Kaalep mainib ka, et John Galsworthy *Õunapuu* (1927) ja Oliver Goldsmithi *Wakefieldi kirikuõpetaja* (1931) hoolikate tõlgetega aitas Silvet luua meie tõlkekirjanduse traditsioone. Artikli lõpus Silvetile edaspidiseks jõudu soovides tsiteerib Kaalep Majakovskit kui Silveti meelispoeeti: “Et aastate kohal / kui laksuvad liipud // meil lehviksid / raamatulehed.”

Ajalehes *Kodumaa* on 14. mail 1975 avaldatud Eerik Tedre artikkel, kus Johannes Silvet vastab ka küsimustele. Ta seletab, et Tartu Õpetajate Instituudis õppides ostis ta Majakovski kogumiku *Pilv pükstes* ja õppis selle isegi pähe. Oma käsil olevatest töödest rääkides ütleb Silvet, et vaatab läbi *Inglise-eesti sõnaraamatu* uue trüki käsikirja ja täiendab seda ikka veel, kuigi käsikiri oleks juba võinud minna trükikotta.

Ajalehes *Tartu Riiklik Ülikool* 16. mail 1975 ilmunud artiklis kirjutab Gustav Liiv, et

niisuguse sõnaraamatu tegemine ilma erilise abita või kaasautorluseta on tõeline leksikograafiline kangelastegu, millega on toime tulnud vaid vähesed, sest see töö nõuab tavaliselt rohkem aega kui ühel inimesel eluaastaid (1975b).

Valmar Adams on saatnud Silvetile isikliku õnnesoovi,¹⁰⁴ mis algab sõnadega “DEAR SIR, auväärne Johannes Silvet” ja lõpeb “Shake hands!” Selles ütleb ta:

Meil — inimestel, kes on elanud kaks elu — oleks nii palju teineteisele jutustada, aga elame ju vist ainuüksi oma töös, ja see tähendab innukat üksikkongi, kust me harva hetkeks välja pääseme.

“Walking dictionary” ei teadnud siiski kõiki oma sõnaraamatute sõnu. Mäletan, kuidas ühel diplomitööde kaitsmisel tekkis tal vaidlus Oleg Mutiga, kuidas täpselt on eesti keeles *ash-tree* ‘saarepuu’. Silvet ütles siis:

I’m very weak in botany; I must consult my own dictionary.

Vastates Tartu Õpetajate Instituudi aegse koolivenna Johannes Rööbi kirjale 19. detsembril 1975, märgib Silvet, et

tunnen ennast füüsiliselt üsna heas korras olevat, kuigi niihästi nägemine kui ka kuulmine on üsna tõntsiks jäänud. Mu suurimaks isiklikuks mureks on halb mälu.¹⁰⁵

Ka ise mäletan, et ta tihtipeale ütles “lolliks hakkan minema”, ehkki seda kuidagi märgata polnud.

Johannes Silveti sõnaraamatute toimetaja oli Bruno Betlem (1924–2001), Silveti sõnutsi “lausa korvamatu kaastöötaja”,¹⁰⁶ kes oli enamiku sellal ilmunud inglise keele alaste raamatute toimetaja. Silveti fondis Tartu Ülikooli raamatukogus on säilinud Betlemi kirjad talle 1977.–1978. aastast seoses eesti-inglise sõnaraamatu teise trüki ettevalmistamisega.¹⁰⁷ Need annavad aimu ka selleaegsest suhtlemisstiilist (hoolimata kauaaegsest koostööst teietati ja kasutati perekonnanimesid) ning töökorraldusest, kus meeletu kiirustamine vaheldus materjalipuuduse ja pikkade seisakutega.

¹⁰⁴TÜR KHO, F 118, s 46.

¹⁰⁵TÜR KHO, F 118, s 89.

¹⁰⁶TÜR KHO, F 118, s 43.

¹⁰⁷TÜR KHO, F 118, s 49.

Johannes Silvet on kirjutanud eesti-inglise sõnaraamatu koostamise päevikusse 18. juulil 1977. aastal, et Bruno Betlem käis tema juures Elvas ja ütles, et kirjastus Valgus oli otsustanud välja anda uue trüki eesti-inglise sõnaraamatust fotostaatilise koo-piana, seega ei saa seal teha mingeid täiendusi ega parandusi.¹⁰⁸ Vaid mõni päev hiljem, 21. juulil 1977, kirjutab aga Betlem Silvetile, et sõnaraamatut ei hakata fotograafilisel teel paljundama, sest puudub ofsetpaber, vaid laotakse uuesti. Hea selle juures on, et saab parandusi ja täiendusi sisse viia, kuid sellega on väga kiire. 8. septembril kirjutab Betlem, et sõnaraamat peab tootmisse minema septembri esimesel poolel, muidu kaotab Betlem ja kogu tema osakond kvartalipremia ja võib saada muid karistusi.

Järgneb veel mõni kiri, kus Silvetit tagant kiirustatakse. 14. septembril soovib Bruno Betlem parandada ainult otsesed vead ja eksimused, muid parandusi olevat võimalik ka hiljem veergudes teha. Käsikiri jõutakse tootmisse anda 30. septembril 1977. aastal.

“Tootmise” edenemisest annab aimu, et ligikaudu aasta hiljem, 3. septembril 1978, teatab Betlem, et eesti-inglise sõnaraamatu käsikiri oli saadetud Tartusse H. Heidemanni nimelisse trükikotta jaanuaris. 13. septembril 1978 kirjutab Betlem, et küsis kirjastuse tootmisosakonna juhatajalt, millal hakatakse käsikirja laduma, ja too vastanud, et aasta lõpul. Eesti-inglise sõnaraamatu uus trükk ilmus alles 1980. aastal, seega ei jõudnud autor ka selle ilmumist ära oodata.

Ka Johannes Silveti teine abikaasa Helmi suri temast varem, 1978. aastal. Silveti tuttav Laine Karu, kellega peeti kirjavahetust inglise keeles, on sel puhul 29. mail 1978 saatnud kirja, mis algab sõnadega “Mu armas vaene üksiklane” (*My dear poor hermit*).¹⁰⁹

Laine Karu kirjeldab 83-aastast Silvetit oma kirjas 17. juunist 1978:

Ei ole jälgegi karmusest ega kibedatest kogemustest, mis on nii iseloomulik vanadele meestele, kes on väsinud ja eluvõitluses

¹⁰⁸TÜR KHO, F 118, s 13.

¹⁰⁹TÜR KHO, F 118, s 63.

lüüa saanud. Ma näen pigem rebasliku kavaluse varjundit kuskil suu ümber ja kergelt viltuseid silmi, nagu sellel, kes tunneb maailma ja teab, mida on vaja teada.¹¹⁰

SURM JA MÄLESTUS

Johannes Silvet suri 17. veebruaril 1979 ja on maetud Elva kalmistule. Ta suri külmetusse, sest oli 30-kraadise külmaga jalgsi läinud Elva avalikku sauna hoolimata tütre ja tütretütre hoiatusest.¹¹¹

Tundub, et ta aias oma surma ette, kirjutades postkaardil Ants Orasele 15. jaanuaril 1979:

On võimalik, et see kiri on minult viimane, sest juba paar nädalat tagasi mind rabas üsna äge haigus. Ma olen nüüd invaliid füüsiliselt ja psüühiliselt. Muidugi olen ma isegi liiga vanaks elanud, teatavasti ka üsna palju läbi elanud. [---] Tean ka, et mind ootab mulle määratud kalm Elva surnuaial. Kui mitte nüüd talvel, siis ehk kevadel või suvel — ei tea! NB! See kiri ei ole virisemine, vaid olen just rahul kõigega, mida olen läbi elanud.¹¹²

Johannes Silveti matustel sai Bruno Betlem endaga kaasa kõik kastid sõnasedelitega, mis Silveti töötoas olid.¹¹³

Johannes Silveti 100. sünniaastapäeva puhul avati Elva kalmistul tema mälestuskivi, mis kujult meenutab suurt sõnaraamatut Johannes Silveti allkirjaga. Kavandi autor ja teostaja oli Einar Grišakov (Eesti... 1995).

Tütretütar Marju Silvet kirjeldab Johannes Silvetit kui inimest, kes hoolis väga oma perekonnast, kuigi ta pidi oma pere liikmete tervise pärast palju muret tundma. Ta ei olnud üldse uhke inimene, vaid väga alandlik oma saatuse ja Jumala tahte suhtes. Iseloomult oli ta optimistlik ja jutukas, tal käis palju külalisi. Ta oli hästi liikuv ja isegi sportlik, tegi Elva metsades pikki jalutuskäike ning käis suvi läbi ennast Elva jões pesemas ja karastamas.

¹¹⁰Samas.

¹¹¹Marju Silveti teade.

¹¹²KM EKLA, F 237, M 25:17, l. 20/32.

¹¹³Marju Silveti teade.

Ta liikus alati kiire ja hoogsa sammuga ning paistis oma vanusest hulga noorem välja.

Oma armastust füüsilise tegevuse vastu väljendas Johannes Silvet ka kirjas Ants Orasele 26. novembrist 1975:

Tunnen ennast rõõmsamana puukuuris küttepuid lõhkudes ning saagides (isegi oma invaliidse parema käega). Armastan ka metsas teeradadel läbi lume kõmpida — muidugi mõõdukalt! [---] Mul on eriti hea tunne, kui neljajalgseid (hobused, koerad, kassid, isegi siilid) mind oma sõbraks peavad.¹¹⁴

Minu enda mälestustesse on jäänud Johannes Silveti heatahtlik huumor, samal ajal dokumendid näitavad teda kui punktuaalset inimest, kes astus välja oma õiguste eest nii palju, kui mingis olukorras võimalik oli. Näiteks pidas ta väga täpset arvestust oma sõnaraamatute honoraride ja muude töötasude üle ning oli järjekindel nende väljanõudmisel. Igatahes on ta jätnud püsiva jälje inglise filoloogia ajalukku Eestis, ta oli üks neist, tänu kellele säilis elav inglise keel Tartu Ülikoolis ka nõukogude ajal.

Kirjandus

- E e s t i Inglise Keele Õpetajate Selts. 1995. Johannes Silvet 100. — *Õpetajate Leht*, 5. mai
- G a l s w o r t h y, John 1927. *Õunapuu*. Autori loal tõlkinud Joh. Schwalbe. (Eesti Kirjanduse Seltsi rahvakirjanduse toimkonna väljaanne nr 20.) Tartu: Eesti Kirjanduse Selts
- G o l d s m i t h, Oliver 1931. *Wakefieldi kirikuõpetaja*. Tõlkinud ja ees sõna J. Silvet. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts
- K a a l e p, Ain 1975. Grand old man. — *Sirp ja Vasar*, 16. mai
- K a l l a s, Aino 1996. *Suurlinnade udus ja säras: Päevaraamat aastast 1922–1926*. Tõlkinud Helmi Eller. Tallinn: Eesti Raamat
- L i i v, Gustav 1975a. Johannes Silvet 80. — *Edasi*, 12. mai
- L i i v, Gustav 1975b. Silveti sõnaraamatu autor — 80. — *Tartu Riiklik Ülikool*, 16. mai
- M ä g e r, Mart 1976. *Keel, mida uurime*. Tallinn: Valgus
- P e t e r s, Willy E. 1927. *English Reader for Students of Economics and Pupils of Commercial Schools*. P. 1.: *Sõnastik ja seletused eesti ja saksa keeles*. P. 2. Tartu: Loodus

¹¹⁴KM EKLA, F 237, M 25:17, l. 15/27.

- Pöhl, Hans 1927. *Inglise-eesti sõnaraamat = English-Estonian Dictionary*. Tallinn: G. Pihlakas
- Rauk, Melanie 1948. *Inglise-eesti sõnaraamat*. Tallinn: Pedagoogiline Kirjandus
- Saagpak, Paul 1982. *Eesti-inglise sõnaraamat = Estonian-English Dictionary*. (Yale Language Series.) New Haven, London: Yale University Press
- Schwalbe [= Silvet], Johannes 1927. Üks ebaõnnestunud sõnaraamat. H. Pöhl: Inglise-Eesti Sõnaraamat. — *Postimees*, 16. november
- Silvet, Johannes 1936. *Inglise keele põhisõnavara*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts
- Silvet, Johannes 1939. *Inglise-eesti sõnaraamat = An English-Estonian Dictionary*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts
- Silvet, Johannes 1949. Kompassita laev. — *Tartu Riiklik Ülikool*, 16. september
- Silvet, Johannes 1965. *Eesti-inglise sõnaraamat = Estonian-English Dictionary*. Tallinn: Eesti Raamat
- Teder, Erik 1975. Johannes Silvet 80. — *Kodumaa*, 14. mai
- Veldi, Enn 2009. Johannes Silveti “Inglise-eesti sõnaraamat”: kolme väljaande võrdlus. — *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat = Estonian Papers in Applied Linguistics*. 5. kd. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 303–312

ILMAR ANVELT (1949) on lõpetanud Tartu Ülikooli inglise filoloogia erialal 1976, kirjaliku tõlke magister 2001. TÜ laborant, õpetaja ja lektor 1972–2016, õpetas peamiselt ingliskeelsete maade ühiskonna ja kultuuri ning tõlkeõpetusega seotud aineid, ühtlasi tõlkeõpetuse programmijuht 2010–2015. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “*American dream* või omakultuur: Eesti tudengite suhtumisest Ameerikasse” (1998, nr 2, lk 355–361), “Nunavut — innuittide oma territoorium” (1999, nr 2, lk 372–378) ja “Jaanipäevast Eestis ja Kanadas” (2001, nr 6, lk 1213–1221) ning järgmised tõlked: Roman Jakobson, “Verbaalne suhtlemine” (1989, nr 7, lk 1487–1502), Ilmar Tammele, “Ellu jääda ja edasi minna” (1990, nr 6, lk 1313–1344; nr 7, lk 1521–1552; nr 8, lk 1761–1792; nr 9, lk 1985–2016; nr 10, lk 2205–2218), J. Hillis Miller, “Kriitik kui peremees” (1991, nr 6, lk 1212–1226), Hans Sloane, “Kiri Peterburi Teaduste Akadeemiale” (2009, nr 4, lk 764–765); ühtlasi *Akadeemia* ingliskeelsete kokkuvõtete tõlkija.

PIRET KULLERKUPP. Joon. V (fragment, 2018)

VADJA-RETKED

Lauri Kettunen

Tõlkinud ja kommenteerinud Jüri Valge

VIIMANE VADJA-RETK KEVADEL 1915, EELSÜNDMUSTEGA

Dotsentuuritaotluse vaevaline käik

Jyväskyläs kirjutasin oma vadja keele materjalide alusel häälikuloolise uurimuse, mille peajooned esitasin suveülikooli loengutel⁹⁴. Sügisel viimistlesin käsitlust veelgi, mille järel Soome Kirjanduse Selts — arvestades retsensentide prof Heikki Paasose⁹⁵ ja Yrjö Wichmanni⁹⁶ ning dr Heikki Ojansuu⁹⁷ arvamust — võttis selle avaldamiseks vastu. Setälä ei olnud ehk nõustunud kaasretsensendiks hakkama või siis ei olnud teda palutudki.

Tol ajal olid Setälä suhted minuga nimelt äärmiselt pingul mu dotsentuuritaotluse tõttu, mille olin, nagu öeldud, esitanud juba 1913. aasta sügissemestri lõpul. Setälä oli andnud mu pädevuse kohta põhjaliku eksperthinnangu, mis vormilt, tõsi küll, oli lõpp-

Algus eelmises numbris.

⁹⁴Vadja keele häälikulooline uurimus — Lauri Kettuse *Vatjan kielen äännehistoria* (1915, 2. tr 1930).

⁹⁵Heikki Paasonen — Soome keeleteadlane. Vt viide 45, *Akadeemia* 2005, nr 9, lk 1948.

⁹⁶Yrjö Wichmann — Soome keeleteadlane. Vt viide 44, *Akadeemia* 2005, nr 9, lk 1947.

⁹⁷Heikki Ojansuu — Soome keeleteadlane. Vt viide 3, *Akadeemia*, 2005, nr 11, lk 2386.

kokkuvõttes pooldav, kuid vaimu poolest eitav. Professor Paasoselt kuulsin, et Setälä oli lugenud selle dokumendi Ojansuule ja Karjalaisele ette (Ojansuult ei küsinud ma kunagi selgitust ning temal endal oli ehk ebamugav seda jutuks võtta). Suuliselt oli Setälä oma arvamust aga täiendanud sel moel, et taotluse tagasilükkamine paistis kindel. Paasonen, kes oli palunud küsimuse päevakorda panna, keelitas mind — olles enne arutanud seda professor Hugo Suolahtiga⁹⁸ — taotlust tagasi võtma, millest ma siiski järsult keeldusin. Alles pärast seda luges Paasonen läbi kõik mu kirjatööd, palus mu enda juurde ja võttis mulle tehtud loobumisettepaneku tagasi. Ta kirjutas põhjaliku vastuse Setälä hinnangule ja sellest algas ajaloo-keeleteaduse osakonnas nende kahe suure kuust kuusse jätkunud kahevõitlus minu saatuse pärast.

1914. aasta sügissemestri alguseks, kui Paasonen tutvus mu vadja keele häälikuloo käsikirjaga, ei olnud asi veel lahenenud. Tol ajal oli võimalus dotsendiks ka *v ä i d e l d a* (missugust õigust praktikas tegelikult keegi polevat kasutanud) ja Paasonen hakkas mind ette valmistama selleks, et paluksin luba esitada oma vadja keele uurimus “dotsendiväitekirjana”. Ta olevat saanud ka Wichmannilt ja Ojansuult (kes kumbki ei olnud osakonna liige) kinnituse, et töö oleks selleks otstarbeks sobiv. Minu probleem lahenes enne semestri lõppu siiski mulle soodsalt. Professor Hugo Pipping⁹⁹, kelle arvamus minust oli üpris kriitiline (ta oli pannud ette mu väitekirigi Setälä hinnangu alusel tagasi lükata, kuigi oli hiljem oma seisukohast loobunud), oli kirjutanud soome-ugri keelte professorile K. B. Wiklundile¹⁰⁰ Uppsalasse ja küsi-

⁹⁸Hugo Suolahti (7. X 1874 – 23. II 1944), Soome poliitik (parlamendisaadik ja presidendikandidaat) ning filoloog (doktoriväitekirj vanaülemsaksa loomanimedest 1900), aktiivne ühiskonnategelane; Helsingi ülikooli germaani filoloogia professor 1911–1941, rektor 1923–1926, kantsler 1926–1944.

⁹⁹Hugo Pipping (5. III 1864 – 31. VII 1944), soomerootsi keeleteadlane, foneetik; tegutses aktiivselt soomerootsi organisatsioonides; Helsingi ülikooli Põhjamaade filoloogia professor 1908–1929.

¹⁰⁰Karl Bernhard Wiklund (15. III 1868 – 29. VIII 1934), Rootsi keeleteadlane (eelkõige saami keelte alal); Uppsala ülikooli soome-ugri keelte professor 1905–1933; alustas eesti keele õpetamist Uppsala üli-

nud tema arvamust mu dotsendipädevuse kohta. Wiklundi vastus oli olnud nii otsustavalt pooldav, et kui Pipping oli lugenud kirja osakonnas ette, oldi valmis küsimust lahendama. Vaid üks hääl, alati kiusliku professor Knut Tallqvisti¹⁰¹ oma, oli olnud vastu. Setälälgi ei sobinud vastu hääletada, sest ta oli oma kirjalikus arvamuses kord juba vormilise nõusoleku andnud.

Setälät häiris otsus siiski sedavõrd, et ta keeldus hakkamast minu *venia legendi* loengu hindajaks. Osakond valis selleks Paasose ja teiseks hindajaks Wichmanni. Oma keeldumisest hoolimata tuli Setälä kohale, tõsi küll, hilinedes nii palju, et tege-lik näidisloeng oli lõppemas ja mina olin hakanud küsitلهma oma eesti keele õppijaid — eesti keeles! Miks poleks seegi võinud olla õpetajaoskuste demonstratsioon ja samas tunnistus selle kohta, et ka praktilist keelt oli jõutud piisavalt õppida? Setälä ei olnud mallanud ka osakonnas jätta mu katseloengut kritiseerimata (ja tegi seda palju hiljemgi) sellest hoolimata, et ta loengut ennast ei olnud kuulnud. Tuli veel sooritada rootsi keele eksam, millesse kuulus ilma abivahenditeta tehtud kirjutis mingist oma teadusala küsimusest. Professor Pipping kukutas mu esimesel katsel läbi ja oleks kukutanud teiselgi, kui ma poleks talle meelde tuletanud, et tema ei oska soome keelt ligilähedaseltki niisama hästi kui mina rootsi keelt. Lisaks tuli pidada rootsikeelne loeng eksamikomisjoni ees ning tulla toime selle juurde kuuluva vaba vestlusega. Kui kõik see oli lõpuks läbi tehtud, nimetatigi mind soome keele dotsendiks¹⁰² 1914. aasta jõulukuu 17. päeval.

Olen seda oma esimest võitlust ülikooli õppetooli pärast kirjeldanud nii üksikasjaliselt, sest see teeb arusaadavaks ka mu

koolis 1901. a (põhikursus üks kord nädalas sügissemestril, samamahu-line jätk kevadsemestril) ning kordas seda 1906. ja 1911. a; ka ajalehe *Olevik* Skandinaavia korrespondent 1890. aastatel.

¹⁰¹Knut Leonard Tallqvist (16. III 1865 – 16. VIII 1949), semi kultuuride uurija (doktoriväitekiri 1894), Helsingi ülikooli idamaade kirjanduse professor 1899–1933; tegutses juhtivalt paljudes teadusorganisatsioonides, oli Soome Idamaaseltsi asutajaid ja esimees 1917–1949; tõlkis Gilgameši eepose rootsi keelde ja osales koraani soomendamisel.

¹⁰²Dotsent — Soomes akadeemiline tiitel, mis võidakse omistada omal alal põhjalike teadmistega ja õpetamisvõimekusega isikule.

uurimisretkede teele kuhjunud raskused. Mille kõigega noorusliku hoo ja innuga oleks võinud hakkama saada, kui dotsendina oleksin pääsenud ligi ülikooli suurtele ekspeditsioonistipendiumidele! Üks taotlus teise järel oli mõistetud ebaõnnestuma, kui oma aine professori arvamus oli vähemalt vaimu poolest eitav. Ja üks kallis suvi teise järel tuli higistada raskel palgatööl Jyväskylä suveülikoolis.

Retke eesmärk. Rahutu sõja-aeg

Aga seda pingsamalt tuli kasutada seda vähest aega, kui uurimisretkedele siiski pääses. Ja minek oligi kohe ees, sest kuigi vadja häälikulugu oli avaldamiseks heakskiidu saanud, tahtsin teha sellesse veel täiendusi nendest küladest, kus eelmistel kordadel ei olnud jõudnud käia. Peale selle oli teinegi põhjus, mis tegi retke ahvatlevaks. Mõni meist (Ojansuu, Tunkelo,¹⁰³ Väisänen¹⁰⁴ ja mina) oli tellinud endale Saksamaalt väikese kaasaskantava “Excelsior”-tüüpi fonograafi koos vaharullidega ja tellitu Helsingi tollist parajasti enne suure sõja algust kätte saanud. Olin enda jagu oma kodukihelkonnas juba katsetanud ja tulemustest vaimustuses. Kavatsesin võtta fonograafiga tallele ka kaduvat v a d j a keelt. Aega kippus aga väheks jääma, sest jõuluvaheajal ei maksnud pikka kogumisretke üritada ja maikuus pärast loengute lõppemist oli vaid kolm vaba nädalat Jyväskylä suveülikooli alguseni.

¹⁰³Eemil Aukusti Tunkelo (a-ni 1901 Ekman; 27. IV 1870 – 28. III 1953), Soome keeleteadlane, Helsingi ülikooli professori kt 1920–1930; paljude akadeemiliste ühenduste juhtivaid liikmeid, mh ajakirja *Virittäjä* asutajaid ja peatoimetaja 1897–1899 ja 1910–1926; käis murdeekspeditsioonil ka Eestis. Vt Lauri Kettunen, *Laadogast Balatonini*. Tartu, 1999, lk 236.

¹⁰⁴Armas Otto Väisänen (9. IX 1890 – 8. VII 1969), Soome rahva muusikateadlane; Helsingi ülikooli dotsent 1940–1956 ja professor 1956–1959; mh Kalevala-seltsi esimees 1942–1962 ja Soome Muusikateadusliku Seltsi esimees 1951–1965; kogunud rahvamuusikat mitmelt soome-ugri keelealalt, ka Eestist. Vt Lauri Kettunen, *Laadogast Balatonini*, lk 238.

Viimane aeg jäigi ja kasutasin seda hästi. Ent kõik oli endisest retkedest ärevam. Nüüd oli sõda. See oli möllanud juba ligi aasta otsa ja kuigi meil Soomes seda veel ei tundnud, oli see seda kibedamini tunda kõikjal Venemaal, järelikult ka vadja külates. Umbusk¹⁰⁵ iga võõra vastu oli suur ja mul oli taskus vaid samasugune kantsleri, minister-riigisekretär Markovi¹⁰⁶ soovitus nagu eelmisel korral, rahu ajal. Kui Kattilas ei oleks olnud võimu esindamas toosama sõbralik pristav, mu vana tuttav, oleks mind vahest juba sealt tagasi saadetud.

Ivana talus võeti mind igatahes vastu kui vana sõpra. Sõda oli juba jõudnud jätta märgi sellessegi peresse. Eespool jäi mainimata, et peres oli ka kasupoeg, kes eelmisel kevadel oli olnud aega teenimas. Harkina rääkis temast kui oma lapsest. Ta oli võtnud poisi juba imikuna Peterburi suurest lastekodust — või mis see riiklik asutus oligi —, kuhu rasedad said tulla sünnitama ja oma isatuid lapsi ära andma. Neid jagati siis kasulasteks mööda Venemaad ja Ingeriski olin jõudnud selliseid mitmes paigas kohata; koguni üks korralik “vadjalane” oli sellist päritolu. See Ivana pere kasulaps oli langenud ja kui Harkina nutt oli hakanud pere liikmetele närvidele käima, rääkis ta olevat käinud ikka laudas nutmas, ka lehmadele ja lammastele leinaitku kuulda andes. Ljovagi oli juba võetud ning muidu vaikne Oga soigus ja kartis mõistust kaotavat, kui peaks tulema sõnum mehe hukkumisest. Fedjal oli tema õnneks krooniline põiepõletik, mida mäletan sellest, et eelmisel kevadel mind raudteejaama sõidutades pidi ta mitu korda vankrist maha hüppama. Ta rääkis, et oli olnud sõjaväekomis-

¹⁰⁵Umbusku õhutati ka aastaid hiljem: 1957. aastal peeti Paul Aristet ja tema kaaslasi spioonideks, kes välismaalt saadetud. Vt Aristet, *Vadja päevikud*, lk 67, 69.

¹⁰⁶Minister-riigisekretär — ühenduslülili Soome senati ja Vene valitsuse vahel (töökoht asus Peterburis), seaduse järgi pidi selleks olema Soome kodanik, aga 1904–1905 ja 1913–1917 olid selles ametis venelased. — Vladimir Markov (26. VII 1859 – VIII 1919), sündinud Soomes, kindralleitnant, ka Helsingi ülikooli kantsler; Soome senatis a-st 1909; minister-riigisekretär 1913–1917; kuulus keisri lähikonda, oli Soome autonoomia lammutajaid ja venestamise elluviijaid; arreteeriti ning suri mõnedel teadetal näljutatuna ja vaimuhaigeks piinatuna Krestõ vanglas.

joni ees järeleandmatu: *Kui spravitatta, siis nõizõn sluužimaasõõ, kui että spravita, siiz en nõizõ* (kui ravite terveks, siis tulen, “tõusen” sõjaväeteenistusse, kui ei, siis ei tule). Ei olevat võtnud teda “spravitada” ning Fedja rõõmustas salaja oma pisikese vea üle.

Selles peres mind mu vabalt ringikäimise pärast ei kadestatud, aga kui tuli võõras sisse või juhtusin võõrasse kohta, oli esimesi küsimusi, miks nad ei ole mind sõjaväkke võtnud, kuigi olen samasugune keisri alam. Seletasin, et meie, Soome soomlased, ei ole õigupoolest samasugused ja et Soome maksab sõjaväekohustusest vabastamise eest keisrile raha¹⁰⁷, kümme miljonit marka aastas. See tegi asja vaid halvemaks. Raha! Oli teada, et mõnigi sõtta kutsutav oli salaja ostnud end raha eest vabaks, aga et nii avalikult ja kogu rahvas! Mulle heideti vihaseid pilke.

Kasulik fonograaf

Oli siiski üks asi, mis mõjus kõige kurjasilmsematelegi lepitavalt: fonograaf. Seda imetleti ja kiideti, kui meest ennast arvustatigi. Pajatab kõik tagasi, mida sellesse ütled, naerab ja kõhatabki sama moodi; ja kui juhtud kas või veidike midagi sobimatut sekka ütleva, ei häbene — laseb tulla, imeasi — nii heal kui halval samasugusena tagasi. Laulu kordab see peaaegu et ilusamana. Ent itku? Harkinagi teab seda ja kõik, kes olid kuulamas. Ei olnud kuiva silma, kui masin kaebles Harkina kasupoja saatuse üle või nuttis Harkina ema haua l itketud itku (*Mamaani minuu maalõõ toojani, kalliini minuu kazvattajani, synnyttelid minuu synnyttäjäni õnnõttõmiilõõ päiviilõõ* jne) ‘Minu ema mu maale tooja, minu kallis kasvataja, sünnitasid mu sünnitaja õnnetuteks päevadeks’. Mu sõber Armas Otto Väisänen rääkis ingeri karjapoist, kes oli

¹⁰⁷ Autonoomsel Soomel oli aastail 1881–1905 oma sõjavägi (juhiks keiser Aleksander III usaldusalune parun Georg Edvard Ramsay); kui Nikolai II aegsed katsed sulatada Soome armee Vene sõjaväe hulka olid ebaõnnestunud, Soome sõjavägi likvideeriti ning 7. oktoobri 1909. a manifestiga asendati sõjaväekohustus Vene riigikassasse makstava 10 miljoni margaga (summa pidi tõusma 1 miljoni võrra aastas kuni 20 miljonini); samasugust maksu tasusid ka tatarlased.

oma karjasepasunat tema fonograafi puhunud. Poiss oli kuulanud, kuulanud ja rõõmustades küsinud: *Mahanko mää nuin hyvin truibittaa?* ‘Kas mina oskan tõesti nii hästi puhuda?’ Fonograafist oli veel see kasu, et igaiüks, kellel oli midagi öelda, rääkis sellesse hea meelega — kui oli esimesest kohmetusest võitu saanud —, et ikka uuesti ja uuesti saada oma häält imetleda. Oga oleks kohe tahtnud otsata pajatada oma “skaaskasid” ‘muinasjutte’; nende hulka tuli lõpuks vадja versioonina Anderseni¹⁰⁸ “*Valkõa lumine tyttärikko*” ja muud selletaolist, mis pani mind kahetsema rullide väikese arvu pärast. Missugune rõõmus tunne oli mulgi, kui märkas, mida kõike see Edisoni leiutis minu teaduslale pakub, sest sellega kuulen — mõningasest ebaselgusest hoolimata — muu hulgas ka kõnele iseloomulikke kõikumisi, saan lasta iga tükki kõnetaktide kaupa nii palju korrata, kui tahan, jne. Ainult see, et kui keelenäide “diplomaatiliselt täpselt” ja muidugi keelejuhi juures ja kontrollijaks olles paberile kirjutada ning lõpuks veel kõnetaktid märkida, võtab see palju aega. Ega kõrvalseisja ju tea, missugune töö on olnud seoses kõikide eri keeltest ja soome keele murretest võetud fonograafi- ja parlograafisalvestistega¹⁰⁹, millest mõnegi raamatu olen avaldanud. Aga vадja keelega läks nii kurvalt, et ei saanud Kattila kandi näiteid kohe maha kirjutada ja hiljem läks ettemängija membraan katki. Vадja keelenäited julgesin avaldada alles aastakümnete järel (1932)¹¹⁰, kui avanes võimalus saada vадjalane fonograafist kuuluvat kontrollima.

¹⁰⁸Hans Christian Andersen (2. IV 1805 – 4. VIII 1875), Taani kirjanik.

¹⁰⁹Fonograafirullidel oli ka eesti keele materjale, ent need hävisid koos kohanimekaartide, raamatute ja mööbliga, kui Eesti Keele Arhiivi maja 1944. a maha põles. Vt H. Rätsep, “Tartu ülikooli eesti keele arhiivi saamisloost ja saatusest”. — *200 aastat eesti keele ülikooliõpet*. Tartu, 2003, lk 169.

¹¹⁰Vадja keelenäited — Lauri Posti ja Lauri Kettuse kogumik *Näyteitä vatjan kielestä* (VIII + 194 lk) ilmus 1932; selles on näiteid ka Tartu ülikoolis õppinud vадjalase Dmitri Tsvetkovi keelekasutusest.

Põnevad kohad

Uurimust kirjutades torkab alati silma asju, mille kohta sooviks lisaandmeid ja mida peaks kontrollima. Mul oli nüüd hea võimalus need kogunenud lisaküsimused esitada. Aga oli ka külasid, kus ma ei olnud veel käinudki, eelkõige too läänepoolne Jõgõperä rühm, millest õigupoolest olin vaid rutuga läbi sõitnud, kui Eestist tulles esimest korda Kattilas käisin. Tee sinna läks mööda väga ohtlikest paikadest: sain kuulda, et Soikkola poolsaart parajasti kindlustati ning patareisid ehitati kuuldavasti Koskise¹¹¹ külaski, ehk nii nagu vadjalased ütlesid *Kõhtšizõlla*. Minule teati rääkida, et venelased ei lase muidu kui kohaliku komandandi loal¹¹² kellelgi sealt mööda minna — aga muud teed Jõgõperä poole ei olnud. Ja minu lubatäht üldiselt...?

Mati külas tuttavate juures sain hästi hakkama, aga väikeses Pontizõõ¹¹³ külas (umbes 30 vadjalast) pidi juba sandisti minema. Üks 60-aastane eit jagas küll abivalmilt oma teadmisi, aga külaelanikud pidasid mu tegemisi ikkagi väga kahtlaseks. Ja nüüd nägin, et fonograafist ei olnudki ainult rõõmu. Üks kõrvalt vaadanud naine leidis, et sõjad ja selletaolised riistapuud kuuluvad kokku: on maailmalõpu märgid. Teine vaatas mind kohkunult ja lõi risti ette: *Antihristus!* Suutsin naeruga vältida teisi nakatumast sellesse hirmsasse kahtlustusse, aga mu tuju ei olnud — see on arusaa-

¹¹¹Koskise küla (*Koskinen*, vn *Bereznjaki*) — kadunud rannikulähe-dane küla Kazikko ja Luuditsa vahel Soikkola poolsaarel Haapala-jõe paremal kaldal (Ariste: *Kõhtšizõõ*, Koskolova küla).

¹¹²Loavajadus ning sage kontroll iseloomustasid ka sõja- ning kogu sõjajärgset aega; Paul Ariste kirjutab 1968. ja 1972. a kohta: “Pärast kella 9 hakkasime Jõgõperä poole marssima, et end seal registreerida. Keelatud piirialal ei tohi ju üle 24 tunni ilma registreerimata olla. Oleskelu loast üksi ei piisa”; “Vahepeal jõudis sinna piirivalve auto. Selles olnud ohvitser oli huvitatud, kes olen. Suure männi küljes oli salajane telefonikontakt. Ohvitser ühendas taskust võetud kõnetoru kontaktiga ja telefonis midagi ning sõitis siis minema”. Vt Ariste, *Vadja päevikud*, lk 101–102, 141.

¹¹³Pontizõõ (*Pontilova*, vn *Pondelovo*) — küla oli tuntud ka *Kontu* (2013. a kaardil *Kõntu*) nime all, 1892. a andmeil olevat seal olnud vadja keele rääkijaid. Vt Talve, *Vatjalaista kansankulttuuria*, lk 14.

dav — pilvitu, kui hakkasin oma *lisapetal* (selliseks oli muutunud “velosipeedi” nimi) edasi väntama. Mis võiks juhtuda Kõhtšizdõl? Kui retk vaid ei lõpeks Kroonlinna kindluses — keegi oli jõudnud juba selles suunas vihjata —, ja kui sind tõesti peetakse ikka veidike väiksemaks härraks kui Antikristus, lihtsaks luurajaks ainult — siis oleks jutt lühike. Ohtlikule kohale lähenedes hakkasin pingsalt jälgima ainult ees olevat teed ega heitnud pilkugi kõrvale — näidaku seegi vähene võimalikele nägijaile, et mul ei ole kavatsustki spioneerida. — Pahn!

See hääl tuli rattast, õnneks ainult rattast, mille kummilõhkes. Ja just siin kõige halvemas kohas — nagu oleks pinge kummigi lõhki ajanud. Igal juhul oli suur õnn, et kedagi ei olnud lähedal. Vahest oli liiklemine teel tõesti keelatud, sest ei jalakäijaid ega hobusemehi paistnud kuskil, kuigi paremat kätt oli suur küla. Nii palju ometi mõistsin, et siin ei tasunud kummi-parandusele mõeldagi; ratast lükates vaid rahuliku näoga edasi, pilk teele naelutatud, ei mingit vaatamist paremale ega vasakule. Olin valmis, et kusagilt kostab äkki “Stoi!”, aga ei kostnud midagi ega inimhingegi polnud näha. Versta jagu edasi kõndinud ja tajudes, et olen ohupiirkonnast väljas, lükkasin ratta metsa ja paikasin kummi. Pärast seda väntasin juba kergema südamega Luuditsa¹¹⁴ vadjalaste küla poole.

Sobiv talu Luuditsas. Vanim vadjalane

Sattusingi seal tallu, mis on mulle väga meeldivana meelde jäänud. Rohkem kui 60-aastane peremees oli uhke välimuse ja pika habemega rahulik isand. Ta lubas abivalmilt öömaja juba enne, kui olin näidanud talle oma passi ja soovituskirja. Oskas lugeda

¹¹⁴Luuditsa (Luužitsa, vn *Lužitsõ*) — 1848. a oli külas 74 vadjalast; 20. sajandi algul loetletud 70 talu. Vt Talve, *Vatjalaista kansankultuuria*, lk 5; Paul Ariste leidis oma korduvatel ekspeditsioonidel Luuditsas vadjalasi kuni oma viimase käiguni 1980. aastal; Heinsoo ja Kuuse järgi kõneldi 21. sajandi algul vadja keelt veel kolmes Vaipoolle külas: Liivtšüläs, Luuditsas ja Jõgõperäl. — Vt Ariste, *Vadja päevikud*, lk 182–184; Heinsoo, Kuusk, “Jõgõperä vadjalaste keelekasutus”, lk 95.

ja jättis muus mõtteski haritud inimese mulje. Peagi hakkas sinna tulema külarahvast, võis olla ka staarosta ise, külavanem¹¹⁵, ja tema see ilmselt oligi, kes hakkas mu ringikäimist kahtluse alla panema. — *Jeponaa* (Jaapani) *maalta tullu*, aimas keegi ohtu. Peremees kähvas vastu: *Piä suu tšiini, vähäkö tšävvää Soomessa jeka voosi!* (pea oma suu kinni, kas vähe käiakse Soomest igal aastal). Tõesti, selleski külas oli sageli nähtud — nimesid küll ei mäletatud — Soomest pärit rahvaluulekogujaid, kuigi mitte päris “jeka voosi”. Rääkisin siis seal, kelleks kõigeaks mind oli jõutud pidada. Peremees muigas: *Naizikot peltšääväd Antihristussa*, mitte teised, aga just “naizikod” ‘naised’. Ta näis olevat võtnud mu oma kaitse alla nähtavate ja nähtamatute vaenlaste vastu ning kui olin vitsutanud pere ühises lauas kõhu täis (pannoli oli praetud suuri rammusaid särge, keda koos olime toonud lähedal asuvas väikeses jões olnud mõrrast), siis tundsingi äreva päeva järel ennast rahuloleva ja sellele talule tänulikuna.

Selles majas kohtasin ka vanimat vadjalast ja üldse kõige vanemat inimest, kellelt olen kunagi keelt kirja pannud. See oli 109-aastane memm, peremehe ema. Ta kuulis halvasti ja kõne oli natuke katkendlik, aga täiesti arusaadav. Ta laskus alandli-

¹¹⁵Külavanemal (vdj *staarosta*) oli vadjalaste elu korraldamisel tähtsaid ülesandeid: ta ajas ühiseid asju, kogus maksuraha, osales põldude ja heinamaade jagamisel ning tema käes oli üks magasiaida kahest võtmest (teine aidamehel); külavanem korraldas ka küttepuude varumist, karjuste palkamist, koplite piiritlemist, uudismaa tegemist ja heinamaade puhastamist ning teeparandust; külavanemaks ei valitud noori, vaid 40–60-aastaseid mehi; nad valiti külakoosolekul kuni kolmeks aastaks (vilets võidi järgmisel koosolekul asendada, hästi toime tuleva volitusi pikendati); külakoosolekud toimusid kas külavanema juures või kindlaks kujunenud kohas keset küla. Ilmar Talve kirjeldab 1. septembril 1942 Kõrvõttulas toimunud koosolekut, mille kutsed viis jooksupääl talust talu poiss ning kus arutati vilja jagamist (mis liiki ja kui palju aita, mis seemneks). Samast ajast meenutab Paul Ariste, kuidas keelejuhi ühistööst kõrvalejäämisest tuli külavanemat informeerida: “Rahvas oli nõnda lahke, et kutsus ta koju. Õeldi, et kollektiivis võib mõni muu tema asemel tööd teha. Staarostale õeldi, et Solomonida peab tulema koju “по научным делам”.” Vt Talve, *Vatjalaista kansankulttuuria*, lk 33–35, 113; Ariste, *Vadja päevikud*, lk 35.

kult ahju pealt alla, kui poeg hõikas teda minule midagi endisest aegadest jutustama, oskas asetuda fonograafitoru ette, küllap taipamata, mis tema jutuga juhtub, kui ta pärisorjuse ajal mõisas tööl käimisest räägib. Kolmeteistkümneaastasena oli ta olnud *lintuloiza*, hanesid karjatamas, siis *arroomaza*, riisumas ja *riigolla*, reht peksmas, ja *joka paikkaza* 'igal pool'. Siis *naizikkona* sama moodi: päeva sai olla kodus oma tööde juures, teisel tuli juba teha tööd mõisas, kõik oma tööriistad kaasas, oma toitki ühes: kord oli leib, kord ei jätkunud aganaidki. Küll nägime vaeva, palju muret nägime...

Nutt katkestas vanakese jutu ja poeg aitas ta tagasi ahju peale. Panime masina käima (mahamängimismembraan oli siis veel terve) ja peremehe abiga — kes jutust hästi aru sai — kirjutasin räägitu sealt endale vihikusse. Memmeke võis vahepeal luisatagi, kui ütles olevat olnud nii aus, et ei võtnud isegi maha kukkunud õuna, vaid *jalgalla tõukkazin ääreese*. Poegki naeris sellise aususe üle: "jalaga tõukasin kõrvale", justnagu et tagane minust, kiusatus! — Noh, Pavla Stjopu (see oli vanakese nimi) *mõisaa tšäymine* 'mõisas käimine' jääb alles 109 aastaks ja kauemakski, kui vaharull säilib vigastamatuna või kantakse selle sisu kõvemale materjalile.

Selle küla murdes hakkas juba näha olema rohkesti isurite "karjala" jooni, ja lääne pool tuli neid üha enam juurde. Siinsed vadjalased ei olnud üldiselt venestumas, vaid õigeusklikud isurid sulatasid nemadki oma keelerühma. Taas rõhus mu meelt teadmine sellest, kui puudulikuks jääb vadja keele uurimine ka parimal juhtumil nii kaua, kuni me isurite ja "soomlaste" (äüräpäälaste-savolaste) sõnavara korralikult ei tunne. Ega vadja keelegi uurimiseks olnud palju aega, sest sellestki külast tuli lahkuda võimalikult pea.

*Narvuzisse ja Kukkuzisse*¹¹⁶. *Antikristus tuleb tappa. Vangina ja vabana*

Mis vahetult selle järel juhtus, ei mäleta enam. Peatusin Jõgõ-peräl, sest seal on alles fonograafirull sõnanäidetega; aga seal-seid kirjapanekuid ma oma vihikutest ei leia. Nii palju mäletan, et sõitsin pika maa hobusega, jalgratas vankris, ning et kui jõudsin Kosemkinasse ehk Narvuzisse, oli mu sõber köster Thalus (kellest olen eespool jutustanud) minu pärast mures. Magasin öö tema kodus. Hommikul sain Thaluselt teada, et kohalik politseiülem, pristav, kavatses tulla mind üle kuulama. Kuigi Thalus oli kinnitanud, et tunneb mind hästi ja et ma tegelen lubatud asjaga, andis ta mulle siiski sõbralikult nõu, et oleks targem lahkuda pristavit kohtamata. Mis mul üle jäi, olingi ju lahkumas, ronisin ratta selga ja hakkasin sõtkuma Kukkuzi küla poole, mis oli vähemalt kaugemal mereranniku ohtlikust tsoonist, Lauga ääres nagu Narvuzigi, kuigi selle paremal kaldal. Ühes kohas pidin laskma ennast jõest üle sõuda.

Oli veel hommikupoolik, kui Kukkuzisse jõudsin. Majad olid peaaegu tühjad, rahvas oli põllul. Lõpuks kohtasin vanameest, kes istus üksinda avaras peretoas pingil. Voh! — mõtlesin —, nüüd sattus mulle kui tellitult hea õpetaja. Hakkasin talle oma asja seletama, et olen Soomest tulnud, et peaks natuke kuulama, missugune on keelemurre selles külas, et kas peremehel oleks natuke aega... — Ei, ei ole aega — ja üldse, mis jutt see on? — Mina jälle seletama, et kuidas lihtsaid asju teie murdes nimetatakse, näiteks põrandat, kas see on *põrmato*, mismoodi seda ja kuidas seda? Taat ei vastanud enam midagi, jõllitas mind vaid, kuni äkki, ilma mingi põhjenduseta, põlevi silmi hüüdis: *Antihristus!* — Ikka jälle too vadjalaste alatine koletis, muigasin mõttes, kuid siis hakkas asi mind vihale ajama. — Eitedelt, ütlesin, olen kuulnud sellist lollust, aga mitte habet kandvalt mehelt... Sõna jäi pooleli, sest vanamees rabas pingi alt k i r v e ning paistis sedamoodi, et ta mõtleb teha Jumalale meelepärase teo, lüües mu pealuu kohe

¹¹⁶Kukkuzi (*Kukkonen*, vn *Kurovitsõ*) — 1848 — 319 elanikku, 20. sajandi algul — 120 talu.

lõhki. Ei mäleta täpselt, kas leidsin mingi teiba või halu sealsamas või alles uksest väljas; see on küll meeles, et vanamees pidi kirve käest panema ja mina pääsesin oma ratta selga.¹¹⁷

Sõitsin tüki maad tagasi ja avanud ühe maja ukse, nägin seal keskealist naisinimest üksinda toimetavat. See oli tark naine ja küllap minagi oskasin olla äsjasest targem, kui küsisin kõigepealt vanu l a u l e, sest rahvaluulekogujaid teati nendes külades olevat liikunud. Laule ta ei teadnud, aga oli hea meelega nõus tutvustama küla murret, eriti kui lubasin talle selle eest korraliku tunnipalga. Töö läkski kohe algusest peale oiavaliselt käima. Isegi hommikusöögi kandis perenaine mulle vahepeal tare lauale.

Äkki hakkas kostma jalgade müdinat ja varsti oli tuba mehi täis, äsjane vanameheköbi kõige ees. Küllap mu jalgratas, mis oli jäänud seina najale, oli ta minu jälgedele juhtinud, ja katsu nüüd veel teibaga vastu hakata — olgu sa pealegi mingisugune valeprohvet või maailmalõpu ennustus. Ega ma ole peaasja veel nimeetanudki: jõugu keskel oli u r j a d n i k, maamiilits ehk sandarm või kuidas teda nimetaski, oma uhkes mündris, läikiv kokard torbikukujulise mütsi ees, punased paelad õlgadelt rinnale rippumas, püstolikabuur vöö ja pikk mõök puusal tupes. Ta sundis elava jutusumina vakatama ja alustas püstijalu — minu istudes, vihikud ees — pidulikku ülekuulamist: kes? kust? millega seoses? Kõik loomulikult vene keeles, mingit teist keelt ta ei osanudki. Siis nõudis ta mu passi ja uuris seda tükk aega, siis mu soovitust ehk “lubakirja”, mida ta algul poole häälega veeris — nähtavasti oli ta lugemisoskus üpris nõrk — ja kust ta lugemist pooleli jättes hakkas otsima pitserit ja allkirja. — M a a r r e t e e r i n s u, kuulutas ta pidulikult ja külameeste ilmseks rahuloluks ning pistis mu paberid endale taskusse.

Külarahva rahulolu muutus siiski rahulolematuks torinaks, kui urjadnik nõudis, et mõned neist tuleksid hobusega kaasa küiditama vangi jätkumenetluseks pristavi juurde Narvuzisse. Kes saab kõige kiiremal kaerakülvi ajal ära minna? Niikuinii on sel-

¹¹⁷Raamatus *Suomen heimon kirja* on vanaeided lavale kombineeritud ja sellest juhtumist juttu olles ässitajaiks tehtud, kuid tegelikult ei olnud naisterahvaid tol korral majaski. *Aut.*

lise hulgaga tulnud keset tööd põllult ühte meest kinni võtma. Perenaine kasutas rahulolematuse õhkkonda ära ja hakkas minu kaitseks protesteerima: Mida paha see mees on teinud? Päris süü-tuid asju paneb ainult kirja, niimoodi ja niimoodi ja niimoodi. . .

Taadid kogusid julgust ja pressisid urjadnikule peale: Vii üksinda! Tõepoolest, tsaariametniku autoriteedist ei piisanud — seda tõdesin hea meelega —, kuigi viimane üritas kõva häält teha. Ta pidigi tulema mind üksipäini viima, kõige lisaks veel jalgsi. Ka mu ratast lükkas ta ise, samal ajal kui mina, kott seljas, kõrval kõndisin.

Sammusime siis pikka aega midagi rääkimata. Niipalju sain aru, et teda ei olnud saadetud mind otsima, oli vaid juhtunud külla muude asjade pärast. Aga paha lugu ikkagi. Ma tegin, nagu oleksin muretuim mees maailmas, lasksin kui ajaviiteks vi-let. Hakkasin ka rõõmsalt lobisema — ning vähehaaval hakkas urjadnik vastu kostma. Ütles olevat mind näinud möödunud kevadel Pihlaala külas. Sellest sain põhjuse kiita pihlaalalasi ning rääkida oma tööst ja vadjalastest. Nii, ei olnud temagi minust paha kuulnud ja vadja juured on tal endalgi. Nüüd paistab siiski, et mul läheb halvasti, sest liigun siin sõja ajal ilma k u b e r n e - r i l o a t a : ei ole mu tõendil kubeneri pitsert, liiati mitte tema allkirja.

K u b e r n e r i, venitasin mina vastu. — Eks kubeneri loast võiks piisata rahulikumat ajal ja võib-olla nüüdki, aga kindlam on ikka saada luba m i n i s t r i l t endalt, kes on kubernerist kõrgem, esimene mees keisrist allapoole. Natuke niimoodi nagu pristav sinu, urjadnikuga, võrreldes — saad aru?

Mees jäi mõttesse. Olime jõudnud sellesse kohta, kus tuli hüüda paati meid üle jõe viima. Ma lisasin: Varsti jõuame su ülemuse pristaviga rääkima, küll ma tahan näha, kuidas ta õpetab sind meelde jätma, mis võim on kuberneril ja mis ministril.

Näis, nagu oleks urjadnikul hakanud midagi selginema. Ta võttis taskust mu paberid ning hakkas uuesti aegamööda ja tarkdudes lugema mu soovituskirja ning eriti selle allkirja: *Mi-nis-ter*. . . Ja äkki ulatas ta paberid minu kätte ja ütles vaikselt, peaaegu alandlikul häälel: “Mina lasen sinu vabaks.”

Ma oleksin võinud ju küsida, miks ta siinatab mind kui endaga samaväärset, nagu talupoegadel kombeks. Aga mis seal ikka laiutada, seletasin vaid tuttava moel, et jamasid sul, hea mees, võib ju tulla, aga lähme siiski kohale, kui oma teadmatuses sundisid mu kaasa tulema. — Ei, temal ei olevat aega, ametiasjagi olevat külades peale selle kuni õhtuni. — Noh, mis siis ikka!

Surusime kätt ja olime sama rõõmsad mõlemad. Tema jäi ootama paati ja mina panin rattal tulnud teed tagasi Kukkuzisse. Alguses mõtlesin, et sõidan kiiresti külast läbi, aga siis tuli tahtmine võidelda. Ei jäta, kurat võtaks, oma tööd pooleli! Perenaine oli natuke kohkunud, kui astusin taas tuppa, kuid väikese veenmise järel nõustus veel mõneks tunniks mu keelejuhiks hakkama; siiski niimoodi, et jalgratas tõstetaks nurgatuppa ja me isegi sulguksime sinna lukustatud ukse taha. Nii sündiski. Vaid pühapildid oma nurgast said jälgida küsitluse salajast, hoogsat toimingut. Ma ei raisanud aega fonograafi peale.

Õhtu polnud veel pimedaks läinud, kui lõpetasime. Väga rahulolevana ja rahulikult — et mind ei peetaks jalgalasknuks — sõitsin läbi Kukkuzi, mille segakeele olemusest (vanasti vadja, nüüd ingeri murrete segu koos mõnede kummaliste erijoontega) olin selle seiklusriikka päevaga üldjoontes aru saanud. Kui olin sõitnud veidi maad mööda Lauga kaldateed lõuna poole, leidsin juhuslikult vene, mille küüdis sain jõest üle. Ööbima läksin Feodormaa¹¹⁸ külla, saanud teada, et see on soomlaste küla (läheduses oli ka isuri külasid). Tõesti, mind võeti esimeses majas, kuhu läksin huupi öömaja paluma, rõõmsal meelel ja ilma mingisuguste kahtlusteta vastu. Ei küsitud passe ega pabereid. See talu (nime olen unustanud) ja eriti selle sõbralik perenaine on veelgi meeles. Nälg ja väsimus olid varsti läinud ning magamisase oli laitmatult puhas. Kui rääkisin, mis Kukkuzis oli juhtunud, arvati vaid: Need on ju lollid, vene lased. Ega sellega muud mõeldud kui usu erinevust, aga just see tegigi siin soomlase isuri ja vadjalasega võrreldes igas mõttes paremaks, ühesõnaga “soomlaseks”.

¹¹⁸Feodormaa (vn *Fjodorovka*).

Narva kaudu Kattilasse

Feodormaalts sõitsin järgmisel päeval Narva. Ei mäleta sellest sõidust muud, kui et tee läks läbi soostunud, asustamata põlismetsa, mille järel siis, lõpuks tuli üks vene küla, kus peatusin higisena kaevu juurde jooma. Perenaine rääkis igatahes vene keelt ja tõttas mind hoiatama: ütles, et saan surmatõve jääkülmast veest ja kutsus mind lahkelt — venelased ju on tõega sageli väga südamlilikud — tuppä jooma. — Jumal hoiab, naersin vastu ja ahmisin kaevukapast jahedat vett. Too “Jumal hoiab” oli mul juba koolis õpitud venekeelne fraas, mille kasutamiseks nüüd siin tekkis võimalus. Perenaine raputas naerdes mulle rusikat järele ja soovis, et Jumal mind karistaks.

Narvas ostsin rattale uued kummid ja sõitsin rongiga Veimari jaama, kust väntasin tagasi oma peakorterisse Kattilasse. Oli mul ju seal veel tööd ning küsitluskäigudki olid pooleli.

Papp annab viljaõnne

Kas see juhtus kohe selle järel või juba mõnda aega enne seda, ei mäleta, aga peaasi ongi, et saab räägitud juhtum, mis seostub kirja pandud näitelausega *sooraa papid*, maksa pappide palk. (Kui palju mainimisväärseid juhtumeid ja lõbusaid olukordi võiks meelde tulla, kui oma keelemärkmed — ja mitte ainult Vadjamaalt — selle eesmärgiga üle vaataksin?!) Kattilas oli praasnik ning papp, diakon ja muu rahvas kulges pidulikult läbi küla, paludes õnnistust põllule ja karja kasvule¹¹⁹ ning põigates majadesse sisse. Nii nad ilmusid ühekorraga Ivana majjagi, “rehetuppa” — ja kohe oli onn võõrast venekeelset vadinat täis. Ivana tõi lauale anumataie vilja, selle keskele torgati rist ning missariüüs papp käis viirukiuitsu lehvitates ja ühetoonilise kirikuhäälega midagi jõrisesdes ümber laua, peatudes ühtlugu pühapiltide ees kummardama. Ega diakongi olnud tegevuseta: ta suskas aeg-ajalt oma laulu papi jorina vahele. Vaevalt mõistis keegi sõnagi missast või laulust, aga seda mõjusam, müstilisem kogu toiming oli. Saadi aru, et Jumala

¹¹⁹Karja ja vilja õnnistamine — vt ka Ränk, *Vatjalaiset*, lk 95–96.

vägev käsi oli siitpeale jälle õnnistavana põldude kohal. Mina-
gi, ketser ja kõiges kahtleja, olin natuke aega harda ja igal juhul
muinasjutulise tunde meelevaldas; ent siis tuli pähe, et kui võtta
julgus kokku, siis saab kogu selle toreduse kaamera plaadile. Nii
nagu jultunud ametifotograaf astusin takistamatult talitajate ette
ning tegin klõpsu ära. Aga kuigi valgust pidi olema piisavalt, ei
tulnud pilt siiski välja. Ega seal seejärel muud juhtunudki, kui
et venekeelse jörina vaikides Harkina hõikas oma kileda häälega
Ivanale vадja keeles: “*Sooraa papid!*” Ivana “sooras” ja vähemalt
peapapp korjas tol päeval korraliku saagi igast talust; iseasi, kui-
das see külarahva viljakasvule kasulik võis olla.

Ring Ida-Vadja tuttavates külades. Koji

Ringisõitmisest on mainimist väärt, et senisele materjalile täien-
duse saamiseks tegin jalgrattaretke idavadjalaste juurde; ennekõi-
ke selleks, et võtta neilt fonogramme. Ikäpäivä (*Itšäpäivä*) suur-
külas leidsin vadjaluse olevat veel tugevama, kui seda eelmise
lühikese sealkäigu ajal olin arvanud. Küla kõrvalist asupaika ar-
vestades võis ennustada, et seal sureb vadja keel päris viimasena.
Märkasin oma imetuseks, et Itšäpäiväs juured alla saanud b a p -
t i s m oli kujunenud omal moel vadjakeelsuse kaitsjaks. Majas,
kus ma elasin, ei olnud pühapilte nurgas ja baptistist peremees
rääkis kõikide kuuldes halvakspanevalt “venelaste usust”. Keele-
näiteid — muinasjutte — oleksin saanud fonograafiga kui palju
tahes, aga vaharulle — need tuli osta oma raha eest — olin Soo-
mest jaksanud hankida vaid mõnikümmend ning ega rattaga sõi-
tes võinudki neid korraga palju kaasa võtta (kõnet mahtus igale
rullile umbes viis minutit). Õnnetul kombel läks just sellel retkel
katki heli tekitav membraan, nii et ma ei saanud materjali rullilt
maha kirjutada ja see töö jäi — nagu juba mainisin — tegemata
ka Kattilas.

Käisin veel teisteski Ida-Vadjamaa juba tuttavates külades.

Kliimettinas oli mu keelejuht, Liisa-memm, juba surnud, ja
asjata otsisin teisi vadja keele oskajaid, kelle kõnest oleksin sama-
suguseid jooni leidnud. Olulisi täiendusi pidin saama ka Mahust
vanalt Matrjolt, aga tema — vastupidi lubadusele — ei olnudki

kokku lepitud ajal kodus, vaid oli läinud Kabriosse ehk “Hakulisse” kirikusse. Ei olnud mul aega jääda kogu päevaks ootama. Oleksin pidanud lubama, kui laupäevaõhtul hilja Mahusse saabununa Matrjot nägin, talle nii suure palga pühapäevase päeva eest, et ta ei oleks kirikuskäigule ja hingeõnnistuselegi mõeldes murdnud oma lubadust, sest raha oli talle väga, väga armas. Jätsin Mahust lahkudes vaesele memmele, varasemale truule töökaaslasemale, pahatu julisena tõredad tervitused. Oli vaja põigata veel Kozlovasse Zakko-taadilt midagi küsima. Seejärel tulin tagasi Kattilasse ja asusin kiiresti kojusõidule, sest juuni oli juba käes ning Jyväskylä töö algamas.

Kerstova¹²⁰ külas, enne Veimarit, kui küüdimees hobust söötis, hüppasin ühte majja sisse ja leidsin hämmastusega, et selles vadja keeles, mida külas võrdlemisi üldiselt räägiti, on huvitavaid erijooni. Sain natuke aega esitada küsimusi ühele 49-aastasele naisele, Petro Miinale, kelle oma perekonnanimi oli Pukkinen. Ta nimelt oli olnud vadjalaste peres kasulaps. Meele tegi kõvasti kurvaks, et pidin oma pärimised pooleli jätma, aga otsustasin kindlalt veel tagasi tulla neid jätkama. Ülepea tundus kuriteona teaduse vastu, et viimased terviklikku “sugulaskeelt” rääkijad jõuavad kaduda enne, kui nende ainuke vana tunnusmärk, meie ühistest juurtest pärinev keel, on võetud senisest paremini tallele, aitamaks kaasa soome-ugri keelte võrdlev-ajaloolisele uurimisele.

Tõlge on valminud Alfred Kordelini Sihtasutuse Eesti fondi toetusel.

LAURI KETTUNEN (10. IX 1885 – 26. II 1963) on soome keeleteadlane, prosaist, luuletaja ja näitekirjanik. Õppis Helsingi Ülikoolis soome keelt ja sugulaskeeli, lõpetas 1908 (doktor 1913 uurimusega eesti keele Kodavere murrakust). Valiti 1914 Helsingi Ülikooli soome keele dotsendiks, 1929 erakorraliseks professoriks, oli 1938–1953 eesti keele ja lähisugukeelte professor, ühtlasi 1919–1924 Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte professor; Soome Teaduste Akadeemia

¹²⁰Kerstova (vn *Kerstovo*).

liige 1932; Akadeemilise Emakeele Seltsi esimees 1920–1924. Tema arvukaist keeleteaduslikest uurimustest on eesti keeles eraldi raamatu-na ilmunud *Arvustavad märkused keeleuuendusnõuete puhul* (Tallinn: Rahvaülikool, 1919), *Lõunavepsa häälik-ajalugu*. I, *Konsonandid*. II, *Vokaalid* (Tartu: Tartu Ülikool, 1922), *Lauseliikmed eesti keeles* (Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1924); samuti *Eesti-soome sõnaraamat* = *Virolais-suomalainen sanakirja* (Helsinki: Otava, 1917; 3. tr. Tallinn: Roto, 1991), *Soome keele õpiraamat* (Tallinn: Rahvaülikool, 1920), luulekogu *Südame sillad* (Helsinki, 1960) ja mälestusteraamat *Laadogast Balatonini: Mälestusi 1918–1924* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999). Oluline on ka M. J. Eiseni mälestusele pühendatud uurimus *Etymologische Untersuchungen über Estnische Ortsnamen* (Helsinki, 1955). Akadeemias on ilmunud “Esimene Liivi-retk: 1920” (1994, nr 12, lk 2611–2642), “Luulet” (1995, nr 7, lk 1414–1417), “Minu esimene Eesti-retk. Suvi 1908” (2005, nr 9, lk 1925–1949), “Teine Eesti-retk. Sügissuvi 1909” (2005, nr 10, lk 2195–2208), “Kolmas Eesti-retk. 1910” (2005, nr 11, lk 2385–2399; nr 12, lk 2666–2706), “Neljas Eesti-retk. 1911” (2006, nr 2, lk 369–397) ja “Tagasi mere taha (1911)” (2011, nr 2, lk 299–325), kõik Jüri Valge tõlkes.

ARVUSTUS

SUURTEOS SUUNAB TALURAHVA TÕDE TAGA AJAMA

Ants Hein. *Vanaaja pulm: Valitud tekste ja pilte 16. sajandi keskpaigast 19. aastasaja viimase veerandini*. Tallinn: Tänapäev, 2018. 423 lk.

2018. aasta lõpul ilmus Ants Heina koostatud mahukas tekstikogumik *Vanaaja pulm*. Et raamatu kohta seni ilmunud sisuliste arvustuste vähe-
sus (Tamm 2019; Ird 2019; Jääts 2019) ei ole tasakaalus sellega, kuivõrd
olulise panuse annab teos eesti rahvakultuuri uurimisse, tasub sõna sek-
ka öelda ka poolteist aastat pärast selle ilmumist.

Raamat pakub lugejale rohkelt etnograafilisi kirjeldusi, millest terve
hulk ilmub esimest korda eesti keelde tõlgituna, kusjuures tõlke auto-
riks on paljudel juhtudel koostaja ise. Tõlked on mahlakad ja täpsed,
valitud tekstikohad asjakohased ja põnevad. Kokku on kasutatud umbes
120 allikat, nende hulgas nii trükiallikaid kui erinevatest arhiividest pä-
rit käsikirjalist materjali, nii tekste kui ka pilte — viimastegi seast paljud
esimest korda avaldatuna.

Tähelepanu on suunatud esmajoones eestlastele, aga infot leiab ka
rannarootslaste ja vadjalaste ning Lätimaal asunud leivude ehk Koiva
eestlaste pulmakombestiku kohta. Žanriliselt on tegemist mitmekesise
ainesega, ent valdav ülekaal on reisimeeste ja teiste kõrgemast soost
vaatlejate etnograafilistel kirjeldustel eestlaste kommetest, tavadest ja
harjumustest. Teose keskmes on pulmatsükli kombestik, s.t peale pul-
made ka kosjakombestik ning kosjade ja pulmade vaheline tavand, ent
autor ei piirdu ainult sellega. Ajalises järjestuses avaldatud pulmakirjel-
duste vahele on pikitud halli taustaga vaheosi, nn kõrvalepõikeid, mille
temaatika on lai, aga seostub pulmadega kas pidustuste või paarisuhete
valdkonna kaudu. 13 vaheosast esimene kõneleb sellest, kuidas pastor
kirikukäsiraamatu järgi pruutpaari laulatama pidi, ning viimase pealkir-
jaks on “Muusika ja tants”. Nende teemade sissetoomine on muutnud
teose vaheldusrikkamaks ning laiendanud võimalike lugejate ringi.

Ühtlasi pakub Ants Hein teiste autorite tekstide järel kommentaa-
re, mis annavad tunnistust materjali väga heast tundmisest. Juhul kui
tegemist pole kirjeldaja vahetu kogemusega, on viidatud teksti(de)le,

kust info pärineb, või osutatud sellele, et mõni hilisem autor on sama pulmakirjelduse üle võtnud. Sedakaudu on õnnestunud tüütuid kordusi vältida. Viited nii eel- ja järelkäijate teostele kui ka teistele asjakohastele trükistele, millest teoses endas tsitaate välja toodud pole, juhatavad huvilise uutele väärt lugemisradadele.

Raamat algab tekstiga 16. sajandi keskelt, viimane pulmakirjeldus on 1878. aastast. Enamik tekste on moderniseerumise-eelsest ajast. Ants Hein märgib eessõnas õigustatult, et senised pulmade käsitlused toetuvad põhiliselt eestlaste endi kogutud materjalile, mida hakati koguma esmajoones alates Jakob Hurda üleskutsetest (lk 18). Sellele üsna hili-sele materjalile on toetunud ka seni kõige põhjalikumalt pulmakombeid käsitlenud folklorist Ülo Tedre, kes pole oma ülevaadetes kronoloogilist mõõdet kuigivõrd tähtsaks pidanud (Tedre 1973, 1998). Ants Heina kogumiku abil aga on võimalik saada mõningane ettekujutus, mis on kombestikis aja jooksul muutunud.

On vale öelda, et Jakob Hurda ja tema järglaste kogutud materjali-de seast “[t]õeliselt vana ja traditsioonilist materjali [...] ei leia”, nagu on märkinud ajakirjanik Priit Hõbemägi oma raamatututvustuses, mis ilmus vahetult *Vanaaja pulma* ilmumise järel (2018: 48) Eesti pulma-kombed säilitasid sedavõrd kaua vanu traditsioonilisi jooni, et tegelikult leiab ka 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi üleskirjutustest hämmastavat ma-terjali, mis oma järjepidevuses või ka arhailisuses paneb angloameeri-ka ja koguni Ida-Euroopa taustaga uurijad ahhetama. Ma ise olen veel 21. sajandilgi intervjuueerinud setu naist, kelle peresse tulid neiu põlves kosilased metafoorse jutuga kadumaläinud õhvakesest, kusjuures õhva-kese all peeti silmas just teda, noort setu neiu.

Seda enam leiab vanapärast materjali Ants Heina koostatud teosest. Raamat on tänuväärseks teabeallikaks kõigile, kes soovivad süüvida küsimustesse, mis puudutavad eestlaste rahvapärast maailmamõistmist möödunud sajanditel ning sellele toetuvat käitumist ja tavandit. Seetõttu on Marek Tamm täiesti õigustatult nimetanud teost “omalaadi eestluse lugemikuks” (2019: 12).

Järgnevalt tutvustan olulist küsimusteringi, mida saab raamatus esi-tatud tekstikohtade abil avada. Raamat pakub meile äratundmise, kui kaugel oli talurahva tõde valitsevate seisuste omast.

17. sajandi lõpust kuni 1832. aastani, seega ajast, millest pärineb väga palju käesoleva raamatu tekste, juhinduti Eesti- ja Liivimaal nii kirikukohtus kui ilmalikes kohtutes abiellumise ja üldlõpse paarisuhte küsimustes ennekõike Rootsi 1686. aasta kirikuseadusest. Probleem-semate valdkondade puhul — laulatamata kooselu, liigne priiskamine, s.t talve toiduvarede raiskamine pulmade pidamisel jne — avaldati ka

publikaate, mida kirikuõpetaja oli kohustatud kantslist korrapäraselt ette lugema, sest peale kiriku ei olnud teist institutsiooni, mille kaudu oleks saanud kõnelda kõigi seisustega.

Nii pidi ka Torma kirikuõpetaja Johann Georg Eisen (von Schwarzenberg) 18. sajandi keskel korduvalt kirikukantslist teada andma, et pulmi ei tohi pidada kauem kui kaks päeva, et pulmarahvas ei tohi pulmas ära juua rohkem kui neli vaati õlut (üks vaat oli 40 pange ehk umbes 480 liitrit) ja neli toopi viina (üks toop on 1,2–1,3 liitrit, Haav 2019: 13), et pulma ei tohi kutsuda üle kuueteistkümnepaari külalise ning et andidena ei või pulmas jagada välja rohkem kui ühe paari kindaid ja ühe vöö (lk 58–59). Oma päevaraamatus kirjutab Eisen:

Alati, kui ma seda kuulutust ette loen, tekib talupoegade hulgas vali naer, sest mõningais asjus on siin lubatud liiga palju, mõningais asjus aga liiga vähe. Sest 16 paari külalisi ei kutsu oma pulma ükski talupoeg, nii et talle antakse siin enam vabadust, kui ta ise seda tahabki. Neli toopi viina on aga liiga vähe, sellest võib ehk Rootsist jätkuda, kuid mitte liivimaalaste kõhtude jaoks. Sellepärast olen ma selle manitsuse teksti mõnevõrra muutnud (lk 59; Ants Heina tsiteeritud raamat on Johannes Hiimets, *Torma kihelkonna ajalugu*. Torma 2014, lk 165).

1793. aastal Dresdenis ilmunud ajalehes kirjutas anonüümne autor eestlaste pulmapiiirangute kohta: “Kui etteantud mõõdukas õlle osas jäävad harilikult ületamata, siis seda enam kulub viina” (lk 149). Näiteks kulus Muhu pulmades 1872. aasta kirjelduse järgi 50–60 toopi viina (lk 393). Kindaid, mida pruut andidena välja jagas, läks Muhu keskmise suurusega pulmades tarvis üle 50 paari (Tedre 1973: 32). Selle kohta, et üks paar kindaid ja üks vöö on andidena ilmselgelt liiga vähe, ei ütle Eisen aga midagi.

Eiseni näide illustreerib toonast tegelikkust laiemaltki. Ei Rootsi kirikuseadus ega ka kohalikud õigusaktid arvestanud talupoegade eluilmaga ja maailmanägemisega, sest neid lihtsalt ei tuntud piisavalt. Eisenitaolised kirikuõpetajad, kes talurahva naerurõkkeid tõlgendada püüdsid, tegid ette loetud seadustesse omal algatusel korrekture, ent selle kohta pole meil üldjuhul mingisugust teavet. “Vahel olnudki mõni pastor talle endale kogu ta kirikuseadus,” tsiteerib Ants Hein parima 18. sajandi talurahvaelu kirjeldaja August Wilhelm Hupeli sõnu 1788. aastast (lk 55).

Vahemaa talurahva ning kõrgemate, saksa soost ühiskonnakihtide maailmanägemise vahel oli märkimisväärne. Pastorid ei olnud kursis talurahva väärtushinnangutega ning mõisnikud pidasid talupoega tasuta tööjõuks, kelle kultuuriline eneseväljendus ja väärtusmaailm olid täiesti

teisejärgulised. Talupoja mõistmise muutis veelgi keerulisemaks asjaolu, et ei kirikuõpetaja ega aadel käinud üldjuhul talupoegade pulmas. Jean Baptiste Holzmayer kirjutab 1872. aastal Muhumaa pulmade kohta:

Mida kaugemale pulm edeneb, seda talumatum on pulmamajas viibida. Õhk läheb nõnda paksuks ja leitsakuliseks, et peaaegu võimatu hingata. Seepärast püüabki peenem rahvas, kui neil vähegi võimalik, selliseid pulmakutseid vältida (lk 393).

Mõnikord väisasid saksad pulmi ometigi, aga nad ei istunud koos teistega rehetas, vaid kambris just nende ette nähtud laua ääres (lk 255).

Nõnda oligi “peenem rahvas” kaugel selle mõistmisest, kui tähtis osa oli pulmadel talurahva identiteediloomes ja enesemõistmisel. See ei olnud labane joomapidu, vaid rohkete rituaalide ja kindlakskujunenud kuluga sündmus, mis mitte ainult ei liitnud kahte suguvõsa ja külakogukonda laiemaltki, vaid kujundas ja kinnistas rahvapärast maailmamõistmist ja jagatud väärtusi. Kuidas olekski sakstel olnud võimalik pulmade tähendust mõista, kui nad ei pidanud talupoegi kultuurikandjateks?

Keeruliseks muutis pulmade tähendusest arusaamise ka asjaolu, et sakslaste enda pulmarituaalid ei täitnud toona sedavõrd olulist rolli maailma üldisel mõtestamisel kui eestlaste omad. Selle tõestuseks sobib tsitaat Georg Julius von Schultzi Berliinist saadetud kirjast emale, kus ta põhjendab, miks ta ei tule 1840. aastal oma armastatud venna pulma:

Et ma Moritzi pulmade ajal ei saa Teie seas olla, teeb mind mõistagi väga kurvaks. Aga otsusta ise: kas ma siis ühe päeva pärast peaksin kõigest siinsest loobuma — liiatil ainult selleks, et aidata pulmamarsšalina kaasa vana tobeda tava püsimisele?! (Schultz-Bertram 2003: 68.)

1845. aastal kirjutas Georg Julius von Schultz oma emale, et on armastusväärse (tõsi küll, hernhuutlasest) pruudi leidnud ja suuri pulmi pidada ei kavatse, mille peale ema vastas: “Hoidku Jumal suurte pulmade eest; isegi Goethe, Sinu ammune lemmik, olevat neid väga tauninud” (Schultz-Bertram 2003: 102–103).

Selles valguses olid välisvaatlejale eesti väga rituaaliderohked pulmad muidugi ülimalt põnevad ja vaatamängulised. Ka Rootsi kuningal Karl XII-l oli 1700.–1701. aasta vahetusel Laiusel laagris veedetud ajal suurimaks meelelahutuseks talupojapulmade jälgimine (lk 77–78). Aja-kirjanik Margus Haava *Vanaaja pulma* tutvustuses esitatud lausest saab järeldada, et toonase välisvaatleja pilk polnud kuigi erinev tänapäeva keskmise eesti lugeja omast: “Avanev pilt on oma psühheedeelsuses ja

pentsikuses selline, mille kõrval mõjub Rainer Sarneti käe all valminud mängufilm “November” suisa kauni rahvusromantilise klantspildina” (2019). Eks selle eksootilise pilgu taga on tõsiasi, et nii tänapäeva lugejale kui toonasele välisvaatlejale jäid täiesti arusaamatuks rituaalide usundilis-kombestikulised tagamaad ning nendele tuginev tähendus asjaosaliste jaoks.

Kosja- ja pulmakombestikku süvitsi mõistmata, ent adudes siiski selle tähtsust asjaosalistele, lähenesid heasoovlikumad mõisnikud asjale mänguliselt, tehes talurahvaga kosjakombestikust üle võetud rituaale mõisahoones kaasa. 1802. aastal kirjutab Johann Christoph Petri, et selleks, et kirikuõpetaja saaks noorpaari kantslist maha kuulutada, tuli saada mõisahärra käest abiellumisluba.

Harilikult sünnib see [loa saamine] suve lõpul või üsna sügise hakul ning saab toimuma nõnda, et kosilane ise või keegi ta lähima test sugulastest ilmub mõisahärra ette ja alustab ujedalt kõrvata gust kratsides järgmist juttu: “Armuline härra, mul on miskit kaot si läinud.” — “Mis sul siis kadunud?” — “Ah, üks elajas (lehm, lammas, mullikas või ükskõik kes), teda ma nüüd otsingi.” — “Kus ta sul on? Kas sa leidsid ta üles?” — “Jah!” kõlab vastuseks ning nüüd öeldakse pruudi nimi ja küla või mõis, kust too pärit on. Kui aadlimees asjaga päri on, kirjutab ta kohe välja lubatahe, mille peigmees viib pastorile ja mille põhjal nad järgmisel püha päeval kirikus pruutpaarina välja kuulutatakse” (lk 172).

Üks autoritest, kelle tutvustuse ja tekste on Ants Hein raamatusse kaasanud, aga keda meil seni kuigivõrd ei tunta, on Elizabeth Rigby (1809–1893; abiellununa alates 1849. aastast Eastlake). Ta oli pärit Inglismaalt Norwichist ning külastas 1838. aasta novembrist kuni 1839. aasta detsembrini Eestimaal oma õdesid, kes kõik kolm olid abiellunud siinsete mõisnikega (lk 264). Siin on üks selliseid kohti raamatust, millest selgub, et Ants Hein on kasutanud rohkem allikaid, kui ta välja toob. Raamatus viidatud trükisõnast saame teada ainult Rigby ühe õe Eestisse abiellumisest, samuti on seal öeldud, et Rigby peatus 1841. aastani Tallinnas. Heina andmed, mille päritolu ta lugeja eest varjab, on üksikasjalikumad ning erinevad ka tema viidatud kirjanduses ära toodud andmetest.

Rigby sõnu tsiteerib Hein juba raamatu sissejuhatuses:

[S]ellest, mis sünnib sealsete talupoegade hurtsikuis või kesk laanesid ja rabasid sealsete metsloomade juures, teavad nad nõnda vähe otsekui oleksidki nad võõrad sinatsel maal, hoolimata, et tegelikult kujutavad nad endast tollesama maa isandaid (lk 16).

Sellesama inglise daami kirjanduslikust pärandist leiab ka tõenäoliselt üksikasjalikema eelmodernse aja talurahvakihluse kirjelduse. (Kui siinsetele sakslastele tegid paarimise suursündmuseks kihlus ja laulatus ning alates laulatusest arvestati paari ametlikult abiellunuks, siis eestlastel olid kõige tähtsamad paarimise sündmused kosjad ning pulmad, kihlus oli ainult kosjade kinnitus ning laulatus pulmade kinnitus. Eestlased pidasid kooselu alguseks pulmi, mitte laulatust.) See on žanri poolest küll ilukirjandus, ent kuna tõenäoliselt üsna täpselt elust maha kirjutatud, tasub sellest osakest siin siiski tsiteerida, hoolimata sellest, et Ants Hein seda oma raamatus välja ei too:

Ta [kirikuõpetaja] tuletas meele mehele, et ta ei pea võtma naist sellepärast, et oleksid parandatud riided, ning naine ei pea minema mehele sellepärast, et kanda tanu; et pulmapidu on varsti möödas ja pulmakingid varsti otsas; et on vaja teha palju rasket tööd ja vähe jääb aega lõbustusteks; kuid et aus töö on lõbuks neile, kui asub nende katuse all armastus ja kooskõla; et nende kõrgemaks kohustuseks on aidata kanda üksteise koormaid elus ja veelgi kõrgemaks kohuseks on üksteise julgustamine teel paremusele. Ja sellele ning sarnastele manitsustele, millest nad suutsid aru saada, lisas ta juure veel sama palju seesuguseid, millest nad ei mõistnud midagi, kuid mis, nagu ta teadis kogemuse põhjal, avaldasid nähtavasti sügavat muljet mõlemaile (Eastlake 1930: 84).

On tähelepanuväärne, et ühest osast kirikuõpetaja jutust “ei mõistnud [pruutpaar] midagi”. Ometigi oli tegemist juba 19. sajandi 40. aastatega. Selles, kui palju olid talupojad eelmodernsel ajal omaks võtnud luteri kiriku levitatud kristlikud väärtused, lahknevad uurijate arvamused suurel määral. Kuni viimase ajani oli valdav seisukoht, et enne vennastekogude tegevust alates 1730. aastatest oli talurahvas paganlike väärtushinnangute ja mõttelaadiga (nt Kahk, Tarvel 1992: 540–541). Viimastel aastakümnetel on asutud sellele seisukohale jõuliselt vastu vaidlema. Nii on teinud näiteks ajaloolane ja folklorist Jürgen Beyer, kes aga sellegipoolest märgib:

Tuleb küll tõdeda, et kui võrrelda maa vagadust Liivimaal Fischeri [Liivimaa kindralsuperintendent aastatel 1674–1700] saabumise ajal enamiku Saksa territooriumide omaga, oli Liivimaa siiski selgelt maha jäänud (2009: 94).

Olukord oli täiesti teistsugune kui näiteks 17. sajandi Inglismaal või 18. sajandi Rootsis, kus kirikukantslist kõlav õpetus ja rahva moraalsed vaated langesid kokku (vt nt Laslett 1983: 138).

18. sajandi alguse Eestimaa olude kohta saame üht-teist teada Ants Heina avaldatud Heinrich Gutsleffi kirja kaudu. 1716. aastal kirjutas Kullamaa pastor Gutsleff August Hermann Franckele, et Lutheri katekismust õpitakse alles vahetult enne abiellumist, “toob aga keegi sellistest poistest pastori jaoks kaasa vahel lambatalle või midagi muud, võidakse vaadata tema puhul sellelegi asjale läbi sõrmede ega nõuta talt enam millegi nii akuraatset ja laitmatut päheõppimist” (lk 81).

Et 17. sajandi lõpukümnendil ei olnud siinsete preestrite meelest kristlike väärtushinnangute juurdumisega talurahva hulgas asjad veel sugugi korras, saame teada sellest, et vaimulikud eesotsas Eestimaa piiskopi Johann Heinrich Gerthiga üritasid teha talurahvale kohustuslikuks infojagamise abielu küsimustes 14 päeva enne ja pärast mihkkipäeva (eestlased abiellusid üldjuhul mardipäeva ja jõulude vahel). Stockholmis võimud aga laitsid kirikuõpetajate plaani kirikuseaduse täiendusettepaneku kohta maha. Väideti, et avalikel jutlustel ja kirikus toimuva kateheesi käigus pidavat kuuenda käsu olemus rahvale juba selgeks saama, samuti eksamineeritakse noori enne laulatust neis küsimustes niikuinii. Kui noortel katekismus tundmata, tulevat kirikuõpetajal nad tagasi saata ja järgmisel korral uuesti kutsuda (Hupel 1781: 178). Ometigi selgub nendestsamadest 1692. aastal kuningale esitatud ettepanekust, et 17. sajandi lõpul ei sujunud katehees talupoegade seas sugugi mitte tõrgeteta (Hupel 1781: 167).

Eelöeldust selgub, et vahemaa polnud suur mitte ainult kirikuõpetajate ja talupoegade, vaid ka siinsete kirikuõpetajate ja keskvõimu vahel. Ka 18. sajandil Vene impeeriumi osaks saamine ei toonud kaasa kuigi suuri muutusi. Tõsi küll, pietism soodustas kristlike väärtushinnangute omaksvõttu, ent kõigele vaatamata lahknes keskmise eestlase maailmatunnetus “keskmise Euroopa kristlase” omast tuntuvalt veel 19. sajandi esimesel poolelgi. Alexander Neus kurdab 1840. aastal, et kahetsusväärset kombel loovad eestlased ikka veel uusi vana tüüpi regilaule, kuigi neile on juba sajandeid riimilisi omakeelseid laule omaseks teha püütud (1840: 546–547). Regilaulud kõnelevad inertsest maailmanägemisest laiemalt, sugudevaheliste suhete kohta käivad allikad aga intertusest kitsamas mõttes — paarisuhete vallas. Juba 1632. aastal õpetati kirikuõpetajaid pruutpaare laulatama sõnadega: “Nedt Naiset peawat omma Meehede sanna kuhlma kudt se Jssanda, sest Mees on se Naise peh” (lk 52), aga veel 18. sajandi lõpulgi käisid tanutatud vallasemad püstipäi ning protesteerisid Tallinna asehaldurkonnas vallasemade tanutamist keelava korralduse vastu sedavõrd jõuliselt, et korraldus tühistati (Hupel 1795: 564–565).

Vahemaa meie ning selle eestlase vahel, kellest kõneleb Ants Heina koostatud kogumik, on üüratu. Selliseks, nagu oleme praegu, on meid kujundanud ennekõike 19. sajandil — eriti alates selle keskpaigast — toimunud protsessid, mille hulgas olid olulised sotsiaalne kihistumine eestlaste seas, kapitalistlike suhete teke (talude päriksostmine) ning sugudevaheliste suhete muutumine. Mismoodi pääseda ligi moderniseerumiseelsele ajale, nii et see ei tunduks enam nii võõrastav ega “psühheedealne”? Mis aitaks toonase eestlase maailmanägemist mõista? Et eestlased iseendast enne 1870.–1880. aastaid ei kirjutanud (lk 15), tuleb leida muid allikaid, mis on jäädvustanud meie esivanemate kultuurilis-usundilisi väljendusi. Esimene samm selleks on originaallikate avaldamine — just see, mida teeb Ants Hein oma koostatud raamatus. Seda sama teevad ka Eesti Rahvaluule Arhiivi folkloristid, kes on avaldanud *Vana kandle* kõiteid — on ju regilaul üks žanre, mida pandi kirja juba 19. sajandi esimesel poolel ning mille modernismieelset maailmatunnetust Neus pahaks pani. Regilaulul oli väga tähtis koht ka pulmades. Teine samm on nende allikate analüüs, mis eeldab minevikulistele teemadele pühendunud humanitaarteadlaste olemasolu ning ühiskonna pakutud turgutusvahendeid ja -viise, mis nende teadlaste entusiasmi toetaks. Just analüüs annab kätte võtme, mis avab ukse modernismieelsesse maailma, muudab seni võõrana paistnu omaseks ja näitab ära, mis seob meid meie esivanematega ning mis ja kuidas on vahepealse paa-ri sajandi jooksul muutunud. Aitäh Ants Heinale, kelle *Vanaaja pulm* avab suurel hulgal uusi uurimisväljavaateid — uksi, mille võtmed tuleb humanitaarteadlaste käest kätte saada.

Kirjandus

- B e y e r, Jürgen 2009. Vagaduse edendamise strateegiad Eesti- ja Liivimaal (1621–1710): Konfessionaliseerimine ja pietism. — *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil*, III. (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 17 (24).) Enn Küng (koost.), Kai Tafenau (toim.). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 80–95
- E a s t l a k e [Rigby], Elizabeth 1930. *Liivimaa jutud*. Tõlkinud Bernhard Linde. Tallinn: Varrak
- H a a v, Margus 2019. Pidulikkuses ja ei piiskagi armastust. — *Postimees: Arvamus/kultuur*, 12. I, lk 13
- H u p e l, August Wilhelm 1781. Declaration der Kirchenordnung — Ueber das lief- und ehstländische Kirchenpatronat nebst andern kürzern Aufsätzen. — *Nordische Miscellaneen*, zweytes Stück, Riga, S. 163–193

- Hupel, August Wilhelm 1795. Ueber das Hauben der ehstnischen Dirnen. — *Neue Nordische Miscellaneen*, 11–12, S. 559–568
- Hõbemägi, Priit 2018. Vanaaja pulmad ehk kuidas vanad eestlased pruuti otsisid ja pulmi pidasid. — *Eesti Ekspress*, 18, 28. XI, lk 47–49
- Ird, Ken 2019. Kontvõõrana vanas eesti pulmas. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 499–503
- Jäätis, Liisi 2019. Väärikas teos Eesti pulmatraditsioonidest võõrmaalaste pilgu läbi. — *Asja uuritakse = All Things Considered*. (Studia Vernacula 10). Kadri Tüür, Madis Rennu (toim.). Viljandi: Viljandi Kultuuriakadeemia, lk 174–178
- Kahk, Juhan, Enn Tarel (toim.) 1992. *Eesti talurahva ajalugu I*. Tallinn: Olion
- Laslett, Peter 1983. *The World We have Lost: England before the Industrial Age*. Routledge
- Neus, Alexander Heinrich 1840. Ueber die poetischen Versuche in der estnischen Sprache. — *Inland: Eine Wochenschrift für Liv-, Esth- und Curland's Geschichte, Geographie, Statistik und Litteratur*, Fünfter Jahrgang, den 28. August, S. 545–550
- Schultz-Bertram, Georg Julius von 2003. *Balti idealisti kirjad emale*. (Eesti mõttelugu 53.) Tõlkinud Ilmar Vene. Tartu: Ilmamaa
- Tamm, Marek 2019. Vikerkaar loeb: Pildikesi kadunud maailmast. — *Postimees: Arvamus/kultuur*, 12. I, lk 12–13
- Tedre, Ülo 1973. *Eesti pulmad: Lühiülevaade muistsetest kosja- ja pulmakommetest*. Tallinn: Eesti Raamat
- Tedre, Ülo 1998. Inimelu kesksed sündmused. — Ants Viires, Elle Vunder (koost. ja toim.). *Eesti rahvakultuur*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 409–433

Merili Metsvahi

MERILI METSVAHI (1973) on lõpetanud Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule, ungari keele ja kultuuri ning eesti keele alal 1998, magistriraad eesti ja võrdleva rahvaluule erialal 2000, filosoofiadoktor 2007. TÜ filosoofiateaduskonna kultuuriteaduste ja kunstide instituudi Eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna teadur 2001–2013, vanemteadur 2013–2015, humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna kultuuriteaduste instituudi eesti ja võrdleva rahvaluule vanemteadur a-st 2016. *Akadeemias* on ta avaldanud artikli “‘Ja seal oll’ suur madu...”: Püha Jüri legend setu naise Ksenja Määrsepa vaimses universumis” (2003, nr 9, lk 1915–1952).

ABSTRACTS

JANAR HOLM. **The time of survival**

In his speech at Tallinn University at the meeting on the 102nd anniversary of the Republic of Estonia, Janar Holm, Auditor General of the Republic of Estonia, posed the following question: what would help Estonia as an outlying area of Europe create and keep up at least some kind of economic activity and development? To begin with, a clear difference should be made between the subsidiary and core functions of the state. A clear understanding should be reached what the state must do, what it can do, and which activities should be cancelled. An analysis carried out by the National Audit Office showed that attention was drifting — more than twenty reforms had been started, were in progress or being completed. How many of them are real reforms and how many are only adorned with the name of a reform is a different matter. In addition to this load of reforms, there were many initiatives characterised by beautiful words — innovative, extended, updated, developed.

Higher education as one of the core functions of the state is directly related to all of this. The higher education reform enforced in the autumn of the 2013/2014 academic year provided free higher education for all entrants, which means that the state took responsibility for the upkeep of higher educational institutions (except private ones). In today's situation where the operating subsidies of higher educational institutions are not growing, and the competitiveness of teaching staff salaries is decreasing, it is understandable that some higher educational institutions have initiated a debate to restore tuition fees. Free higher education cannot mean that people should work for free. A related theme is that, in a small higher education space, a constant debate on duplication of specialities between higher educational institutions is inevitable. What should be done? The worst variant is an endless discussion without any decisions being made. Although many things have worked out well until now — Estonian education meets the world standards, we have higher education and research in our own language — higher educa-

tional institutions cannot endure a long debate, as resources will soon be exhausted. (Edit.)

KRISTIN KUUTMA. Anniversaries and changing concepts

In the celebration of anniversaries, repetition and temporality condition the event. Repetition legitimates the festive occasion while focus on the starting point confirms the notion of continuity and loyalty to the grounding principles of the anniversary. Its conceptualisation depends on the place and time. The decorous hall of the historical University of Tartu is both a significant site and a topic for study in the field of humanities. My speech there at the 102nd anniversary meeting of the Republic of Estonia on 21 February 2020 was made on behalf of the Faculty of the Humanities and Arts, and it aims to represent the humanities from a wider perspective, not only from the angle of disciplines that analyse events, their role or the repertoire performed. Scholars in the humanities study and contribute to memory culture, which aims to demonstrate continuity in its reference to the past that is inherently combined with the future. This equation forms the premise of the formulation of cultural heritage.

My conceptual analysis aligns with current cultural research that contemplates the social, is attentive to changes and endeavours to understand the unravelling dynamics. Cultural heritage is not a given but a social construct. The designation of something as cultural heritage is a value-laden configuration without a neutral ground of connotation; it is framed by the regulation of social and economic meanings and claims for ownership. Conceptually, cultural heritage is an abstraction with a selective moral agenda and incentives of empowerment. The making of heritage renders a project of ideology which is carried by ambivalent temporal entanglements between a past moment and the present concerns. This is intertwined with notions of continuity and loss, inclusion and exclusion. Claims for heritage can appear simultaneously uplifting and problematic; this interpretation creates a new, reformative meaning where the past, the present and the future collapse.

We should enquire about the way how today's students encounter cultural heritage. Would the digital form retain and

transmit the same message and experience? This elaboration also aimed to respond to the ongoing debate on the values and utilitarian effect of the humanities. It should be firmly stated that the humanities are a valid source of knowledge and play an important role in a democratic society: the humanities and arts make the world a liveable place, they educate considerate and inclusive citizens. The relevant critical thinking is complemented with creativity; their students recognize the marginal and the disadvantaged. A celebration of an anniversary tacitly includes a new beginning, which denotes an urge to improve, a prospect for the future. We should ask ourselves with whom we wish to share that future. (Auth.)

MARGUS OTT, ANNE OTT. Estonian theories based on digital humanities

Our article was inspired by Kalevi Kull and Marek Tamm's "Estonian theory" published in 2015. Their publication did not evoke any particular intellectual discussion; therefore, the current article tries to fill this gap. In their article, Kull and Tamm detect a number of authors significant for the Estonian theory and depict their importance in concentric circles with the most essential authors in the centre. They also single out five concepts most relevant for the Estonian theory. Although this is an undertaking requiring a great amount of data, Kull and Tamm remain reserved about statistical devices.

In our article, we start from the same premise — to map the thinkers related to Estonia. We try to show that, in principle, the means of digital humanities can contribute a lot to that. It is technologically possible to develop a very large text corpus from which various data could be retrieved: to detect the relations between authors, recurrent concepts, temporal changes in the popularity of authors and concepts, etc.

In addition to the technological aspect, our proposal has philosophical significance. This approach would enable us to present authors and concepts as rhizomatic, so that it would not be necessary to determine a fixed circle with central authors and a limited sample of concepts. Everyone can approach this cloud of authors and concepts from a different viewpoint and with different interests and create a different "Estonian theory". Then we would not have one ready-made and delimited Estonian theory but a machine for generating

Estonian theories which change with addition of new data and new ways of application. (Auth.)

TOOMAS KIHU. **Decameron time**

DUNCAN BELL. **What is liberalism?**

Liberalism is a term employed in a dizzying variety of ways in political thought and social science. This essay challenges how the liberal tradition is typically understood. I start by delineating different types of response — prescriptive, comprehensive, explanatory — that are frequently conflated in answering the question “what is liberalism?” I then discuss assorted methodological strategies employed in the existing literature: after rejecting “stipulative” and “canonical” approaches, I outline a contextualist alternative. Liberalism, on this (comprehensive) account, is best characterised as the sum of the arguments that have been classified as liberal, and recognised as such by other self-proclaimed liberals, over time and space. In the remainder of the article, I present an historical analysis of shifts in the meaning of liberalism in Anglo-American political thought between 1850 and 1950, focusing in particular on how Locke came to be characterised as a liberal. I argue that the scope of the liberal tradition expanded during the middle decades of the twentieth century, so that it came to be seen by many as the constitutive ideology of the West. This capacious (and deeply confusing) understanding of liberalism was a product of the ideological wars fought against “totalitarianism” and assorted developments in the social sciences. Today we both inherit and inhabit it. (Auth.)

ZVONKO TANESKI. **Poetry**

KLAUS MODICK. **Gap: On the road to Eduard von Keyserling**

Eduard von Keyserling (1855–1918) was a Baltic German writer born in Courland; from 1874–1877, he studied law, art history and philosophy at the University of Tartu. Later, he lived in Vienna and Munich where he became an acknowledged writer.

Because of earlier superficial reception, Modick took up the first book by Keyserling quite sceptically but soon found himself on the same wavelength with the author. He admires the elegance of Keyserling's style, his fine humour and continual ironic attitude which extends from mild nudges to biting mockery. The value of the Baltic German writer does not consist in the depiction of the world of the Baltic nobility but in the ironic tone he used to describe them and, thus, to tear down this degenerating, disappearing class. In this sense, Keyserling was a real impressionist. His creation is a vivid example of the often unnoticed circumstance that the aesthetic impact does not depend on the object; in art it is not so essential what is depicted but how this is done. Keyserling has been called the Baltic Henri Théodore Fontane, but, compared to the latter, Keyserling's creation has "a more nervous pulse, the look at the life has become colder, irony more intellectual, the word more precise, the overall appearance harsher, more artistic and experienced," Modick quotes Thomas Mann.

It is difficult to say anything about Keyserling's own life. He has not left behind an autobiography or a biography written by someone else. Therefore, Modick chose the story of Keyserling's portrait as a starting point for his book Keyserlings Geheimnis (Keyserling's Secret). The portrait was painted in summer 1901 by Lovis Corinth 1901. In his memoirs, the publisher Korfiz Holm, a very good friend of Keyserling, describes Keyserling's reaction when seeing the painting — Corinth had made him into someone who had died at the age of seventy, rotten in the grave for a few years and just stepped out from there. (Edit.)

ILMAR ANVELT. Johannes Silvet — legendary lexicographer

The article provides an overview of the life and work of the best-known English-Estonian lexicographer Johannes Silvet (1895–1979). He was born in Tartu to a poor working-class family and, as Estonia was part of Tsarist Russia then, received his primary and secondary education in Russian. During World War I, the Tartu Teacher Training Institute where he was a student was evacuated to Herson in Ukraine. Before being able to return to Estonia, he served in the Russian White Guard. It is possible that he acquired his initial

knowledge of English by communicating with the British officers serving there. Having returned to Estonia, he became a student of the University of Tartu where he specialised in English philology and graduated with a MA degree in 1925.

After graduating from the university, he became a teacher of English at Hugo Treffner Gymnasium in Tartu. From 1931 to 1932, he also temporarily worked as an English lecturer at the University of Tartu. He was active in the work of several societies, e.g. the PEN-Club of Estonia and the Academic Anglo-Estonian Society, gave English lessons on the radio and published translations from English into Estonian.

The first edition of his main lexicographic work — the large English-Estonian Dictionary — came out in 1939/1940. Before that, he published a small dictionary of the basic vocabulary of English in 1936.

Johannes Silvet returned to work at the University of Tartu after the communist coup of 1940, first as a teacher of Russian, as the need for this language had increased after the annexation of Estonia by the Soviet Union. Soon, however, he was offered the post of the English lecturer. He also continued working at the university during the German occupation of Estonia. Before the end of World War II, he was severely wounded while defending a bridge in Tartu. The withdrawing German troops took him along for healing in Austria from where he returned after the end of the war as soon as possible as he wanted to join his family.

He was immediately employed by the university as an associate professor and acting head of the Department of Western-European Languages. The second edition of his English-Estonian dictionary was published in 1948–1949; for ideological reasons, he had to make changes in the choice of vocabulary there.

During the Stalinist purge, Johannes Silvet was made redundant from the university in 1950 and had to earn his living by working as a substitute teacher at several small rural schools. He was restored to work at the university in 1956 and worked there until retirement in 1960.

Along with his duties at the university, he was constantly engaged in lexicographic work. His Estonian-English dictionary came out in 1965. Due to the extremely cumbersome publishing process in the Soviet Union, he did not survive to

see its renewed edition and the thoroughly reworked edition of this large English-Estonian dictionary, which appeared after his death — in 1980 and 1989 respectively.

Johannes Silvet is particularly remembered for his English-Estonian dictionary, which has been called a lexicographic feat, as a dictionary of this size seldom is one author's work. (Auth.)

LAURI KETTUNEN. *Votic trips. Part II*

In the excerpt from the travel book published in 1945, the Finnish linguist recalls his trip to Ingria in 1915 to collect language material from the indigenous people for his research. Based on his earlier expeditions, Kettunen had written a study on the history of phonemes in the Votic language (Finnish Votjan kielen äännehistoria), but he wanted to make additions to it from villages that he had not visited in the previous times. Another reason that made this trip exciting was that he had ordered a small portable Excelsior phonograph from Germany. The first mechanical device for sound recording and reproduction should have had a conciliatory influence even on the most evil-eyed in the distrustful atmosphere after the outbreak of the war.

Ingria is a region next to the Gulf of Finland between the Narva River and Lake Ladoga. From the 12th century onwards, its indigenous inhabitants, Votes and Izhorians, have been mixed with Slavic immigrants. The area intermittently belonged to Russia and Sweden and was united with Russia in 1702–1703, during the Great Northern War. Between the two world wars, a part of Ingria belonged to the Republic of Estonia (Estonian Ingria); now it is a territory of Russia. Ingrians make up the Baltic-Finnic population of Ingria (Finns from Savo and Äyräpää, Izhorians, Votes). Lauri Kettunen noted down language examples from all of them, but the main objective of his trip was to explore the Votic language, which, along with Estonian and Livonian, belongs to the southern group of Baltic-Finnic languages. It is the closest kindred language of (northern) Estonian.

Although the census criteria are different and sometimes incomparable, it is obvious that during the last couple of centuries the number of Votes has constantly decreased. Comparison of data gives the following approximate figures: 1848 —

5148 (37 villages), 1926 — 705, during the 1939 census Votes were not counted, 1942/1943 — 400–500, the 1990s — 62, 2013 — 68. In addition to the so-called voluntary change of ethnicity, the number of Votic speakers has diminished because of the wars of the 20th century and deportations and establishment of collective farms by the Soviet Union in the 1930s.

One of the main reasons why the Votic written language was not established was that the Votes belonged to the sphere of influence of the Orthodox Church. Differently from Catholicism and, particularly, later Lutheranism, the Orthodox Church did not pay attention to developing literacy among people. Another reason was the small number of speakers. While written languages were created for the small Finno-Ugric peoples in the Soviet Union in the 1930s, the Votes, whose number was about a thousand, were excluded. Izhorians, whose number was three times larger got their written language and schools, but in 1937 the schools were closed, the creators of the written language were repressed, and the textbooks were destroyed.

In his travel notes, Kettunen creates a series of lively ethnologic pictures of meetings with his language informants and other inhabitants of Ingria. He vividly describes the everyday side of the above-mentioned facts of demise. (Edit.)

Review

MERILI METSVAHI. The grand work directs us to search for peasants' truth

Ants Hein. Vanaaja pulm: Valitud tekste ja pilte 16. sajandi keskpaigast 19. aastasaja viimase veerandini. [Old-time Wedding: Selected texts from the mid-16th century to the last quarter of the 19th century.] Tallinn: Tänapäev, 2018. 423 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XXII**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

ILMAR ANVELT MA (1949), English philologist and translator

DUNCAN BELL PhD (1976), professor of political thought and international relations at the University of Cambridge

JANAR HOLM MJur (1976), Auditor General of the Republic of Estonia

LAURI KETTUNEN (1885–1963), Finnish linguist, prose writer, poet and playwright

TOOMAS KIHU PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

PIRET KULLERKUPP MA (1969), Estonian artist, teacher at Tartu Children's Art School

KRISTIN KUUTMA PhD (1959), professor of cultural research, holder of the UNESCO Chair on Applied Studies of Intangible Cultural Heritage at the University of Tartu

MERILI METSVAHI PhD (1973), senior research fellow of Estonian and comparative folklore at the Institute of Cultural Research at the University of Tartu

KLAUS MODICK (1951), German literary scholar, writer and translator

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

Abstracts

ANNE OTT (1996), MSc student of computer science at the University of Tartu

MARGUS OTT PhD (1975), research fellow of Middle-Eastern and Asian cultural history at the School of Humanities, Tallinn University

ZVONKO TANESKI PhD (1980), North-Macedonian poet, literary scholar, critic, translator and editor

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XXII

1. detsember [1946] (pühapäev). Lehed tõid teate, et 29. nov. lahkus Tallinnas surma läbi lühikese, kuid raske haiguse järele (räägitakse ninakõrvalkoopa põletikust ajukomplikatsiooniga) Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi organiseerijaid ja ülesehitajaid, Nõukogude riigi väljapaistev tegelane, NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees ja Eestimaa K(b)P Keskkomitee büroo liige luuletaja dr. Johannes Vares-Barbarus.¹⁰⁶⁴

2. detsember (esmaspäev). Kateedrijuhatajate koosolek nõukogu saalis, meil V[aldese]lga "andekspalumise" või "patukahetsuse" koosolek.

Enne koosolekut heidavad mõned teaduskonna liikmed (Ennulo, Savi) nalja, küsivad, kas kotiräie ja tuhk kaasas, kas trisna¹⁰⁶⁵ napsud tellitud, teised on harukordselt tõsised. Koosolekust võtavad osa ka rektor, Preemet ja tervishoiuministri asetäitja P. Kalju.

¹⁰⁶⁴Näiteks *Postimehe* esiküljel leidsid vastavad teated Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomiteelt ja NSVLi Ministrite Nõukogult; NSVLi Ülemnõukogu Presiidiumilt; Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomiteelt, Eesti NSV Ministrite Nõukogult ja Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumilt (suri "lühikese, kuid raske haiguse tagajärjel"); Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu Keskkomiteelt; EK(b)P Tartumaa Komiteelt ja Tartumaa TSN Täitevkomiteelt; EK(b)P Tartu Linna Komiteelt ja Tartu Linna TSN Täitevkomiteelt.

¹⁰⁶⁵S.t vn *тришн* 'peied, matusepidu'.

Koosoleku avab N. Veiderpass, andes sõna A. Valdesele, kes peatub kokkuvõtlikult "Eesti Arsti" väljaandmisel okupatsiooni ajal. Ta näitab, et väljaandmise sihiks oli neil surveaegadel, mil Tartu ülikool taheti teha saksakeelseks ja kogu eesti rahvast saksastada, näidata, et eesti arstkond on võimeline teaduslikult töötama. Saades välikomandantuurilt väljaandmise loa, otsustasime kolleeg N[ormann]iga esimese artiklina avaldada ajaloolise kirjutise arstiteadusest postmarkidel,¹⁰⁶⁶ et hoiduda igasugusest propagandast. Teistel väljaannetel oli igal pool esikohal poliitiline saatesõna ja Hitleri pilt, "Eesti Arst" avaldas selle asemel meditsiinilisi postmarke. Varsti aga selgus, et välikomandantuur nõudis Nõukogude Liidu ja Poola kohta käiva teksti kustutamist, samuti ei soovitatud puudutada üksiasjalisemalt Tšehhoslovakkia. Kuid jätsime välja ka Saksa margid, piirudes Danzigi, Austria, Cuba ja Eesti markidega. Tšehhoslovakkia markidest läks siiski läbi Purkyně¹⁰⁶⁷. Referaatidest sai esimesele kohale paigutatud ühe töö kokkuvõte mitte Saksa ajakirjadest, vaid "Presse Medicale'ist"¹⁰⁶⁸.

"Eesti Arsti" ilmumise salajaseks tagamõtteks oli virgutada julgust teaduslikuks tööks neis arstides, kes juba Saksa okupatsiooni algpäevil kaotasid usu eesti kultuuri püsimisse ja väitsid, nüüd on kõik läbi. Iseloomulik on juhtum, kus arstid ühes ülikooli kliinikus, kui neile mindi pakkuma "Eesti Arsti", küsisid, kas müütate vanu numbreid, nad ei uskunud, et võimalik oleks veel mõni eneseavaldus. Väljaandmiseks summad puudusid, tuli seda teostada omal kulul, numbreid saatis laiali perekond. Puudujäägid kattis toimetaja ise.

Teist numbrit (1941) tsenseerides leidis välikomandantuur, et referaadid Prantsuse ajakirjadest tuleks välja jätta, kolmandas

¹⁰⁶⁶Vt Herbert Normann, "Arstiteadust postmarkidel: Postmargi 100-aastase juubeli puhul". — *Eesti Arst* 1941, nr 1, lk 1–23.

¹⁰⁶⁷Jan Evangelista Purkyně (Purkinje; 1787–1869), Tšehhi füsioloog. Vt Herbert Normann, "Arstiteadust postmarkidel: Postmargi 100-aastase juubeli puhul", lk 5.

¹⁰⁶⁸Vt P. Parmakson, "P. Durand: Niiskus kaaluvama tegurina sigade punataudi edasiandmisel inimestele. Presse. med. 48, 773, (1940)". — *Eesti Arst* 1941, nr 1, lk 70.

sooviti näha ka kroonikat. Propaganda vältimiseks otsustasime tuua kroonikat vaid arstiteaduskonna kohta.¹⁰⁶⁹ Oleks õige olnud juba siis "Eesti Arsti" väljaandmist lõpetada. Kuid et säilitada noortes usku oma teadusse, jätkus väljaandmine, et nad teeks tööd.

Ülikooli avamise puhul nõuti kirjutist selle kohta. Kuna sellest kirjutada polnud soovi, tegi N. vastavad väljavõtted lehtedest.¹⁰⁷⁰

Siis tuli prof. Masing,¹⁰⁷¹ küsis õppejõududelt, kes sooviks juba kohe saksa keeles lugema hakata, sest ülikool muutub peagi saksakeelseks.

Siis hakkas komandantuur nõudma jooksvate sündmuste toomist, paranduste tegemist üksikutes lausetes.

Tuli tsiviilvalitsus.¹⁰⁷² Kuna sõjavõimud olid andnud "Eesti Arsti" ilmutisluba, ei saanud tsiviilvõimud seda enam sulgeda. Nõudis vaid, et "Eesti Arstil" peab olema peale toimetaja veel väljaandja, milleks tuli taas ellu kutsuda ja reorganiseerida Akadeemiline Arstiteaduse Selts.¹⁰⁷³ Kirjastusena nõustus esinema Tartu Eesti Kirjastus. Paberit trükkimiseks aga ei antud, loodeti, et ajakiri jääb paberipuudusel seisma. Kirjastus andis siiski omalt poolt tagavaradest paberit.

Lähenes prof. H. Koppeli 80. sünnipäev, kelle teened ei piirdu üksnes Tartu ülikooliga, vaid ulatuvad ka Venemaale, sest tema on otorinolarüngoloogia alal ettevalmistanud Tartus ka rida üliõpilasi, kes hiljem edukalt töötanud Venemaal.

Küpses soov välja anda Koppelile pühendatud "Eesti Arsti" erinumber, et vastupanu kiuste näidata, et ka ülikooli arengus on

¹⁰⁶⁹Vt H. N. [= Normann], "Kroonika: Tartu Ülikooli Arstiteaduskonnast". — *Eesti Arst* 1941, nr 3, lk 190–192.

¹⁰⁷⁰Vt siiski: H. N. [= Normann], "Kroonika: Tartu ülikooli õppetegevuse pidulik ava-aktus 29. jaanuaril 1942". — *Eesti Arst* 1942, nr 1, lk 37–39.

¹⁰⁷¹S.t ilmselt Ernst Masing.

¹⁰⁷²Saksa tsiviilvalitsus sai Eestis võimutäiuse 6. detsembril 1941.

¹⁰⁷³Vt ka: "Akadeemilise Arstiteaduse Seltsi tegevuse jätkamine". — *Postimees*, nr 18, 23. I 1944, lk 3.

eestlaste poolt midagi tehtud. Number ilmus,¹⁰⁷⁴ saksa lehed aga vaiksids sünnipäeva surnuks.¹⁰⁷⁵

Siis tuli nõue kirjutada midagi ka sakslastest. Valisime Robert Kochi,¹⁰⁷⁶ kes tuntud ka Liidus.

Veebruaris 1944 mobiliseeriti vanemate kursuste üliõpilased, märtsis nooremad, tuli pävakorda ka ülikooli evakueerimine. Algas robustne propaganda, haritlaste arreteerimine. Propaganda haripunktil hakati nõudma, et haiglad ja asutised rakendusid Saksa teenistusse, et tuleb "Eesti Arstis" tuua ka kirjutis, mis näitaks, mida andnud Saksa sõjavägi, pakuti omalt poolt vastav artikkel, mille kohta sooviti, et see ilmuks toimetuse nimel. Sellest V. keeldus, katsus aga rahuldada esitatud nõuet ajaloolise kirjutise avaldamisega. Palusin N-i seda kirjutada, kuna aga ka toimetaja pidi kirjutises esinema, siis tuli alistuda. Kogu artikkel on nii kirjutatud, nagu nõuti, siiski on sissejuhatus võetud "Postimehest",¹⁰⁷⁷ välditud robustset propagandat. Pealkirjas pidi esinema sõna "vabastamine". V. püüdis siis numברי ilmumist venitada, küsiti, miks ei ilmu, peab ilmuma. 1925. a. peale, mil V. asus toimetaja kohale, pole ühtegi kaksiknumbrit ilmunud,

¹⁰⁷⁴Henrik Koppeli 80. sünnipäevale pühendatud *Eesti Arsti* erinumber (1943, nr 12) ilmus 29. detsembril. Tema eluloo ja tegevusega on selles otseselt seotud järgmised artiklid: Albert Valdes, "Professor Henrik Koppel'i elukäik" (lk 636); Albert Valdes, "Professor Henrik Koppel pioneerina arstiteaduse alal Eestis" (lk 637–643), Otto Karma, "Tartu ülikooli kõrva-nina-kurguhaiguste õppetooli ja polikliiniku asutamise eelloost: Prof. emer. dr. med. Henrik Koppel'i 80. sünnipäeva ja 50-aastase kõrva-nina-kurguarstilise tegevuse juubeli puhul" (lk 644–652), Valli Stein-Kumpas, "Ülevaade Tartu Ülikooli Kõrva-nina-kurgu-poliikliiniku tegevuse vältel (1920–1938) vastuvõetud haigeist" (lk 707–718).

¹⁰⁷⁵Vt siiski: "Prof. Koppel 80jähriq". — *Revaler Zeitung*, nr 299, 28. XII 1943, lk 4.

¹⁰⁷⁶Vt Hans Kuisk, "Robert Koch 1843–1910". — *Eesti Arst* 1944, nr 1, lk 1–17.

¹⁰⁷⁷Herbert Normanni artikli esimene lõik lõpeb viitega Riho Lahi artiklile "Tartu pommitamine 9.–25. juulil 1941". — *Postimees*, nr 155, 11. VII 1943, lk 4.

nüüd venitamise tõttu tuli kaksiknumber ja aprilli asemel alles juuni lõpus.

Varsti peale ilmumist tuli kindralkomissariaadist teade, et "Eesti Arst" on suletud kuni sõja lõpuni kui sõjaliselt mitte oluline ajakiri.

Prof. N. pole kirjutuses süüdi, süüdi olen ainult mina, lõpetas V. Mõlemad, nagu näete, oleme jäänud ka siia, ühtegi penni meie oma töö eest pole saanud. Oli ainult soov võimaldada arstidele oma töid avaldada, ja neid tuli, tuli üsna rohkesti, tuli ka dissertatsioone. Oleks pidanud olema ettenägelik ja teadma, et "Eesti Arsti" ilmumine ei või pidev olla, et vara ehk hilja tõmatakse propaganda teenistusse, oleks pidanud olema rohkem kodanlist julgust, et ilmumist õigeaegselt lõpetada. Võib-olla oli ka väär "Eesti Arsti" üldse hakata välja andma. Ka selles seisneb süü.

Valdese sõnavõtu järel andis Veiderpass minule sõna. Tähen-dasin, et kuigi Valdes ütleb, et mina pole süüdi, ei saa ma selle väitega leppida. Minu süü seisneb selles, et üldse sellise artikli kirjutasin. Pole küsimust ise üles võtnud, sest mäletan veel hästi kateedrijuhatajate koosolekut, mil Hion rõhutas, et kõneall oleva kirjutise küsimus on likvideeritud. Sellepärast ei tundunud nagu ülesvõtmiseks põhjust olevat. Kuid olen teadlik, et peame ise oma vigu leidma ja parandama, kui tahame liikuda edasi, ja kellelgi pole selleks rohkem põhjust kui meil enesel. Selles mõttes tuleb ideoloogilist tööd parandada.

Siis võttis sõna V. Üprus, kes tähendas, et süüdi "Eesti Arsti" kirjutises pole üksnes V. ja N., vaid ka mitmed praegused kateedrijuhatajad, nende seas Üprus ise. Sest ilmunud kirjutis on kollektiivtöö, mille tarvis on andnud andmeid tooaegsete asutiste juhatajad ja nende kaastöölised ise, ja oma andmete eest ka vastutavad. Nii vastutab ta ise täiel määral närvikliiniku kohta antud andmete eest. Kirjutis pidi olema ajalooline ülevaade ja toimetusele üleantud andmed on täpsalt toodud, ei V. ei N. pole midagi muutnud, kummalgi ei olnud mingisuguseid tendentsioosseid nõudeid ega soove. Kuna süü, mille põhjuseks on olnud peamiselt ideoloogiliste teadmiste puudulikkus, siis tuleb tööd parandada ja rakendada oma jõud ja oskus N. Eesti ülesehitamiseks.

Seejärel rõhutas ka Linkberg, et töö pole tendentsiga kirjutatud. Rektor ja Preemet loobusid pakutud sõnavõtust.

Siis võttis veel kord sõna Üprus, tähendades, et süüdlased on tunnistanud, et nad on eksinud, ja lubanud oma vigu korrigeerida.

Tehtud eksisammud näitavad (ja see käib kõikide kohta, kes kõneall olevaks kirjutiseks kui kollektiivtööks andmeid andnud), et meie olime siis poliitiliselt ebaküpsed. Alles vabanedes kivinenud kodanlisest ilmavaatest muutume nõukogude kodanikeks. Oleksime olnud küpsemad, pole mõnda olnud tarvis kirjutises rõhutada. Peame kõik end korrigeerima.

Seejärel tegi Veiderpass *résumé* sõnavõttudest, mille tuumaks oli, et süüdlased on tunnistanud end süüdi ja lubanud oma tööd parandada, mis on tagatiseks edaspidiste eksimiste vastu. *Résumé* võeti koosolijate poolt üksmeelselt vastu.

Lõpuks võttis sõna veel tervishoiuministri asetäitja P. Kalju, kes avaldas veendumust, et "Eesti Arstis" ilmestunud vigade põhjuseks oli apoliitilisus. Selle apoliitilisuse tõttu kisti toimeetus poliitikasse ja "Eesti Arst" muutus välikomandantuuri ajakirjaks. Poliitiliseks arenemiseks tuleb vaadata ette, mitte aga rippuda vana küljes. Meie ei saa järsku loobuda sellest, mis oli eila, ja muutuda uuteks, sest vana hävib vaid võitluses. Vana tuleb välja juurida, uus aga võtta vastu lahtiste silmadega, sest uues peitub elujõud. Ei tule aga otsida vigu ka seal, kus neid ei ole. Ideoloogiline areng ei toimu raamatu järgi, vaid järgneb elust ise. Elu tuleb korraldada nõuetekohaselt. Elus kujuneb nõukogude inimene.

Oli selgesti märgata Petrovi mõju, kuna kaadrite pleenumil P. Kalju oli olnud oma sõnavõttudes väga terav.

Läbirääkimiste all küsiti P. Kaljult, miks suleti "Nõukogude Eesti Arst". Vastus: väike tiraaž, materjali vähene väärtus ja finantsraskused. Siiski loodetakse, et "Eesti Arst" algab 1947. a. taas ilmumist puhtteadusliku ajakirjana, vast aga 2–3 kuu tagant. Tervishoiutööliste tegeliku elu nõuete valgustamiseks (neid on Eestis ligi 10 000) oleks ehk sobiv hakata välja andma ajalehte,

nagu “Медицинский работник”¹⁰⁷⁸ või “Nõukogude Õpetaja”, mis ilmuks kord nädalas.

Paljud teaduskonna liikmed tundusid kuidagi süngetena.

Kui koosolek oli lõpetatud, palus sõna veel Preemet, tähendades, et ta pole varem tahtnud võtta, et see ei satuks protokollki, ka palus luba rääkida vene keeles. Ütles, et islami usulahul — ši-iitidel — on kombeks aeg-ajalt teostada raskeid enesepiitsutamisi, milleks ei kasutata mitte piitsa ega nõõri, vaid traatpunutusi. Enesepiitsutamised on head, kuid nendega ei tohi minna liiale, ei tohi näha vigu seal, kus neid ei ole. Muidugi on “Eesti Arsti” kirjutis halb, kuid meie peamiseks ülesandeks on ikkagi heade kaadrite ettevalmistamine ja selleks peame rakendama oma oskuse ja vilumuse paremiku. Arstide olukord on parem kui näit. ajaloolaste oma. Nende kirjutised jäävad sageli ajakirjade tolmu, ajalooõpikute põhjal aga valmib noorsugu. Siin on ideoloogia eriti tähtis. Ka arstid vajavad ideoloogilisi teadmisi, kuid ideoloogiline areng peab toimuma aegamööda, iseeneest. 1932. a. ilmus Liidus pikk ja omapärane töö “marksismileninismi teooria rakendamisest uroloogias”. See oli kahtlemata liialdus ja liialdustest tuleb meie kaadrite ettevalmistamise huvides hoiduda. Ainult liialdamata ja järkjärguline ideoloogiline areng kujundab tõsiseid nõukogude inimesi.

Kõne jättis soliidse ja hea mulje.

Väljumisel nõukogu saalist sattusime Linkbergiga (mõlemad tüsedad mehed) üheaegselt ust läbima, sulgedes väljapääsu. Bobtšinski ja Dobtšinski,¹⁰⁷⁹ naljatas keegi. Siis tõugati meid uksest läbi ja tee oli kõikide lõbuks taas vaba.¹⁰⁸⁰

¹⁰⁷⁸NSVL Tervishoiu Rahvakomissariaadi (Ministeeriumi), Meditsiinitööstuse ja Meditsiinitöötajate Ametiühingute Keskkomitee ajaleht a-st 1938, nime all *Медицинская газета* ilmub 1962. aastast tänapäevani.

¹⁰⁷⁹Nikolai Gogoli (1809–1852) näidendi *Revident* (1836) tegelased.

¹⁰⁸⁰Päevikusse on kleebitud ajalehelõige “patukahetsuskirjast”: Mait Metsanurk, “Pilk tagasi, pilk edasi”. — *Postimees*, nr 274, 23. XI 1946, lk 3.

3. detsember (teisipäev). Kateedri koosolek J. Varese mälestamiseks.¹⁰⁸¹ Koos oli kogu kateeder. Dora luges ette kadunu eluloo "Postimehest",¹⁰⁸² siis mälestasime riigimeest vaikse püstitõusmisega. Alul arvas D., et juba hilja on koosolekut pidada, sest samal päeval toimus matus Metsakalmistul. Ülikooli esindajatenä viibisid matusel F. Laja ja G. Kingisepp ja mõned üliõpilased.¹⁰⁸³

4. detsember (kolmapäev). Vanemate õppejõudude seminar jäi ülikooli aulas toimuva ülelinnalise piduliku koosviibimise tõttu stalinliku konstitutsiooni 10. aastapäeva tähistamiseks ära.¹⁰⁸⁴ Kuna meil pääsmeid polnud, tulime Valdese ja Sossiga ära.

Teel kaldus jutt maarahvale vanul aegadel. S. rääkis, kuidas monotoonse jutluse puhul inimesed sageli maganud, tundnud aga uinakust suurt kosutust ja värskendust. Mõned rääkinud, et uni nagu vägisi kipub peale, une eest aga "vehkat" teha ja kirikust kaduda ei tohitud. Peale uinakut aga suudetud jälle värskena töötada.

5. detsember (neljapäev). Stalinliku konstitutsiooni 10. aastapäev. Linn lipuehtes. "Postimees" tõi teate, et Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 4. dets. 1946 on Eesti NSV

¹⁰⁸¹Üleülikooliline leinakoosolek oli peetud 2. detsembril 1946 ülikooli aulas. Vt "TR Ülikooli pere mälestab sm. J. Vares-Barbarust". — *Postimees*, nr 281, 3. XII 1946, lk 1.

¹⁰⁸²P. Aavik, G. Abels jt, "Johannes Vares". — *Postimees*, nr 280, 1. XII 1946, lk 1. Vt ka A. Koort, "Tartu Riiklik ülikool leinas". — *Rahva Häääl*, nr 281, 1. XII 1946, lk 2.

¹⁰⁸³Johannes Vares-Barbaruse matustel esindasid Tartu ülikooli põllumajandusteaduskonna dekaan Ferdinand Laja, farmakoloogia kateedri juhataja Georg Kingisepp ning üliõpilased Evi Prink, Liina Redi, Olev Aasamaa, Jaan Ollino ja Erich Närep. Vt "Ülikooli esndajad sm. J. Vares-Barbaruse matusele". — *Postimees*, nr 281, 3. XII 1946, lk 1.

¹⁰⁸⁴Vt Toimkond, "Pidulik koosolek konstitutsioonipäeva tähistamiseks". — *Postimees*, nr 282, 4. XII 1946, lk 4; "Konstitutsioonipäeva ülelinnaline pidulik tähistamine". — Samas, nr 283, 5. XII 1946, lk 3. Ürituse kutseid jagas Tartu linna parteikomitee agitatsiooni- ja propagandaosakond.

Ülemnõukogu valimised määratud 16. veebruarile 1947. Seadlus kandis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja N. Andreseni ja presiidiumi sekretäri V. Tellingi allkirju ("Postimees" nr. 283, 1, (1946)).

Peaegu kogu päev puudus elekter.

7. detsember (laupäev). Teadusliku sessiooni avaplenaaristung pidulikult rohelisega kaunistatud ja elektrituledes säravas aulas.

Presiidiumi lauas rektor, Brandt, Haberman, Taev, Altoa, Prink, Uibo, Preemet, Valdes, Kristjan Kure, Veiderpass, Laja, Kleis, Antons, Vadi, Pint, Kadari, akad. Nikolai Tomson,¹⁰⁸⁵ Tallinna Polütehnilise Instituudi esindaja dots. H. Muischnek ja Leningradi R. Ülikooli teadlaste esindaja dots. F. D. Klement.¹⁰⁸⁶

Tagaseina ilustasid mustade tähtedega hallil foonil Stalini sõnad: "Teadus sellega ongi teadus, et ta ei tunnista fetišše, ei karda tõsta kätt iganenu, vana vastu ja kuulab tähelepanelikult katse ja praktika häält." Mõlemil pool punasel taustal Stalini ja Lenini büstid, üleval loosung "Rikastage Nõukogude teadust uute saavutustega. * Обога́тим советскую нау́ку новыми дости́жениями", ja rõdu äärel ENSV vapp lippudega kõrval.

¹⁰⁸⁵Nikolai Tomson (1898 – 2. IV 1972 Leningrad) lõpetas Sõjameditsiini Akadeemia Leningradis 1926, meditsiinidoktor 1947, ENSV TA akadeemik 1946 (asepresident 1951–1952). NSVL TA Üld- ja Kommunaalhügieeni Instituudi töötaja 1932–1951, Radiatsioonihügieeni Instituudi laborijuhataja Leningradis a-st 1951.

¹⁰⁸⁶Feodor Klement (1903 – 28. VI 1973 Tartu) lõpetas Leningradi Riikliku Ülikooli füüsikaosakonna 1934, füüsika-matemaatikakandidaat 1943, füüsika-matemaatikadoktor 1962, ENSV TA akadeemik 1951. Kooliõpetaja ning komsomoli- ja parteitöötaja Oudova rajoonis 1919–1926, Leningradi oblasti poliitharidusosakonna töötaja 1926–1929, Riikliku Optikainstituudi spektroskoopiaalabori töötaja Leningradis 1930–1934, LRÜ rakendusfüüsika instituudi asedirektor 1934–1935 ja füüsika instituudi teadussekretär 1935–1941, luminesentsilabori juhataja 1937–1953, dotsent 1945, LRÜ Jelabuga filiaali vanemteadur 1941–1944 ja ülem 1943–1944, LRÜ optikakateedri dotsent 1944–1951; TRÜ rektor 1951–1970, professor 1951; ENSV TA Füüsika ja Astroonoomia Instituudi luminesentsilabori rajaja 1952, eksperimentaalfüüsika sektori juhataja 1954–1960, konsultantprofessor 1970–1973.

Koosoleku avas rektor pikema sõnavõtuga, andes seejärel edasi tervitusi EK(b)P Keskkomitee sekretärit N. Karotammilt. Tallinna Polütehnilise Instituudi nimel tervitas dots. H. Muischnek.

Järgnesid dots. A. Uiho ettekanne "Eesti kodanlike natsionalistide ideoloogia reaktsiooniline olemus" ja teadusala prorektori K. Taevi ülevaade "Tartu Riikliku Ülikooli teadusliku uurimistöö viisaastakust". Muuseas tähendas Uiho, et kodanlased püüdsid sageli hoobelda oma revolutsioonilise tegevusega minevikus, nagu Jüri Jaakson¹⁰⁸⁷ ja mitmed teised, tegelikult kasutati seda vaid äritsemiseks ja rikastamiseks. Kirjandus on olnud täiesti reaktsiooniline. Kõige äärmisemad esindajad olid Arno Raag¹⁰⁸⁸

¹⁰⁸⁷Jüri Jaakson (1870 – 20. IV 1942 Stupino) lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1896, ÜS Ühenduse liige. Vandeadvokaadi abi Viljandis 1897–1901 ja Riias 1901–1902, advokaat 1902–1915, Tallinna Linnapanga juhatuse liige ja abidirektor 1915–1918, Eesti kubermangukomissari abi 1917, Ajutise Maanõukogu I abiesimees 1917–1918 Radikaaldemokraatide Erakonna ridades, Asutava Kogu liige Eesti Rahvaerakonna poolt, kohtuminister Ajutise Valitsuse III koosseisus 1918–1919, Otto Strandmani valitsuses 1919 ning kahes Jaan Tõnissoni valitsuses ja Ado Birgi valitsuses 1919–1920, II ja III Riigikogu liige 1923–1929, riigivanem 1924–1925; Eesti Panga president 1926–1940; Rahvuskogu 2. koja liige 1937 ja Riiginõukogu liige 1938–1940, VR III/1; vangistati 14. juunil 1941 Tallinnas, saadeti invaliidina Sevurallagi, Erinõupidamise otsusega 1942. aasta märtsis mõisteti surma ja hukati.

¹⁰⁸⁸Arno Raag (Arnold Johannes R.; 1904 – 6. III 1985 Melbourne (Florida)) õppis TÜ õigusteaduskonnas 1925–1931 ja 1938–1941, EÜSi liige. *Postimehe* toimetuse liige 1928–1940 ja 1941–1943, ühtlasi *Narva Postimehe* tegevtoimetaja 1928–1929, Akadeemilise Kooperatiivi ajalehelõigetebüroo ametnik 1940–1941, *Ajakiri Naisele* toimetuse tehniline tööjõud 1943–1944, varjas end rahvusliku tegevuse pärast Saksa võimude eest 1944; põgenes 1944. a septembris Saksamaale, ajalehe *Eesti Rada* toimetaja 1947–1949, asus ümber USAsse 1949, oli seal vabrikutöoline. Käsitles oma romaanides muu hulgas Vabadussõja ja 1. detsembri 1924. aasta riigipöördekatse teemasid.

ja Hindrey. Siia kuulub ka Mait Metsanurga¹⁰⁸⁹ "Jäljetu haud"¹⁰⁹⁰. Tammsaare oma "Tõe ja õiguse" III köites¹⁰⁹¹ naeruvääristab revolutsionääre. Piltidel kujundati enamlasti roimarlike nägudega, tooretena. Progressiivse elu naeruvääristamiseks toodi seina, mille ees lamasid mahalastud. Ülistati vabat enesealgatust, unustades aga, et vaid kollektiivne töö viib suursaavutusteni.

Osavõtjaid oli üldiselt vähe. Arstiteaduskonnast olid näha vaid Kõrge, Tomingas, Kingisepp, Parmakson, Linkberg, Sõber, Roots, teistest teaduskondadest Rootsmäe,¹⁰⁹² Ariste, Säre, Talvik,¹⁰⁹³

¹⁰⁸⁹Mait Metsanurk (kodanikunimi Eduard Hubel; 1879 – 21. VIII 1957 Tallinn) oli Võru algkooli õpetaja 1902–1904, *Vabaduse* ja *Uue Virulase* toimetuse liige Tallinnas 1906, *Tallinna Teataja* toimetuse liige 1910–1917 ja toimetaja 1917–1922, ajakirja *Agu* toimetaja 1922–1924, elukutseline kirjanik Tallinnas 1924–1935, ajalehe *Uus Eesti* kultuuriosakonna toimetaja 1935–1937, Eesti Kirjanikkude Liidu esimees 1930–1937, Raamatuaasta peakomitee esimees 1935–1936; ENSV Kirjanike Liidu liige 1944–1950, seejärel öövaht Tallinnas.

¹⁰⁹⁰Põrandaaluse revolutsionääri päevikuna kirja pandud Mait Metsanurga romaan *Jäljetu haud* ilmus 1926. aastal.

¹⁰⁹¹A. H. Tammsaare (1878–1940) romaani *Tõde ja õigus* III köide ilmus 1931. aastal.

¹⁰⁹²Taavet Rootsmäe (David Rootsman(n); 1885 – 27. VI 1959 Tartu) lõpetas TÜ füüsika-matemaatikateaduskonna astronoomia alal 1912, *cand. math.* 1913. Tallinna tütarlaste kommerskooli jt koolide matemaatika, füüsika ja kosmograafia õpetaja 1913–1919, ühtlasi Tallinna Rahvaulikooli lektor; TÜ tähetorni juhataja 1919–1944, astronoomia professori kt 1919–1924, erakorraline professor 1924–1931, astronoomia ja astrofüüsika korraline professor 1931–1944, õppeülesandetäitja kosmograafia meetodika alal a-st 1923; TRÜ tähetorni direktor 1944–1948, astronoomia kateedri juhataja ja professor 1944–1959.

¹⁰⁹³Edgar Talvik (Tamberg; 1911 – 20. V 1992 Tallinn) lõpetas TÜ õigusteaduskonna 1937, *mag. jur.* 1940, EÜSi liige. Kolga metskonna raamatupidaja 1931–1934; TÜ riigi- ja rahvusvahelise õiguse instituudi abijõud 1937–1938 ja vanemassistent 1939–1940; TRÜ riigiõiguse kateedri vanemassistent ja teenistujate ametiühingukomitee esimees 1940–1941; Saksa vang 1941, kantsleiametnik mitmes asutuses 1942–1944; TRÜ riigi- ja rahvusvahelise õiguse kateedri juhataja 1944–

Laas,¹⁰⁹⁴ Kaarde ja vähesed teised. Osavõtjail nagu puudus pidulikkuse tunne. Ettekanded olid huvitavad.

8. ja 9. dets. toimub töö sektsioonides.¹⁰⁹⁵

8. detsember (puhkepäev). Arstiteaduse sektsiooni töökoosolek Uues Anatoomikumis kaunistamata auditooriumis. Ei ilupuid, ei loosungeid. Presiidiumi laua taga Kingisepp juhatajana ja mina sekretärina. Osavõtjaid alul vaid paarikümne ümber. Õppejõududest kohal Parmakson, Kõrge, Sõber, Lepp, Siirde, Raatma, Vadi, Valdes, Savi, Roots, külalistena akad. N. Tomson ja Poska-Teiss¹⁰⁹⁶. Muidu kaugemaid arstiüliõpilasi.

1946, dotsent a-st 1944, riigi ja õiguse teooria ning riigiõiguse kateedri juhataja 1946–1948, õigusteaduskonna prodekaan 1945–1946, dekaan 1948–1950; NSVL TA Riigi ja Õiguse Instituudi doktorant 1950–1952, Tallinna TSN Täitevkomitee kommunaalmajanduse osakonna ja kommunaaltrusti jurist 1953–1960, ENSV Ministrite Nõukogu juriidilise komisjoni seaduseelnõude osakonna juhataja 1960–1966, TPI majandusõiguse dotsent 1966–1974.

¹⁰⁹⁴Ilmselt koduloomade mittenakkavate sisehaiguste kateedri juhataja ja professor Aleksander Laas (1889–1957).

¹⁰⁹⁵Päevikusse on lisatud ajalehelõige: “Tartu Riiklik Ülikool rakendab kogu oma teadusliku töö nõukogude ühiskonna hüvanguks: Prof. A. Koorti kõnest TRÜ teadusliku sessiooni avamisel”. — *Postimees*, nr 285, 8. XII 1946, lk 2.

¹⁰⁹⁶Liidia Poska-Teiss (Poska; 1888 – 14. V 1956 Tartu) lõpetas M. A. Lohvitskaja-Skaloni kõrgemad loodusteaduse naiskursused Peterburis loodusteaduse õpetamise ja histoloogia erialal 1910, *mag. biol.* 1922 (TÜ), *dr. phil. nat.* 1930 (esimene eestlasest naisdoktor). Koduõpetaja Eestis ja Peterburis, Peterburi naiskursuste histoloogiaassistenti abi 1912–1914, assistent 1914–1917, ühtlasi V. Behterevi nimelise Psühhoneuroloogia Instituudi histoloogia ja embrüoloogia õppejõud 1917, gümnaasiumiõpetaja Tallinnas; TÜ zooloogia instituudi assistent 1919–1926 ja vanemassistent 1926–1928, histoloogia instituudi vanemassistent 1928–1939 ja 1941–1944, dotsent 1939–1940; TRÜ üldbioloogia kateedri juhataja 1941 ja 1944–1956, professori kt 1941, tsütoloogia ja geneetika kateedri professor 1944–1956 ja juhataja 1948–1951, ühtlasi histoloogia kateedri juhataja ja professor 1955–1956.

Päevakorras ettekanded: 1) prof. E. Aunap "Arteride seinte ehitusest", 2) dr. L. Keres¹⁰⁹⁷ "Imikute ägedate soolepõletikuliste taudide tekitajaist" ja 3) prof. E. Käer-Kingisepp "Valgu vaegtoitumisest".

Eriti huvitav on Aunapi ettekanne, kes esitab oma uurimusi. Rääkis vaid omapäraselt poollauldes, see-eest vabalt. Tema ettekande puhul võtavad sõna Kingisepp, Käer-Kingisepp, Vadi, Kingisepp, Lepp, Käer-Kingisepp, Valdes.

Ka teised ettekanded on aktuaalsed. L. Kerese ettekande puhul võtavad sõna Vadi ja Lepp, E. Käer-Kingisepp'a ettekande puhul Roots, Lepp, Vadi, Lepp, Raatma, Keres, Lepp.

Koosolek algas k. 10.15 ja lõppes k. 12.45 juhataja tänuavaldusega referentidele, sõnavõtjaile ja osavõtjaile. Koosoleku vältel osavõtjate arv suurenes, jõudes välja lõpuks 51-le. Mõni minut enne lõppu tuli koosolekule ka Nakvali¹⁰⁹⁸ juhataja dr. G. Uibo. Tavaline sõjaväearst prillidega, ilma paguniteta, 50-a. lähedane.

Peale koosolekut einestasime koos Kingisepa ja Aunapiga "Grand Hotelis", värskendades mälestusi ülikooliajast. Aunap rääkis, et kord eksamineerinud Sommer¹⁰⁹⁹ üht preilit, esitades

¹⁰⁹⁷Leida Keres (R(ü)ütel; Leida Hermine K.; 1916 – 1. VIII 2003 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1940, meditsiinikandidaat 1951, ENÜSi liige. TÜ lastekliiniku ajutine abijõud ja assistent 1940–1944, pediaatria kateedri assistent 1945–1954, vanemõpetaja 1954–1957, dotsent 1958–1983, pediaatria kateedri juhataja 1958–1975.

¹⁰⁹⁸S.t Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi nakkushaiguste vastu võitlemise valitsus.

¹⁰⁹⁹Alfred Richard Sommer (1858 – 2. XI 1939 Danzig) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1882, *dr. med.* 1883, korp! Neobaltia liige. TÜ füsioloogia instituudi assistent 1880–1883, naistekliiniku vanemassistent 1884–1885, arst Kremenchugis ja Taganrogis 1886–1901, Breslau Anatoomia Instituudi assistent 1903, Würzburgi Ülikooli prosektoir ning anatoomia, histoloogia ja embrüoloogia eradotsent 1905–1909, Harkivi Ülikooli anatoomia erakorraline ja korraline professor ning anatoomia instituudi direktor 1909–1917, ühtlasi Naiste Meditsiiniinstituudi õppejõud Jekaterinoslavis 1916–1917; TÜ histoloogia ja embrüoloogia õppeülesandetäitja 1918, anatoomia professor 1919–1929, anatoomia ja embrüoloogia instituudi juhataja 1919–1926; asus 1939. aasta oktoobris ümber Saksamaale.

küsimuse neeru anatoomia kohta. Preili seletama: Neer on kääre, mis produtseerib uriini. — Õige, kuhu aga suundub uriin neerudest? — Kusejuhasse. — Ja siis? — Kusitisse. Vaene preili, tähendanud seepeale Sommer, siis peate küll kogu päeva potil istuma (preili jättis vahele põie kui reservuaari, kuhu uriin koguneb).

9. detsember (esmaspäev). Täna on arstiteaduse sektsiooni ette nähtud ettekanded: 1) prof. A. Linkberg, "Krooniliste haavandite tekkimine alumistesse jäsemetesse ja armikoesse ning nende kirurgiline ravi", 2) dots. A. Raatma, "Imiku ja vastsündinu arstlik kohtuekspertiis" ja 3) assist. I. Veerma, "Enneaegne sünnitus". Ettekanded toimuvad Vanas Anatoomikumis, auditooriumis, milles omal ajal õpetas Rauber. Osa võtta ei saa, olgugi et kuulun sekretariaati, sest loenguid ära jätta pole lubatud, mul aga langevad nad ettekannete ajale.

Session lõpeb õhtul plenaaristungiga, mil kõnelevad dots. V. Reiman, "Bolševike programmi areng rahvusküsimuse alal", ja prof. P. Vihalem, "Kodanliku Eesti õigusteadlaste reaktsioonilistest teooriatest Eesti õiguse ajaloo alal".

Arstiteaduse sektsioonist olla osa võtnud, nagu hiljem kuulsin, 43 isikut. Sõnavõttu olla olnud vaid Linkbergi ettekande puhul.¹¹⁰⁰

10. detsember (teisipäev). "Rahva Hää" 7. dets. 1946 (nr. 286 (1204), lk. 1) tõi teate, et NSVL Teaduste Akadeemia üldkoosolekul 4. dets. Neskutšnõi lossi konverentsisaalis Moskvast akad. S. L. Vavilovi¹¹⁰¹ juhatusel kinnitati rida uusi kirjavahetajaliikmeid, arvult 112, kes juba varem akadeemia vastavate osakondade poolt olid valitud. Ajaloo- ja filosoofiaosakonnas kinnitati muuseas kirjavahetajaliikmeks H. Kruus. Koosoleku lõpul

¹¹⁰⁰Päevikusse on kleebitud ajalehelõiked: "Lõppes teaduslik sessioon TR Ülikoolis". — *Postimees*, nr 286, 10. XII 1946, lk 1; "Lõppes teaduslik sessioon Tartu Riiklikus Ülikoolis". — *Rahva Hää*, nr 289, 11. XII 1946, lk 3. Neist esimesele on Herbert Normann kirjutanud Hans Kruusi ettekande "Eesti ajaloo võltsimine saksa okupantide ja nende käsilaste poolt" kohta: "Kruusi artikkel vt. "Post." 290 — 1946. Kruusi töö kandis ette Kleis, kunas Kruus ise viibis sellal Moskvast."

¹¹⁰¹Sergei Vavilov (1891–1951), Nõukogude Liidu füüsik, NSVL Teaduste Akadeemia president 1945–1951.

õnnitles president S. L. Vavilov uusi kirjavahetajaliikmeid ja soovis neile uut loomingulist edu nende teaduslikus töös.

11. detsember (kolmapäev). Vanemate õppejõudude seminar. Päevakorras on metsatööstuse ja kuivatee transpordi mehhaniseerimise kateedri dotsendi Valdek Ritslaid'i¹¹⁰² ettekanne teemal "Leninliku-stalinliku rahvuspoliitika triumf NSV Liidus". Seminari juhatas J. Kaarde, kuna V. Reiman oli takistatud ilmutmast.

Ettekande ärakuulates, mis vältas ligi 1,5 tundi, võttis sõna F. Laja, tähendades, et temale ikka veel pole selge rahvusküsimus, olgugi et sellele on pühendatud olnud mitu koosolekut. Temale pole ikka veel selge, mis on natsionalist, kodanlane, kodanlik natsionalist, šovinist. Rahvuse peamiseks tunnuseks on keel, aga kas pole siis Suur-Vene šovinism see, et meil igas asutises peaaegu on juhtivaks keeleks vene keel. Küsinud postkontoris, kus asub ajalehtede ekspeditsioon, ja saanud vastuseks: не понимаю.¹¹⁰³ Kas poleks õige, kui sellele küsimusele vastaks Reimani ise, esinedes ka ettekandega seminaris, mis teadusliku sessiooni teisel plenaaristangul jäi pidamata. Keegi metsateaduskonna õppejõududest juhtis veel tähelepanu, et prokuratuur on näiteks tagasi saatnud eestikeelse kirja, nõudes selle tõlkimist vene keelde.

¹¹⁰² Valdek Ritslaid (Valt(h)er Ritsland; 1910 – 27. IX 1990 Tartu) lõpetas TÜ põllumajandusteaduskonna metsaosakonna 1939, ÜS Põhjala liige. Torma metskonna metsnik 1935–1937, ASi Eesti Metsatööstus instruktor 1937–1940; ENSV Rahvakomissaride Nõukogu metsamajanduse ja metsatööstuse peavalitsuse sektorijuhataja 1941, Nõukogude tagalas 1941–1944, sh mobiliseerituna Punaarmees 1941–1942, Tšeljabinski metsavalitsuse vaneminstruktor 1942–1943, ENSV operatiivgrupi peavalitsuse ülem 1943–1944, ENSV Metsanduse Rahvakomissariaadi metsatööstusosakonna juhataja 1944–1945; TRÜ metsakasutuse kateedri juhataja 1945–1946 ning metsatööstuse mehhaniseerimise ja metsatranspordi kateedri juhataja 1946–1950, dotsent, metsandusteaduskonna dekaan 1946–1950; EPA dotsent 1951–1954, ENSV TA Bioloogia Instituudi metsasektori juhataja 1947–1949 ja 1950–1953, Tartu metsatööstuskeskuse brigadir, meister ja insener 1954–1955; TRÜ arsiteaduskonna töökaitse dotsent 1955–1988.

¹¹⁰³ Vn k 'ei saa aru'.

Otsustati paluda V. Reimanilt ettekannet ja selgitust.

Valdes, Kingisepp ja Sossi rääkisid, et eelmisel ööl palju töötanud, kaebasid väsimuse üle. Jaakson¹¹⁰⁴ oli tõmmanud pea palitukrae vahele ja suikus. Ka temal oli olnud pingeline päev.

(Järgneb)

¹¹⁰⁴Hermann Jaakson (1891 – 28. VIII 1964 Kiidjärve) lõpetas TÜ füüsika-matemaatikateaduskonna matemaatika osakonna 1913, *cand. math.* 1913, *dr. phil. nat.* 1925 (füüsika-matemaatikadoktor 1946), ÜS Ühenduse ja seejärel ÜS Raimla liige. Tartu Kommerts-kooli matemaatikaõpetaja, seejärel inspektor ja ajutine juhataja 1915–1919; TÜ matemaatika kabineti juhataja ja dotsent 1919–1926, korraline professor 1926–1944, matemaatika-loodusteaduskonna sekretär 1921–1923, dekaan 1925–1927, TÜ majandusprorektor 1927–1936, üliõpilaskonna kuraator 1938–1939; TRÜ matemaatika instituudi juhataja 1941–1945, matemaatilise analüüsi kateedri juhataja 1945–1959 ja professor a-ni 1961, matemaatika-loodusteaduskonna prodekaan 1944–1947.